

**TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BİLİM DALI
1918-1930 YILLARI ARASINDA MUSUL'UN SİYASİ VE
SOSYAL DURUMU**

**YÜKSEK LİSANS
Hazırlayanın
İlker Aydın
Danışman
Doç. Dr. Nurhan Aydın
Kars – 2019**

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BİLİM DALI

1918-1930 YILLARI ARASINDA MUSUL' UN SİYASİ VE
SOSYAL DURUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
İLKER AYDIN

DANIŞMAN VE JÜRİ ÜYELERİ

Doç. Dr. NURHAN AYDIN

Doç. Dr. Cengiz ATLI

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

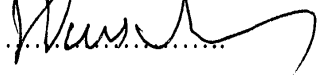
Kars – 2019

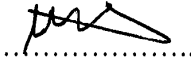
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

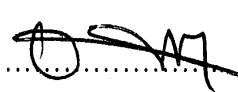
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlker AYDIN tarafından hazırlanan “*1918-1930 Yılları Arasında Musul’un Siyasi ve Sosyal Durumu*” başlıklı bu çalışma, *18/06/2019* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *başarılı* bulunarak jürimiz tarafından **Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : *Nurhan AYDIN (Doç.Dr.)* İmza:

Üye : *Doç.Dr. Kase ATU* İmza:

Üye : *Doç.Dr. Oktay KIZILKAYA* İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yaşar KOP
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*1918-1930 Yılları Arasında Musul’un Siyasal ve Sosyal Durumu*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “**The Political and Social Situation of Mosul between the years of 1918 and 1930**” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

18 / 06 / 2019

İlker AYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
TABLolar LİSTESİ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR MUSUL

1.1.Musul Anlamı ve Kökeni.....	6
1.3.Tarihi Süreç İçerisinde Musul.....	8
1.3.1. İslam Öncesi Dönemde Musul	8
1.3.1.1.İlk Müslüman Türk Devletleri Hâkimiyetinde Musul	9
1.3.1.2.Tuluniler Dönemi	9
1.3.1.3.Büyük Selçuklu Dönemi	10
1.3.1.4.İrak Selçuklu Devleti Dönemi	11
1.3.1.5.Zengiler Dönemi.....	12
1.3.1.6.Erbil Atabeyliği	13
1.3.1.7.Karakoyunlu-Akkoyunlu Dönemi	14
1.3.1.8.Safevîler Dönemi.....	15
1.3.2.Osmanlı Hâkimiyetinde Musul.....	15
1.4. II. Meşrutiyet Öncesi ve Sonrası Musul.....	21
1.4.1. II. Abdülhamit'in Musul'daki Faaliyetler	28
1.4.2. İttihat ve Terakki Fıkrası ve Musul	30

II. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA MUSUL

2.1.İtilaf Devletlerinin Yaptığı Gizli Antlaşmalar	33
2.1.1. İstanbul Antlaşması	33
2.1.2. Londra Antlaşması.....	35
2.1.3. Sykes Picot Antlaşması.....	35
2.1.4. Saint Jean de Maurienne Antlaşması	37
2.1.5. Paris Barış Konferansı.....	37

2.1.6. San Remo Konferansı	39
2.2. Dünya Savaşında Musul	40
2.2.1.Cemal Paşanın Musul'daki Faaliyetleri	41
2.2.2. Teşkilatı Mahsusa'nın Musul'daki Faaliyetleri	43
2.2.3. Balfaur Deklarasyonu Karşısında Musul Halkının Tepkisi	48
2.3. Musul Cephesi.....	50
2.3.1. Osmanlı Kuvvetlerinin Musul'dan Çekilişi.....	51
2.4. Musul Üzerindeki İngiliz ve Fransız Hâkimiyeti	57
2.4.1. Fransa'nın Musulda Uyguladığı Politikalar.....	59
2.4.2. Musul'da Mandacılık Sistemi	61
2.4.3. Suriye'nin İşgaliyle Ortaya Çıkan İngiliz Fransız Anlaşmazlığı.....	62
2.4.4. Suriye İtilafnamesi ve İngiltere'nin Suriye'den Çekilmesi	64

III. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA MUSUL

3.1. İngiltere, Fransa ve Türkiye Arasında Musul İle İlgili Yapılan Mevcut Anlaşmalar	69
3.2. Milli Mücadele Döneminde Musul.....	75
3.2.1. Kuva-yi Milliye'nin Musuldaki Faaliyetleri	83
3.2.2. Lozan Konferansı.....	88
3.3. Türk –Fransız İlişkisi.....	91
3.3.1.Ankara Antlaşması	95
3.3.2. Haliç Konferansı	101
3.3.3.1925 İsyanı ve Musul	105
3.4. Atatürk Döneminde Musul'da Kürt Sorunu Ve Mevcut Azınlıklar	110
3.5. Atatürk Dönemi Musul Türkmenleri	116
3.6. 1923 – 1930 Dönemi Musul Ağırlıklı Olarak Ele Alınması	119
3.6.1. 1930 Sonrası Musul.....	121
3.6.2. Türkiye'nin Musul Petrollerindeki Hissesi.....	126
3.7. İskenderun Sancağının Türkiye'ye Katılması.....	130
3.8. II. Dünya Savaşında Musul	134
3.9. Soğuk Savaş Döneminde Musul	135
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA.....	139
EKLER	154
ÖZGEÇMİŞ	220

ÖNSÖZ

1926 Ankara Antlaşmasıyla Misak-ı Milli sınırları dışında bırakmak zorunda kaldığımız Musul Vilayeti tarihi, kültürü, etnik yapısı ve coğrafi konumu nedeniyle Türkiye’den uzak tutamayacağımız bir bölgedir. Misak-ı Milli sınırlarımızdan taviz verdiğimiz Musul’u İngiltere uluslararası hukuku yok sayarak elde etmiştir. İngiltere ve müttefiki ABD’nin Ortadoğu topraklarında sürdürdükleri politikalarının önemli bir üssüdür. Batılı devletlerin ve ABD’nin de yer aldığı, siyasi ekonomik rekabetin yoğunlaştığı Musul-Kerkük bölgesi geçmiş de olduğu gibi günümüzde de hala önemini korumaktadır. Türkiye tarihi, kültürel yakınlığı bulunan Kuzey Irak (Musul-Kerkük) üzerinde devam ettirilen politikalara askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden kayıtsız kalması mümkün değildir. Son dönemlerde bölgede kurulmaya çalışılan yeni devlete karşı Türkiye bölgede yaşayan hem soydaşlarının hem de eski vatandaşlarının hukukunu kuruma yükümlülüğünde olduğunu hatırlatmaktadır. Türkiye’nin güneydoğu sınırlarının güvenliğini de tehdit eden her gün sıcak çatışmaların yaşandığı Irak’ta kararlı politikaların yürütülmesi önem arz etmektedir. Bu açıdan baktığımızda bu çalışmayı kendimize göre milli mesele olarak benimsediğimiz Musul-Kerkük meselesini tarihi, coğrafi, siyasi, kültürel bağları ve askeri açıdan Türkiye’nin güney sınırlarının güvenliği çerçevesinde ele aldık.

Yaşamım boyunca beni en iyi şekilde yetiştiren, her şeyin en mükemmeline layık olan aileme çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans tez çalışmasının hazırlanması için bana her zaman destek olan tavsiye ve deneyimleriyle yol gösteren danışmanım Sayın Doç. Dr. Nurhan AYDIN’ a ve bu tezin hazırlanması sırasında ilgi ve bilgisini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA’ ya sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamı tamamlama konusunda yardımını esirgemeyen Perihan ÖKSÜZ’e teşekkür ederim.

İlker AYDIN

Haziran 2019

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI
1918-1930 YILLARI ARASINDA MUSUL'UN
SİYASAL VE SOSYAL DURUMU
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İLKER AYDIN
Doç. Dr. Nurhan AYDIN
2019- VI + 220

ÖZET

Geçmişten günümüze Musul ve çevresi ülkeler ve devletler için her zaman önem arz eden bir bölge olarak yerini korumuştur. Musul Vilayetinde hem olumlu hem de olumsuz olmak üzere pek çok vaka meydana gelmiştir. Bölge halkının kendisini ekonomik, siyasi ve kültürel yönde geliştirmesinde Osmanlı Devleti'nin katkılarını göz ardı edilemez. I. Dünya Savaşı sonrasında, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Lozan Antlaşmasından sonra bölgenin Türkiye'nin elinden çıkması için Batılı Devletler tarafından yürütülen büyük oyunlar ve Milletler Cemiyeti kararından sonra Musul, Batılı Devletlerin manda himayesi adı altında sömürgesi durumuna gelmiştir. İngilizler, Lozan Konferansında Musul Vilayetini hiçbir zaman gözden çıkarmamış aynı zamanda bölgeden elde ettikleri ekonomik çıkarlarını ve petrollerini riske sokacak herhangi bir faaliyette bulunmamışlardır. Türkiye'nin Musul'daki petrolere yakın olması, Irak ve Türkiye'de ki halkın sosyo-kültürel bağlamda birbirlerine yakın olması, Batılı ülkeler tarafından kargaşa unsuru olarak kullanılmıştır. Dokümantasyon incelemeleriyle hazırlanan bu çalışma 1918 – 1930 yılları arasında Musul üzerinde meydana gelen politik ve sosyal yapılanmalar hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Musul Meselesi, Türkiye, İngiltere, I. Dünya Savaşı

Kafkas University
Institute of Social Sciences
Department of History
Republican History Historic Science
The Political and Social Situation of Mosul Between the Years of 1918 and 1930
Master's Thesis
İlker AYDIN
Assoc Doç. Dr. Nurhan AYDIN
2019 – VI + 220

ABSTRACT

From past to present, Mosul and its environs have always maintained a place of importance for countries and states. There have been many cases, both positive and negative, in Mosul Province. The contributions of the Ottoman Empire to the economic, political and cultural development of the people of the region cannot be ignored. After World War I, after the great games and the League of Nations decision carried out by the Western States to the Ottoman Empire weakened and the region after the Lausanne Treaty exit from the hands of Turkey, Mosul has become a colonial state mandated under the auspices of the name of the Western States. At the Lausanne Conference, the British never disregarded Mosul Vilayet, nor did they engage in any activities that would put their economic interests and oil at risk. Its proximity to oil in Mosul Turkey, Iraq and the socio-cultural context of the people in Turkey to be close to each other, is used as the chaos factor by Western countries. This study, which was prepared by documentation studies, was aimed to give information about the political and social structures that occurred on Mosul between 1918 and 1930.

Keywords: Mosul Question, Turkey, Britain, World War I.

KISALTMALAR

AKM	: Atatürk Kùltür Merkezi
ATASE	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bakanlığı Arşivi)
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakùltesi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Tarih Degisi
Sa.	: Sayfa
Say.	: Sayı
TKAE	: Türk Kùltürü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları
TTKB	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
TMB	: Milli Eğitim Bakanlığı
t.y.	: basım tarihi yok
yy.	: Basım yeri yok
Yay.	: Yayın

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Musul Vilayeti Sancakları ve Kazaları. 8

Tablo 3: Nevin Coşar'a Göre Ödemeler Tablosu..... 129

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Musul Vilayeti Sınır Haritası (Musul Vilayeti, www.ofaara.com). 10

Şekil 3.1.'de belirlenen Misak-ı Milli sınırları haritası verilmiştir. 76

GİRİŞ

Musul bölgesini içine alan Mezopotamya topraklarını stratejik olarak önemli kılan bir diğer hususta çeşitli ulaşım yolları üzerinde bulunmasıdır. Arabistan Yarımadası ve Doğu Akdeniz ülkelerini karadan Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya bağlayan yolların üzerinde bulunması Mezopotamya'ya ayrı bir önem katmıştır. Musul Vilayeti, iklim ve öteki koşullar bakımından Anadolu'ya eş bir görünüştedir. Anadolu'yu, Suriye'yi ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunduğundan, Güney Anadolu'nun İran'la ve Suriye ile ulaşımında çok büyük bir önemdedir. Bu bölge, Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından daha da önemlidir; çünkü, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü, Diyarbakır'ı, Urfa'yı, Bitlis'i, Siirt'i ve bu gibi şehirleri birbirine bağlayan yollar da burada birbirine kavuşmaktadır. Osmanlı ve Selçuklu Devletleri'nden çok önce, Musul ile Bağdat'ın kuzeyine kadar olan bölge, aralıksız Türklerin olmuştur. Abbasi Halifelerinin zamanında, bu ülkeler Türk valilerinin, Türk askerlerinin ve Türk halkının elinde bulunmuştur. Abbasi Devleti'nde 9. yy.da vali olarak görevlendirilen pek çok Türk soylu idareciye rastlanır. Abbasilerin uç bölgesi tabir ettikleri sınır boyu valileri genellikle Türklerden seçilmiştir. Musul da bu dönemde Türk valiler tarafından idare edilen bölgeler arasında yer almaktadı. Musul bölgesi Selçuklulardan sonra, Erbil Atabeyliğinin, Artukoğulları Beyliğinin, Karakoyunlu ve Safavi Devleti'nin egemenliğinde kalmış. Ortadoğu'nun önem arz eden bölgelerinden biri olan Musul Vilayeti; farklı medeniyetlere ve kültürlere tanıklık etmiştir. İnsanlık tarihinin önemli gelişmelerine ışık tutan bu bölge ilk olarak, 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti idaresindeki Musul Vilayeti, doğuda İran, kuzeyde Diyarbakır, güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep Vilayetleri ve Zor Sancağı ile çevrelenmişti. İran ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman meydana gelen savaşlar sonunda Musul Eyaleti'nin sınırlarında değişiklikler olduğu görülmüş ve 1850 yılında Musul, eyaletten mutasarrıflığa dönüştürülerek Bağdat Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1878 yılında yapılan düzenleme ile Musul tekrar vilayet şekline dönüştürülmüştür. 1895 yılında yapılan düzenleme ile Musul Vilayeti; Musul, Kerkük ve Süleymaniye olmak üzere üç sancağa ayrılmıştır. Osmanlı hâkimiyetine giren Musul 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında kalmıştır. Ortadoğu coğrafyasının sahip olduğu petrol yataklarına bağlı olarak artan jeostratejik

konumu, Sanayi İnkılabı sonrası hammadde arama yarışına girişen Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin denetiminde bulunan Musul coğrafyasına göz dikmeleriyle neticelenen yeni gelişmelere, yeni olaylara zemin hazırlamıştır. Ortadoğu'nun petrol kaynaklarına sahip olmak isteyen İngiltere, bu bölgeye yönelik politikasını çok yönlü olarak ortaya koymuştur.

19. yüzyılla birlikte gelen hammadde ve sömürge arayışı, Batılı ülkeleri yeni yerler aramaya sevk etmiştir. I. Dünya Savaşıyla birlikte sanayi ve hammadde odaklı değişen yenedünya düzeni, savaşı kazanan devletlerce değiştirilmeye başlanmıştır. Sanayinin sürekli olarak gelişmesi, emek yoğun iş gücünden makine iş gücüne geçilmesiyle beraber kendi sanayilerini geliştirmek ve hammaddeye karşı olan ihtiyaçlarını karşılamak ülkeler için yegâne amaç durumuna gelmiştir. Ortadoğu'nun özellikle Musul ve Kerkük bölgelerinin petrol açısından zengin olduğunun anlaşılması üzerine bölgeye başta İngiltere olmak üzere sırasıyla Rusya, Fransa, Almanya ve son olarak Amerika ilgi göstermeye başlamıştır.

Bölgedeki petrol ve bölgenin ne kadar değerli bir stratejik nokta olarak fark edilmesinde Osmanlı Devleti'nin payı oldukça fazladır. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da petrol araştırması yapan bir takım firmalara Musul ve Kerkük bölgesinden hisseler vermesiyle birlikte başlayan savaş, bölgedeki petrol potansiyelinin ne denli zengin olduğunun farkına varılmasıyla iyice artmıştır. Emperyalist Avrupa ülkeleri petrol kaynaklarına sahip olmak amacıyla bölgeye yönelik politikalarını uygularken, her zaman etnik kimlikleri ön plana çıkarmaya gayret göstermişlerdir. Türkleri bir kenara iterek Kürtlerin, Arapların, Süryani, Keldani ve Asurilerle, Nasturilerin koruyuculuğuna soyunmuşlardır. Zengin petrol yataklarının fark edilmesinden sonra Musul bölgesi, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya ve Amerika arasındaki siyasi ve ekonomik çıkar ilişkilerinde belirleyici unsur haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Sykes-Picot anlaşmasıyla Musul'un Fransa'ya bırakılması ve savaş sonrasında Rusya'nın aradan çekilmesinden sonra Ortadoğu'da kartların yeniden dağıtılması amacıyla yapılan San Remo konferansıyla Musul İngiltere'ye bırakılmıştır. Görüldüğü üzere Musul bölgesi, ülkeler arasında sürekli olarak krize meydan veren ve Batılı sömürge yanlısı devletlerin Ortadoğu politikalarında belirleyici ana öge konumundadır. Fransa, Rusya'nın da aradan çekilmesi üzerine Ortadoğu'da daha etkin olabilmek ve İngiltere'nin de desteğini

kaybetmemek adına Musul'u İngiltere'ye vermiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında imzalanmıştır.

"1918-1930 Yılları Arasında Musul'da Siyasi ve Sosyal Durumu" isimli bu çalışma dokümantasyon incelemeleriyle hazırlanmış olup, kronolojik açıdan olay örgülerini verirken aynı zamanda Musul'un siyasi ve sosyal yapı açısından Batılı devletlerin politikalarına göre nasıl şekillendiğini içermektedir. 1918 – 1930 yılları arasındaki süreç içerisinde Musul'un siyasi ve sosyal bakımdan yapılanması incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde; Musul bölgesinin I. Dünya Savaşı'na kadar olan durumu değerlendirilmiş bu kapsamda Musul bölgesinin kökenine, coğrafi yapısına ve tarihsel süreç içerisinde hâkimiyeti altında bulunduğu devletlere değinilmiştir. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına geçtikten sonra, II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası olarak ayrılarak bölgedeki faaliyetler hakkında bilgi verilmiştir. II. Abdulhamit'in Musul'daki faaliyetleri ve İttihat ve Terakki Fırkasının Musul'daki faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak amacıyla Batılı devletlerin ve Rusya'nın yaptıkları gizli antlaşmalara değindik. Musul bölgesinin I. Dünya Savaşı esnasındaki durumundan ve Osmanlı Devleti'nin ve Batılı devletlerin bölgede ki faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybedilen Musul topraklarının, söz konusu savaş sırasındaki durumu incelenmiş, bölgenin artan jeopolitik önemi üzerinde durulmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında küresel güçlerden biri olan İngiltere'nin, Musul bölgesine verdiği önemin sebepleri analiz edilmiş. İngiliz propagandası ile sadece yönetici konumunda olan Araplar değil, halk kesimi de Türklere karşı kışkırtıldı. Dağıtılan beyannamelerde Türklere duyulan güveni sarsıcı ifadeler kullanıldı. Araplar uzun yıllar huzur içinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik edildi. Bu propaganda faaliyetleri I. Dünya Savaşı boyunca devam etti. I. Dünya Savaşı ile İtilaf Devletleri Musul üzerindeki siyasi emelleri Irak Cephesi'nin açılmasına neden olmuştur. Savaşla birlikte Hindistan'dan gönderilen Basra'ya çıkarak kuzeye doğru ilerlediler. Bölgede bulunan Türk Ordusu savaşın ilk aylarında pek varlık gösteremedi. Ancak takviye edildikten sonra Türk Ordusu İngilizleri durdurabildi.

Halil (Kut) Paşa komutasındaki Türk ordusu Selman-ı Pak'ta İngilizleri yenilgiye uğrattı, ileri harekâta geçerek Kut'u aldı. Irak'taki Türk egemenliği yeniden güçlendi. Haziran 1916'da başlayan Arap isyanı bölgedeki dengeyi İngiltere lehine değiştirdi. Arapların isyanı İngilizlerin işine gelmiş, kuzeye doğru ilerleyerek, Bağdat'a doğru yaklaşmışlardır. 11 Mart 1917'de Bağdat'ın düşmesi İngilizlere Musul yolunu açmıştır. Bölümün son kısmında ise, Musul'un İngiliz ve Fransız hâkimiyeti süresince maruz kaldığı mandacılık sistemine ve İngiltere ve Fransa arasında çıkan anlaşmazlığa değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Musul'un I. Dünya Savaşı sonrasındaki durumuna, Milli mücadele döneminde Musul, bölgede İngiltere ve Fransa'nın uyguladığı politikalar, Lozan görüşmeleri sırasında sonuca bağlanamayan ve daha sonra ikili görüşmelerle çözüme kavuşturulmak üzere görüşme maddelerinden çıkartılan Musul sorunun çözüme kavuşturulma aşamaları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, ikili görüşmelerin yapıldığı Haliç Konferansı sırasında tarafların tutumları ve talepleri incelenmiş ve alınan kararların Türk dış politikasına etkileri değerlendirilmiştir. Haliç Konferansı sırasında Musul sorununun çözüme kavuşturulamama sebepleri ve konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınması üzerine, Türk dış politikasında yaşanan gelişmeler ortaya konmuştur. Devam eden süreçte Milletler Cemiyeti'nin aldığı karar ve alınan karara gerekçeleri değerlendirilmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda aldığı karara Türkiye'nin tepkisinin ne olduğu tartışılarak, 1926 Ankara Antlaşması'na giden süreç ve antlaşmanın yapıldığı siyasi ortam ve sonuçları değerlendirilmiştir. Lozan görüşmelerinde Musul konusunun Türk diplomasisi tarafından ne derece önemli olduğu ve bunun görüşmelere nasıl yansdığı üzerinde durulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybedilen Musul topraklarının, söz konusu savaş sırasındaki durumu incelenmiş, bölgenin artan jeopolitik önemi üzerinde durulmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında küresel güçlerden biri olan İngiltere'nin, Musul bölgesine verdiği önemin sebepleri analiz edilmiş, Türk jeopolitikasının bölgede İngiltere ile giriştikleri mücadeleye yer verilmiştir. 1926 yılından itibaren Irak sınırları içerisinde bulunan Musul'un Türk jeopolitiği açısından arz ettiği önemine rağmen Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermiş ve Türkiye'nin bu toprakları tekrar ülke

sınırlarına katmak gibi bir faaliyette bulunmadığı, aksine Irak ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı görülmektedir.

Musul'un II. Dünya Savaşı dönemi, Soğuk Savaş dönemi hakkında bilgi verilmiştir.

I.BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR MUSUL

1.1.Musul Anlamı ve Kökeni

Musul'daki yerleşik hayatın başlangıcına bakıldığında ilkçağlara kadar dayanmaktadır. Irak bölgesi içerisinde bulunan Musul tarihin ilk dönemlerinden beri medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerden en önemlileri “Asur” , “Babil”, “Mitanni”, “Med” ve “Pers” uygarlıklarıdır. İlk yerleşik halk “Asuriler” olarak bilinmektedir.¹ Musul bölgesi, 641 yılında Araplar tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Emevi Devleti dönemindeyse Musul, El-cezire'nin merkezi haline gelerek önemini arttırmıştır. Bölgenin Türkler'in hâkimiyetine geçmesi ise 1095 yıllarına dayanmaktadır. Abbasiler ve hemen arkasından Selçuklular ile beraber bölgeye Türkler egemen olmaya başlamışlardır.² Musul – Kerkük bölgesinde, Irak Selçukluları, Zengiler, Erbil Atabeyliği, Karakoyunlu Devleti ve Akkoyunlu Devleti gibi pek çok Türk devleti kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'da Musul'u hâkimiyeti altına almıştır.³

Musul Türk nüfusu bilhassa Selçuklular zamanında artmış ve bu nüfus artış bir süre devam etmiştir. Musul ve Kerkük, Osmanlı Devleti, padişahı olan, Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı'nın doğu ve güneydoğu sınırındaki Safevi Devleti'nin tehlikelerini ortadan kaldırmak amacıyla bölge, 1517 yılında fethedilmiştir. Musul-Kerkük topraklarında Osmanlı İmparatorluğu 400 sene hüküm sürmüştür. Osmanlı padişahı Kanuni Tebriz aldıktan sonra güneye yönelerek 1534'te Kerkük şehrine girdi. Daha sonra Kanuni'nin Bağdat seferiyle Musul Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı padişahı, Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar bölgede kesin bir Osmanlı hâkimiyeti söz konusu olamamıştır. Çünkü Kürt aşiretlerinin başın buyruk davranmaları önlenemediğinden itaat ve vergi şartına riayet ettikleri sürece

¹F.Başdoğan, *Türk-İrak İlişkileri ve Bugünkü Irak*, Türk Silahlı Kuvvetler Dergisi (TSKD), Ankara 1985, sa. 299.

²N. İvanov, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, Çeviri: Kemalolu İ. ve Abdieva R.: Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, sa. 61-62).

³H. A.,Foster, *The Making of Modern Iraq*. University of Oklahoma Press. Oklahoma:1935, sa.24.

yerel yapılarına müdahale olmamıştır.⁴ Bölgede Osmanlı-İran arasında yaşanan siyasi çekişmeler ve Osmanlı'nın yönetimindeki Musul'un kendi içerisindeki karışıklıklar ve bölgede tam bir eyalet sistemi oluşturulamadığından dolayı zaman zaman yönetimde değişiklikler yapılarak Musul'un Bağdat'a bağlanması, bazı durumlarda ise Şehr-i Zor'a (Kerkük) bağlanmasında yaşanan sıkıntıların giderilmesi amacıyla 1586 yılında Musul il yapılmıştır.

Musul bölgesinin dış güçler tarafından cazibe merkezi haline gelmesinin en önemli nedeni petrol, yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin oluşudur. Ancak bölgedeki petrol, bölge halkının sosyo-ekonomik refahının yükselmesinde önemli bir katkı sağlamamıştır. Bölgenin cazibe merkezi durumunda olması tarihsel süre zarfında sık sık isyanlara ve savaşlara tanıklık etmesine neden olmuştur. Osmanlı zamanındaki Celali isyanlarından fazla etkilenmiştir. Sürekli devam eden bu isyanlara 18. Yüzyılın ortalarında Kürt aşiretleri arasındaki savaşlar ve Safevi Devleti'nin saldırıları da eklenmiştir. Bölgenin giderek bozulan siyasi, sosyol ve ekonomik yapısından fırsat bulan aşiret aileleri özellikle, Celilizadeler ve Ömerizadeler hâkimiyetlerini ilan etmişlerdir. Bölgedeki aşiretlerin hâkimiyetleri, 1831 yılında Bağdat'ta bulunan Kölemen idaresinin kaldırılmasıyla giderek artmıştır.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1830 yıllarında Tanzimat Fermanı'nın etkisiyle merkezileşme süreci başlamıştır. Bölgedeki bütün Kürt aşiretleri, merkezi yönetim tarafından atanmış, Osmanlı İmparatorluğu valilerinin emirleri altına alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu merkezileşme süreci 1850'li yıllarda ancak tamamlanabilmiştir. Merkezileşmenin getirdiği değişimler bölgenin sosyolojik ve politik yapısının değişmesine neden olmuştur. Aşiretler, Osmanlı'nın atamış olduğu valiler tarafından değil, tarikat şeyhleri tarafından yönetilmişlerdir. Özellikle Nakşibendi, Kadiri şeyhleri ve şeyhlerin aileleri, Musul'un kuzey ve doğu kesiminde bulunan aşiret grupları üzerinde etkili olmuşlardır. Şeyhlerin dini etmenlerle bölge halkını sömürmeleri ve halk üzerlerinde bir güç hâkimiyeti oluşturmalarından dolayı,

⁴ Hut, *Musul Vilayeti'nin İdâri, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006, SA.8.

⁵ A., Gözeller, *1880'li Yıllarda Hemavend Aşireti ve Osmanlı Devletinin Hemavendliler ile İlgili Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002, sa.9.

Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılan Tanzimat Fermanı başarıya ulaşamamıştır.⁶ Osmanlı Devleti'nin Musul üzerindeki hâkimiyetine bakıldığında son yüzyıl içerisinde Musul'un siyasi sınırları; şehrin doğusunda İran, kuzeyinde Diyarbakır, güneyinde Bağdat, batısında Şam ve kuzeybatısında Halep ve Zor sancağı bulunmaktadır. Musul'un Osmanlı hâkimiyetindeki sancakları ise, Kerkük ve Süleymaniye'den oluşmuştur.⁷ Vilayetin sancakları ve kazaları aşağıda tablo haline verilmiştir.

Tablo 1.1. Musul Vilayeti Sancakları ve Kazaları.

MUSUL	KERKÜK	SÜLEYMANİYE
Musul (Merkez Kaza)	Kerkük (Merkez Kaza)	Süleymaniye (Merkez Kaza)
İmadiye	Erbil	Gülanber
Zaho	Salahiye(Kifri),	Baziyan
Sincar	Revanduz	Şehr-i Pazar
Dohuk	Köy Sancak	Mamure
Akra	Raniye	

Tablo 1.1'e bakıldığında toplamda, Musul Vilayeti'nin üç sancağı olduğu görülmektedir. Bu sancakların toplamda 14 kazası, 24 nahiyesi ve 3394 köyü bulunmaktadır.⁸

1920'li yılların başında Musul eyaleti farklı etnik gruplara ve dinlere ev sahipliği yapmıştır. Etnik olarak bölge nüfusunun %55–60'ı Kürtlerden oluşmaktadır. Yezidilerle beraber bu oran % 65'e ulaşmıştır. Bölgedeki Arapların ve Türklerin oranları ise yaklaşık %10-15'tir. Bölge halkının geri kalan kısmını ise %4–5'ini

⁶ M.R. Weisser, *Crime and Punishment in Early Modern Europe*, Britain: The Harvester Press,1982, sa.2.

⁷ Mehmet, Eren, *Kapatılmamın Patolojisi*, Birinci Baskı, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2014: sa. 26.

⁸ N., Sakaoğlu, *20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası*, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. İstanbul, 2007, sa. 27.

Hristiyanlar, %1–2’sini Yahudiler oluşturmaktadır. Hristiyanlar’ın çoğunluğu ise, Nasturileren ve Keldanileren oluşmaktadır.⁹

1.2.Musulun Cografi Yapısı

Musul, Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan bölgenin batısında bulunan Dicle Nehri ve Antik Ninova kentinin kalıntıları karşısında kurulmuş bir yerleşim yeridir. Musul’un adı, bazı kaynaklarda Anadolu-Irak olarak geçerken bazı kaynaklarda ise, “el-Mevsilu” olarak geçmektedir. Anadolu-Irak denmesinin sebebi, İran-Suriye arasında bulunan yol kavşağından geldiği düşünülürken, el-Mevsilu denmesinin sebebi ise; Dicle nehrinin çeşitli kollarının birleştiği yerde kurulmasından dolayı olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰

Kanuni Sultan Süleyman’nın Bağdat seferinden sonra il olup, Paşa sancağı olarak bilinen Musul; Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen ve Bana livalarını bünyesinde bulundurmaktadır. İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşlardan etkilenen bu bölgenin kimi zaman sınırlarında değişiklikler olmuştur. Savaşların yanında sınırlarındaki değişikliğin bir diğer sebebi ise Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi iç tasarruflarından kaynaklanmaktadır.¹¹

Musul, 34°-15 ve 37°-15 kuzey meridyenleri arasındadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Musul Vilayeti’nin doğusunda İran, kuzeyinde Van ve Diyarbakır şehirleri, batısında ise Zor Mutasarrıflığı bulunmaktadır.¹²

Musul Vilayeti, Irak topraklarında Bağdat Vilayeti’nden sonraki ikinci büyük şehirdir. Vilayetin bir tarafında Dicle nehri, diğer tarafında ise şahit olduğu medeniyetlerden kalan surlar bulunmaktadır. Bölgedeki yerleşim yerleri ve tarım alanları nehir kıyısında yoğunlaşmıştır. Ziraatın Dicle Nehri’nin doğusundaki

⁹ Weisser, *Crime and Punishment in Early Modern Europe*, Britain: The Harvester Press,1982, sa.2.

¹⁰ İ. Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu*, Birinci Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul,2003, sa. 20,21; B. Darkot, *Irak*, C.V/2, İslam Ansiklopedisi İstanbul,1950 sa. 667-670.

¹¹ Eroğlu, C., Babuçoğlu, M. Ve Özdiş, O., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*,: Global Strateji Enstitüsü Yayınları, İkinci Basım, Ankara, 2008, sa.116

¹² Honigmann, E., *Musul*, Cilt: VIII, İstanbul: İslam Ansiklopedisi İstanbul,1969, sa.741.; A. Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ 2003, sa. 4481-4482; N.Bayathı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara 1999:sa.3

arazilerde yapılması günümüzde de devam etmektedir.¹³ Şekil 1.1'de Musul Vilayeti'nin siyasi sınırlarını gösteren harita okuyuculara aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1.1. Musul Vilayeti Sınır Haritası (Musul Vilayeti, www.ofaara.com).

Musul-Kerkük bölgesi ılıman iklime sahip olmasından dolayı bölgede, çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiği görülmektedir. Meraların olmasından dolayı hayvancılık içinde uygundur. Bölgenin bunların yanında cazibe merkezi haline gelmesinde petrol ve zengin yeraltı kaynakları etkili olmuştur. Yer altı kaynakları bölge halkı için fayda sağlamasa da sömürge ülkelerinin daima ilgisini çekmektedir.¹⁴

Irak dini ve etnik bakımdan kozmopolit yapıya sahiptir. Kozmopolit yapı bölgedeki siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyı direkt olarak etkilemektedir. Bölgedeki nüfus dağılımının çok karışık olması idari yönetimi de zorlaştırmaktadır. Bu karmaşık yapı bölgenin gelişmesini ve yapılan reformların başarıya ulaşmasını engellemektedir. Musul-Kerkük bölgesi, müslim ve gayrimüslim olarak iki temel sınıfa ayrılmaktadır. Bölgede görülmüş olan semavi ve heterodoks yapıdaki dinler şu şekildedir:

¹³ Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ 2003, sa.31.

¹⁴ *Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, (1525-1919), Ankara 1993, SA.2.

- Keldani,
- Süryani Kadim,
- Katolik,
- Ermeni,
- Protestan,
- Rum,
- Yahudi
- Yezidi'lerdir.

Bölgede yaşamış olan önemli Arap Aşiretleri ise şu şekildedir.

- Aneze,
- Şammar,
- Cubur,
- Ubeyd.
- Elbu Hamed
- Tayy,
- Cahayış.

Bölgede Arap aşiretleri ile beraber yaşamış önemli Kürt aşiretleri ise şu şekildedir.

- Bilbas,
- Caf,
- İlguvare,
- Peşder,
- Berzenciler,
- Talabaniler,
- Milli,
- Ertuş,
- Kürdi,
- Herki,
- Barzan,
- Dizeyi,
- Davud,
- Doski.

Bölgenin kuzey ve doğusu Kürt bölgesi olarak adlandırılırken, batısı ve güneyi de Arap bölgesi olarak adlandırılmaktaydı. Bu iki bölge arasında bulunan Türkmen Aşiretleri ise tampon bölge görevini üstlenerek arada ki:

- Tel' afer,
- Musul'un doğusunda bulunan bazı köyler,

- Erbil,
- Kuştepe,
- Altunköprü,
- Kerkük,
- Tazehurmatu,
- Tavuk,
- Tuzhurmatu,
- Dakuk,
- Salahiye (Kifri)
- Oniki İmam,
- Şahsevan,
- Hemişa,
- Kekezyan,
- Bağdat yakınlarındaki Mendeli ve Bedre bölgelerinde yaşamışlardır.¹⁵

Tablo 1.2.'de 1877 – 1878 Yılı Arasında Musul ve civarının nüfus sayımı ve hangi kazaların sayıma dâhil edildiği verilmektedir.

SANCAK	NÜFUS	KAZA
Musul	145291	Duhok, Zaho, Akra İmâdiye
Süleymaniye	124790	Barban, Şehr-i Pazar
		Câf Aşayiri, Gülanber
		Merge, Karadağ
Hille	70000	Divaniye, Sehmare
		Şambe, Necefieşref
		Hindiye
Şehr-i Zor	127060	Erbil, Râniye, Revanduz
		Islahiye, Köysancak
Ammare	257330	Ammare

¹⁵ H.C.Luke, *Musul ve Azınlıkları*, Nesnel Yayınevi, 2007: sa.29.

1897 nüfus sayımı

<i>1897 Nüfus Sayımı</i>	ERKEK	KADIN
Müslim	179831	6987
Rum	13	
Ermeni		
Katolik	4355	1
Protestan	3479	3355
<u>Marunîler</u>	<u>1158</u>	<u>1192</u>
TOPLAM	194670	10343
Genel Toplam	205013	

Kaynak: Musul Kerkük ile ilgili arşiv belgeleri.¹⁶

1.3.Tarihi Süreç İçerisinde Musul

1.3.1. İslam Öncesi Dönemde Musul

Milattan önce Musul’unda yer aldığı “Mezopotamya” bölgesinde pek çok uygarlık kurulmuştur. Bölgenin en önemli uygarlıklarının başında gelen “Asur” uygarlığı gelmektedir ve 1300 yıl hüküm sürmüştür. Kerkük eyaletinin mimarı olan Asur hükümdarı Sarnabal ise buraya, “Kerhsuluh” adını vermiştir. Keldanice’de “Kerh” sözcüğü şehir anlamına gelirken, “Suluh” sözcüğü de hükümdar Sarnabal’ın gerçek adıdır.¹⁷ Bölgenin ikinci önemli uygarlığı olan Babil Devleti ise, Asurlular’dan sonra bölgenin tamamına hakim olmuştur. Ancak Asur hükümdarlığı kadar uzun sürmeyen Babil Devleti sürekli Persliler’in saldırılarına maruz kalmışlardır. Musul-Kerkük bölgesine çok sayıda Pers nüfusu yerleştirilmiştir. Pers hükümdarı, İskender’in işgallerine maruz kalan Musul halkı, Hristiyanlığın ortaya çıkmasından sonra bu dine

¹⁶ Musul Kerkük ile ilgili arşiv belgeleri 1525-1919,Ankara 1993, sa.4.

¹⁷ Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, (1525–1919), Ankara 1993, sa.38.

yönelmiştir. II. yüzyıldan sonra Asurlular'ın dini merkezi olan Ninova'da Hristiyanlık etkili olmuştur. Pers hâkimiyetinin de uzun sürmediği Musul bölgesi, Partlar'dan sonra Romalılar ve en nihayetinde Sasaniler hâkimiyeti altına girmişti.

1.3.1.1.İlk Müslüman Türk Devletleri Hâkimiyetinde Musul

Hz. Ömer tarafından sınırları genişletilen Medine Devleti, Arabistan dışına çıkarak, Anadolu'ya gelmiştir. 642 yılında yapılan seferler sonucunda Kerkük ve civarı ele geçirilmiştir. Bölgeye gelen Müslümanlar yerel halka baskı yapmayıp, diledikleri yere göç edebilmelerine izni vermişlerdir. Musul bölgesinin yönetimine atanan Harsama, bölgeye Araplar'ı yerleştirerek onlara ev, toprak vermiş ve askeri bir şehir oluşturmuştur.¹⁸ Musul ve çevresi daha sonra Emeviler hâkimiyeti altına girmiştir. Emevi halifesinin öldürülmesinden sonra yerine Ebu'l-Abbas Abdullah getirilerek Abbasi Devleti kurulmuştur. Musul, 750 yılında kurulan Abbasiler'in uzunca bir süre hâkimiyeti altında kalmıştır. Abbasilerden sonra Hemedaniler'in ve Ukayliler'in hâkimiyeti altında da kalmıştır.¹⁹

1.3.1.2.Tuluniler Dönemi

Abbasi halifesine bağlı olarak kurulmuş ilk Türk devleti, Tuluni Devletidir. Ahmed bin Tuluni tarafından kurulan bu devlet, kısa süre içerisinde etrafına Türkler'i toplayarak etkisini arttırmıştır. Ahmed bin Tuluni, 884 yılında Suriye seferinde ölmüştür. O öldüğünde Suriye ve Irak'ın tamamı Tuluni Devleti'nin hâkimiyeti altında olduğu bilinmektedir.²⁰

Ahmed bin Tuluni'nin ölmesinden sonra hâkimiyetini ve etkinliğini koruyamayan Tuluniler Devleti, Abbasi halifesinin kardeşi Muhammed bin Süleyman tarafından yıkılmıştı.

¹⁸ H. Yinanç, *Türkiye Tarihi- Selçuklular Devri*, İ Ü. Edebiyat Fakültelsi Yayını. İstanbul,1944, sa.75.

¹⁹ M. F. Teker, *Musul-Kerkük Meselesi Ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2007,sa. 55.

²⁰ E. Merçil, *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt: I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, sa. 38.

1.3.1.3.Büyük Selçuklu Dönemi

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilerlemesi oldukça hızlı olmuştur. Dönemin Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey, Abbasi halifesinin çağırmasıyla Horasan'dan Bağdat'a gelerek Musul ve civarındaki bölgeleri ele geçirmiştir.²¹ Tuğrul Bey, Abbasi halifesinin kızıyla evlenerek, "Sultanü'l-meşrik ve'l-mağrib" unvanıyla Musul'un idaresini İbrahim Yinal'a bırakmıştır.²² İbrahim Yinal'ın isyan etmesi üzerine Tuğrul Bey, Bağdat'a sefer düzenleyerek İbrahim'i öldürmüş ve halifeyi yeniden makamına oturturmuştur.²³

Tuğrul Bey'in ölmesiyle Büyük Selçuklu Devlet'inin başına geçen Alparslan, Musul idaresini 1067 yılında Şerefü'd-devle Kureş'e vermiştir. 1079'da Alparslan'ın şehit edilmesi üzerine yerine oğlu Melihşah devletin başına geçerek, Diyarbakır'ı ve Meyyafarikin'i ele geçirmiştir. Diyarbakır ve Meyyafarikin'in ele geçirilmesinden sonra Mervani Devleti 1084 yılında yıkılmıştır.²⁴ Mervani Devleti'nin yıkılmasından sonra Musul'u ele geçiren Melihşah, bölgede yaşanan isyanlardan dolayı uzun süreli hâkimiyet sağlayamamıştır.²⁵

Melihşah'ın ölmesinden sonra 1095 yılında Berkiyaruk, Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir. Berkiyaruk'un hükümdar olmasından sonra Türkmenler, başta Şehr-i Zor ve Kerkük olmak üzere bölgenin tamamını ele geçirmişlerdir. Hükümdar Berkiyaruk'un Musul emiri olarak, Kürboğa'yı atamıştır. Kürboğa'nın Haçlılar üzerine sefere çıkması emredildikten sonra, önemi artmıştır. Haçlıların Antakya bölgesinde Türk ve Müslüman halkı kılıçtan geçirmesinden dolayı Haçlılar'ın üzerine saldıran Kürboğa, bölgedeki emirlerin ve meliklerin geçimsizliklerinden ötürü bir zafer elde edemedi. Kuvvetleriyle Musul'a çekilmek zorunda kalan Kürboğa, Haçlıları'n 1099 yılında Kudüs'e kadar ilerlemesine engel olamadı. Gence Valisi, Sultan Berkiyaruk'un kardeşi Muhammed Tapar isyan başlatarak Azerbaycan da dâhil olacak şekilde Rey'e kadar ilerlemiştir. Kardeşler arasındaki geçimsizliği

²¹ E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın, İstanbul,1985, sa.33.

²² İ.Kafesoğlu, *Selçuklular*, Türk Dünyası El Kitabı, Cilt: I,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara,1992, sa. 23.

²³ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın, İstanbul,1985, sa.33

²⁴ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın, İstanbul,1985, sa. 41.

²⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi- Selçuklular Devri*, İ Ü. Edebiyat Fakültelsi Yayını. İstanbul, 1944, sa.75.

anlaşmaya bağlayan Halife Muztazhir, Berkiyaruk'a "sultan", Tapar'a "melik" unvanını vermiştir. Muhammed Tapar'a verilen Arran, Azerbaycan, Diyarbekir, el-Cezîre ve Musul ile yetmeyerek tekrardan sultanlık istemiştir. Muhammed Tapar tekrar Berkiyaruk'a yenildi. Fakat Berkiyaruk'un hastalanmasından dolayı tekrardan anlaşma yoluna gidilmiştir. Yapılan antlaşmada Büyük Selçuklu Devleti ikiye ayrılmıştır. Bu anlaşmaya göre Muhammed Tapar sultan olarak; Azerbaycan, Diyarbakır, el-Cezire, Musul ve Suriye'de tanınmaya başlamıştır.²⁶

1.3.1.4. Irak Selçuklu Devleti Dönemi

Berkiyaruk'un ölümünden sonra Selçuklu sultanlığını ele geçirerek Muhammed Tapar, Musul'u Huzistan ve Fars'ta bağımsız biçimde hüküm süren Emir Çavlı Sakavu'ya vermiştir. Fakat dönemin Musul hâkimi Çökürmüş, yapılan atamadan memnun olmayarak Savaku'ya karşı ayaklanma başlamıştır. Başlattığı ayaklanma kendi ölümüne sebep olmuştur. Çökürmüş'ün ölmesinden sonra Musul hâkimliğine oğlu getirilmiştir. Çökürmüş'ün oğlu Zengi, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a haber yollarak Musul'u kendisine teslim edeceğini bildirmiştir. Emir Çavlı ile Harbur'da savaşan I. Kılıçarslan 1107 yılında sefer sırasında ölmüştür. Çavlı bölgenin idaresini ele almak için Musul'a gitse de başarılı olamamış ve hâkimiyeti kısa sürmüştür. Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Sencer, Büyük Selçuklu sultanlığı için mücadele içerisinde olduğu Mahmud'u damadı yaparak devletin batı kısmının sultanı yaptı. Böylelikle kendisini de sultan-ı azam ilan ederek, 1118 yılında Irak Selçuklu Devleti'ni kurmuştur.²⁷

Edinilen kaynaklarda, Sultan Sencer, damadı Mahmud'u sultan yaptığında henüz on dört yaşında olduğu bilinmektedir. Sultan Mahmud'un, Musul, el-Cezîre ve Azerbaycan meliki olan kardeşi Mesud, Mahmud'un ölümünden sonra Irak sultanlığını ilan etmiştir. 1135 yılına Abbasî Halifesi Müsterşid, bazı Türk komutanlarla birlikte olup Mesud'a karşı ayaklanmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. 1152 yılına kadar hüküm süren Sultan Mesud, öldükten sonra tahtına

²⁶ Yinanç, *Türkiye Tarihi- Selçuklular Devri*, İ Ü. Edebiyat Fakültelsi Yayını. İstanbul 1944, sa.76,78.

²⁷ İ. Kafesoğlu, *Atabeylikler*, Türk Dünyası El Kitabı, Cilt: I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992: sa. 28, 31.

Melişah bin Mahmud oturmuştur. Melişah'ı sultanlık için yeterli görmeyen emirler onun yerine kardeşi Muhammed'i sultan ilan etmişlerdir.²⁸

Abbasî Halifesi Muktefi, kendi yerini korumak adına, Süleymanşah'ı Muhammed'e karşı kullanmaya çalışmış ancak Musul hâkimi Mevdud'un yardım etmesiyle Sultan Muhammed, Süleymanşah'ı esir ederek Bağdat'ı kuşatmıştır. Kuşatma esnasında Abbasi halifesi diğer taraftan Şehzade Melişah'ı, Arslanşah'ı ve Atalay İldeniz'i Cibal bölgesinde ayaklandırmasıyla Sultan Muhammed'in kuşatması yarıda kalmıştır. 1159 yılında Sultan Muhammed, Hamedan'da ölmüştür.²⁹

1.3.1.5.Zengiler Dönemi

Zengi, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kumandanlarından biridir. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından 1127 yılında vali olarak Musul'a atanmıştır. Sincar, Habur, Harran ve Nusaybin'i ele geçirerek Haleb'de hâkimiyet sağlayan Atabey Zengi, Artuklularla barış yanlı politika izleyerek Harçlılar'a karşı daha dirayetli durmayı hedeflemiştir. Zengi, 1130 yılından sonra Artuklular'ın egemenliği altında bulunan Güneydoğu Anadolu, Şehr-i Zor ve Kuzey Suriye üstünde de hâkimiyet elde etmiştir. 1144 yılında Böri hâkimiyetini sağladıktan sonra Haçlılar'a karşı sefer düzenleyerek, Kudüs kralını yenilgiye uğratmış ve Urfa'yı ele geçirmiştir³⁰. 1146 yılında Ceber Kalesi kuşatması esnasında öldürülen Zengi'nin yerine Musul merkez olmak üzere el-Cezire'nin idari yönetimi Seyfeddin Gazi'ye geçmiştir. Seyfeddin Gazi, kardeşi Nureddin'le beraber Haçlılar'a karşı mücadele etmiştir. Seyfeddin Gazi'nin 1148 yılında ölmesinden sonra yerine Kutbeddin Mevdud geçmiştir. Fakat emirlerin Kutbeddin Mevlud'u istememesinden dolayı Nureddin Mahmud ve Kutbeddin Mevdud aralarında bir anlaşma yaparak, Nureddin Sincar'ı Kutbeddin'e bırakarak, Hıms ve Rakka'yı almıştır.³¹

1170 yılında Kutbeddin Mevdud'un ölümüyle beraber yerine II. İmadeddin Zengi'nin geçmesini vasiyet etmiştir. Vasiyete rağmen Kutbeddin'den sonra II.

²⁸ Teker, *Musul-Kerkük Meselesi Ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007, sa.10.

²⁹ L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, sa.38.

³⁰ E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın, İstanbul,1985,sa. 55.

³¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri, *Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, (1525–1919), Ankara, 1993, sa.55.

Seyfeddin Gazi'nin geçmesi, İmadeddin ve Nureddin Mahmud'u bir araya getirerek Musul'a girmelerine sebep olmuştur. 1170 yılında Seyfeddin Gazi'nin yapılan anlaşmaya razı göstermesiyle Musul'u geri almış, Sincar'ı da İmadeddin'e bırakmıştır. Yine aynı anlaşmaya göre İmadeddin ve Seyfeddin Gazi, Nureddin'e bağlı kalmışlardır. 1174 yılında Selahaddin Eyyubî'nin ilerlemesi Seyfeddin Gazi'yi korkutarak, Selahaddin'e karşı sefere çıkmasına sebep olmuştur. Yaptığı seferde Musul'a geri çekilmek zorunda kalan Seyfeddin Gazi, geri çekilişinden dört ay sonra ölmüştür.³² Seyfeddin Gazi'den sonra yerine İzzeddin Mesud, Musul'a atabeyi olmuştur. 1193 yılında İzzeddin Mesud'un ölmesinden sonra atabeyliğe oğlu Nureddin Arslanşah geçmiştir. 1211 yılında Nureddin Arslanşah'ın ölmesiyle beraber atabeyliğe oğlu el-Melik el-Kahir İzzeddin Mesud geçmiştir. İzzeddin Mesud'un atabeyliğinden yedi sene sonra öldürülmüştür. İzzeddin Mesud'un yerine, Nasreddin Mahmud Musul Atabeyi yapılmıştır. Ancak Nasreddin Mahmud'un da ölümünden sonra Zengiler'in Musul'da hâkimiyeti bitmiştir.³³

1.3.1.6.Erbil Atabeyliği

Zeyneddin Ali Küçük b. Beytegin, Türkmen başbuğu ve atabeyliğin kurucusudur. 1131 yılında Zengi, Erbil'i himayesi altına aldığı anda bölgeyi Zeyneddin'e emanet etmiştir. Erbil, Şehr-i Zor, Tikrit ve Sincar'ın hâkimiyetliğini elinde bulunduran Zeyneddin, yaşamının sonlarına doğru tüm bölgelerini Kudbettin Mevdud'e bırakmıştır. 1168 yılında Kudbettin'in ölmesiyle beraber yerine oğlu geçmiştir. Oğlu, Muzafereddin Gökbörü, Erbil valisiyle yaşadığı anlaşmazlıklardan dolayı, Vali Muzafereddin'i atabeylikten uzaklaştırarak yerine Zeyneddin Yusuf'u getirmiştir. 1190 yılında yeniden atabey olan Gökbörü, Eyyubi'den Erbil'i istemiştir. Eyyubi, Erbil'e ek olarak Şehr-i Zor, Karabeli ve Kıfçak derbendini de vermiştir. Gökbörü ölümüne kadar Eyyubi'ye bağlı kalmıştır. Musul Atabeyliği üzerindeki hâkimiyet, Atabey Nâsıreddin Mahmud'un ölümüyle bitmiştir. Nâsıreddin Mahmud ölmeden önce Erbil'in halifeye teslim edilmesini vasiyet etmiştir.³⁴

³² N. Asım, *Musul ve Havalisinde Türkler*, Cilt: I/4, İstanbul: Anadolu Yayınları, İstanbul, 1970: sa.21, 22.

³³ F.Demirci, *Irak Türklerinin Dünü-Bugünü*, Ankara 1991, sa.21.

³⁴ İ.Kafesoğlu, *Erbil Atabeyliği*, Türk Dünyası El Kitabı, Cilt: I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, sa 68, 70.

1.3.1.7.Karakoyunlu-Akkoyunlu Dönemi

Moğol istilası öncesinde Maverâünnehr ve Horasan taraflarındaki Oğuz boyundan olan Karakoyunlular, Moğollar'ın istilası sırasında Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarısında kalan vadilere göç etmişlerdir. Karakoyunlu Aşireti'nin en nüfuzlu kolu; Baharlı koludur. Baharlı kolunun Reisi Bayram Hocaoğlu aynı zamanda Karakoyunlu Devleti'nin kurucusudur. Bayram Hocaoğlu, Celâyirliler'den Sultan Üveysin hizmetinde bulunduğu yapılan araştırmalarca bilinmektedir. Sultan Üveys'in 1365 yılında İlhanlılar'dan alarak hâkimiyeti altına aldığı Musul'u Bayram Hocaoğlu fethetmiştir. Sultan Üveys'in ölümünün ardından Celâyirliler'e bağlı kalmak üzere Musul, Erciş ve Sincar'ı Bayram Hocaoğlu'na verilmiştir. Bayram Hocaoğlu'ndan sonra söz konusu bölgelerin idaresi oğlu Kara Mehmed'e verilmiştir. Hocaoğlu ve oğlu, Memlûk Sultanı Berkuk'un ismine hutbe okutmuş. Timur'a karşı Memlûkler'e yakınlaşmışlardır. Kara Mehmed, 1390 yılında beylik mücadelesi sırasında öldürülmüştür. Kara Mehmed'in yerine geçen Kara Yusuf Bey, Celâyirlilerle beraber Timur'a karşı birlik olmuş fakat yine de yakalanarak hapsedilmiştir. Ancak bir süre sonra Kara Yusuf Bey, Şam Naibi Şeyh Mahmud tarafından kurtarılmıştır. 1400 yıllarında Musul'a Hüseyin Bey adında bir naib bırakan Timur, kendisiyle ittifak yapıp Anadolu ve Suriye seferine iştirak eden Akkoyunlu Devleti kurucusu Kara Yülük Osman'a Diyarbekir eyaletini vermiştir. Osman, 1409 yılında Mardin ve Musul'u hakimiyeti altına almıştır. Aynı yıl içerisinde, Artukoğulları Devleti'ni de ortadan kaldırmıştır.³⁵

1462 yılında meliklerin birbirleri arasındaki gerilimlerden dolayı birçok yerleşim alanları basılarak yağma edilmiş, bölgeye dair asayiş ve istikrar, ancak Musul hâkimi Ali Bey Türkmânî'nin vefatından sonra yeniden sağlanmıştır. Ancak beş sene sonra Akkoyunlu Devleti'ne en parlak dönemi yaşatan Uzun Hasan Bey (Kara Yülük Osman'ın torunu) ortaya çıkmış ilk olarak Musul Vilâyetini ve havalisini hâkimiyeti altına almıştır. Uzun Hasan Bey'in ölümünden sonra Musul'un hâkimiyeti önce oğlu

³⁵ İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, TTK.,Ankara,1969, sa. 68-70-73.

Halil'e ve daha sonra Akkoyunlu soydan olan Yakubşah, Tur Ali Bey ve Rüstem Mirza'nın idarelerinde kalmıştır.³⁶

1.3.1.8.Safevîler Dönemi

İsmail Safevî, içerisinde Musul boyunun da olduğu Türkmen oymaklarının, yardımlarıyla Akkoyunlu egemenliğine son vererek, el-Cezire bölgesini ele geçirmiştir. Bölgeyi Avşar boyundan olan Ahmed Bey'in idaresine vermiştir. 1516 yılında Osmanlı ve Safeviler arasında meydana gelen savaşta (Çaldıran), İran hâkimiyetinde bulunan bölgelerden bazıları Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. 1517 yılında ise, Hısınkeyf, Musul, Kerkük, Urfa ve Rakka kaleleri, Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir.³⁷

1.3.2.Osmanlı Hâkimiyetinde Musul

Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, Safevî Devleti ile yaptığı Çaldıran Savaşı sonucunda İran sınırlarını güvenlik altına almak amacıyla, İdris-i Bitlisî'yi, daha önce Şah İsmail'e bağlılık bildiren, Kürt ve Türkmen emirlerinin Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları için bölgeye göndermiştir. İdris-i Bitlisî bölgede olumlu sonuç veren pek çok çalışma yapmıştır. Osmanlı Devleti'ne bağlanan emirlere, oturdukları yerler, yurtluk ve ocaklık olarak bağışlanmış ve bölgedeki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları sağlanmıştır.³⁸

1534 yılında Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz seferinde Kerkük şehrine girmiştir. Şehirde 28 gün kalan Kanuni Sultan Süleyman, aynı yıl içerisinde Bağdat'ı fethederek Musul hâkimiyetini kesinleştirmiştir. Bölgeyi, altı sancağa bölerek eyalet merkezi haline getirmiştir. Bazı araştırmacıların kaynaklarında bölgeyi üç sancağa böldüğü belirtilmektedir. 1312 tarihli Musul Salnamesi'ne göre Irak bölgesinde bulunan eyaletler ve livaları şu şekildedir:

³⁶Teker, *Musul-Kerkük Meselesi Ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007, sa 15.

³⁷Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ,Ankara, 1988, sa.67.

³⁸İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: II, Ankara, 1954, sa. 98.

Bağdad Vilâyeti;

–Hükûmet-i İmadiye,

–Liva-yı Zenkabâd,

–Liva-yı Hille,

–Liva-yı Cesan,

–Liva-yı kabayil,

–Liva-yı Aterocak,

–Urban-ı Beriyye,

–Liva-yı Harirdömek,

–Liva-yı Dertenek,

–Liva-yı Arca,

–Liva-yı Kasr-ı Şirin,

–Liva-yı Kızlarbad,

–Liva-yı Zaho,

–Liva-yı Altunköprü,

–Liva-yı Semerat,

–Liva-yı Hemrin,

–Liva-yı Tikrit,

–Hükûmet-i Mühürban

–Liva-yı Baycan,

Eyaleti Şehr-i Zor

–Liva-yı Kızılca,

–Liva-yı Karadağ,

–Liva-yı Erbil,

–Liva-yı Semamek,

–Liva-yı Sahran,

–Liva-yı Dölkıran.

–Liva-yı Zengene,

Eyalet-i Musul: Liva-yı Eski Musul, Liva-yı Keşan, Liva-yı Hevren (Horen).

Diğer taraftan Mustafa Nuri Paşa, Musul bölgesinin Osmanlı egemenliği altına girmesinden sonra eyalet biçimini aldığını ifade ederek, padişah III. Murad devrine

denk gelen tarihte Musul eyaletine bağlı sancakları; Musul sancağı (Paşa sancağı), Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen, Bana olarak göstermektedir.³⁹

Musul Osmanlı Devleti himayesinde iken doğusunda İran, kuzeyinde Diyarbakır, güneyinde Bağdat, batısında Şam ve kuzeybatısında Halep ve Kerkük sancağı bulunmakta idi. Musul- Kerkük bölgesi tarım ve hayvancılık için uygun olması, yeraltı kaynaklarının zengin olmasından dolayı sürekli savaflara neden olmuştur.⁴⁰

Çaldıran Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra İdris-i Bitlisi Musul'a gönderilmiştir. Bölgede bulunan Kürt ve Türkmen boylarını itaat altına almak için bu boyları taltif yoluyla Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır. 1516 yılında Diyarbakır'ı almak için Şah İsmail tarafından görevlendirilen Kara Han ile Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Koçhisar taraflarında yaptıkları savaşı kazanarak İran'ın tümüyle bölgeden çekilmesini sağlamıştır. Musul, Sincar ve Urfa ile birlikte çevredeki pek çok kale Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.⁴¹ Sultan Süleyman'ın 1534 yılında yapmış olduğu Bağdat seferinden sonra Musul eyalet durumuna gelmiştir. Yapılan ilk idari teşkilatlandırmada Musul, Musul Sancağı (Paşa Sancağı olarak da adlandırılmıştır) ile Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horen ve Bana livalarını içine almıştır.⁴²

1623 yılında Bağdat emirlerinden olan Bekir Subaşı'nın yerel halkı isyana teşvik etmesi ve Bağdat valisinin İdam ettirilmesi üzerine Bekir Subaşı'ya ceza vermek üzere Diyarbakır Valisi tarafından Kerkük Beylerbeyi Bostan Paşa Bağdat'a gönderilmiştir. Bekir Subaşı, Osmanlı ordusunun geleceği haberini alınca, Şah Abbas'a adına hutbe okutturarak Bağdat'ı kendisine teslim ettirmiştir. Bu esnada Bağdat'a gelen Osmanlı ordusu, gördüğü şiddetli saldırı karşısında şehir dışına çekilmiştir.⁴³ Diğer yandan Bağdat'ın Şah Abbas'a teslim edilmemesi koşuluyla Bekir Subaşı'ya Bağdat'ın idaresinin verileceği garantisıyla Osmanlı birlikleri

³⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Cilt: I, Hazırlayan: Baykal, B. S. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, sa. 56.

⁴⁰D.R. Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul 1540-1834*, Çeviri: Ülkün Tansel, İstanbul 1999, sa.122-123.

⁴¹ V. Minorsky, *Şehrizar*, Eskişehir: İA.1997, sa. 396-398.

⁴² M.İlhan, *XVI. Yüzyılda Şehrizol Vilâyeti*, Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM) (4)., Ankara, 1993, sa. 164

⁴³ İ.H.Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: II, TürkiyeYayın Evi. İstanbul,1972, sa. 102

Diyarbakır'a geri çekilmiştir.⁴⁴ Bekir Subaşı Bağdat valiliğini kabul ederek, bölgede bulunan Ahmed Paşa'nın geri çekilmesi Şah Abbas'ı harekete geçirmiştir. Şah Abbas, Bağdat'ı Bekir Subaşı'ndan geri istemiş fakat alamamıştır. Buna karşın Şah Abbas, Bağdat'ı muhasara altına almıştır. Yerel halkın açlık, susuzluk ve hastalık nedeniyle direnecek gücünün olmamasından dolayı Bağdat, Şah Abbas'a geri teslim edilmiştir. Şah Abbas, Bağdat'ı alır almaz, Bekir Subaşı'yı, kardeşlerini, Bağdat hâkimini ve içlerinde yerel halktan insanlar olmakla beraber 4000 kişiyi katletmiştir. Aynı zamanda Şah Abbasi, Kerkük üzerine asker de göndermiştir. Kerkük kalesinin korunaklı olmamasından dolayı kale kolayca düşmüş ve Şah Abbas kuvvetleri tarafından fethedilmiştir. 1638 yılında Bağdat'a sefere çıkan Sultan IV. Murad, İmâdiye'ye geldiğinde, İmâdiye Hâkimi Kubad Bey tarafından törenle karşılanmıştır. Kubad Bey tarafından yapılan bu naçizane davranış Sultan Murad'ın oldukça hoşuna gitmiş ve İmâdiye'yi hayat boyu Kubad Bey'e hediye etmiştir. Maberzab, Şemamek, Dirdavud, İncesu, Altinköprü, Göktepe menzillerinden Kerkük'e varan Sultan IV. Murad, Kerkük'ün idaresini Kayış Mehmed Paşa vermiştir. Ancak çok kısa bir süre içerisinde yerel halkın şikâyetlerinden dolayı paşayı görevinden almıştır.⁴⁵

Şah Abbas, Sultan IV. Murad'ın geldiği haberini alır almaz, Bağdat kalesini tahkim ve takviye etmiştir. Sultan IV. Murad, Bağdat yakınlarında bulunan Samra kazasında karargâh kurarak, eyaletin giriş ve çıkışlarını kontrol altına alarak Bağdat'ı kırk gün boyunca kuşatma altında tutmuştur. Kırk günlük kuşatma süresi boyunca eyaletin altından açtığı lağımlar ile kalenin bir kısmını yıkmış ve şehre giriş sağlamıştır. Akabinde gelişen olaylarla beraber, Bağdat'ı geri teslim almıştır. Böylelikle Şah Abbas tehlikesi uzaklaşarak, yeniden bölgede Osmanlı Devleti hâkimiyeti kurulmuştur. 1639 yılından günümüze devam eden ve bugünkü şeklini hala korumakta olan Türk-İran sınırlarının belirlendiği Kasr-ı Şirin Anlaşması imzalanmıştır.⁴⁶ Musul'daki yerel halkın, diğer bölgelere göç etmesi oldukça sık rastlanır bir durum haline gelmiştir. İran Devleti'nin sürekli saldırımları ve zaman zaman meydana gelen doğal afetler ve iklimsel kuraklıklardan dolayı ortaya çıkan kıtlık gibi nedenler yerel halkı göçe zorlamıştır.

⁴⁴ Bostan, *Zor Sancağının İmar Ve Islahı İle Alakalı Üç Layıha*, Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 1986, sa.43

⁴⁵ M. Yıldız, *Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı*, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,(26), İstanbul 2012, sa. 174, 179-181

⁴⁶ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: II, Türkiye Yayın Evi. İstanbul,1972, sa. 102

Osmanlı Devleti zaman zaman Musul yönetiminin sınırlarını değiştirmiştir. 1850 yılında Musul Bağdat'a bağlanmış ancak 1878 yılında yeniden vilayet olmuştur. 1895 yılında Musul vilayeti üç sancağa ayrılmıştır. Bu sancakların kazaları ve nahiyeleri yukarıda tablolar halinde verildiğinden dolayı çalışmanın bu kısmında yeniden verilmemiştir. 1892 yılında Kerkük, resmi yazışmalarda "Şehr-i Zor" olarak kullanılmıştır. Fakat bir takım resmi ve idari karışıklıklara sebep olması nedeniyle 1893 yılında tekrar "Kerkük" olarak kullanılması kararlaştırılmıştır.⁴⁷

Osmanlı İmparatorluğunun 18. Yüzyıl'da yaşadığı genel idari zayıflama, Musul'da da idari bir boşluk meydana gelmiştir. Bölgede bulunan ayanlar ve mahalli güçler bu idari boşluğu kendi güçleriyle doldurmaya başlamışlardır. 1726 yılından sonra Celililer, Musul ve çevresini idare altına alırken, Kürt Baban hanedanıysa, Süleymaniye ve civarını idare altına almıştır.⁴⁸ 18. yüzyıla damgasını vuran Celili ailesi, 1726 – 1834 yılları arasında bölgedeki hâkimiyeti devam ettirmiştir. Celili ailesinin Musul'da uyguladığı idari ve siyasi sistem, aynı dönemdeki Şam'da hüküm süren Azmzaler ve Bağdat'ta hüküm süren Kölemen idaresiyle benzerlik göstermektedir. Celili ailesi Musul'a 17. Yüzyıl'da yerleşmiştir. Ailenin ticarete dayanan gücü ve Osmanlı seferlerine mali desteklerde bulunması zamanla siyasi olarak nüfuz sahibi olmalarını sağlamıştır.⁴⁹

Celili ailesinin atası olan Abdülcelil'in oğlu İsmail, pek çok devlet hizmetinde görev aldıktan sonra 1726 yılında kendisini Musul'a vali olarak tayin ettirmiştir. Bu tayinde Celili ailesinin, Osmanlı Devleti'nin İran'la olan savaşlarda mali olarak verdikleri desteklerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. İsmail, Musul'a vali olarak atandıktan sonra sırasıyla oğulları Hacı Hüseyin Paşa ve Abdülfettah Paşa da Musul'a vali olarak atanmışlardır.⁵⁰

⁴⁷ B.Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, sa. 12.

⁴⁸ G.Çetinsaya, *Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar*, Türkiye Günlüğü, (42), İstanbul 1996, sa.35.

⁴⁹ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul 1540-1834*, Çeviri: Ülkün Tansel, İstanbul 1999, sa. 82.

⁵⁰ Hut, *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006, sa. 14.

İsmail'in oğullarından Hacı Hüseyin Paşa, Musul'da sekiz defa Valilik yapmış ve iki kez de 1733 ve 1743 yıllarında İranlılara karşı bölgede büyük başarı göstermiştir.⁵¹ İranlılara karşı alınan zaferlerden sonra ailenin başarısı ve saygınlığı giderek artmıştır. Nitekim 1726 – 1834 yılları arasında Musul'u yönetmesi için tayin edilen 65 validen 35 tanesinin Celili ailesine mensup olduğu bilinmektedir.⁵² Celili ailesinin Musul'daki hâkimiyetinin etkili olmasının sebebi, kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin bu aile için uyguladığı politikalarıdır.

Celili ailesinin bölgede, bölgesel bir güç durumunda olması, Osmanlı Devleti'ni dönem dönem rahatsız etmiştir. Fakat Celili ailesinin Musul'daki yarı özerk yapısını ortadan kaldırmak, Osmanlı Devleti için oldukça güç olduğundan genellikle mevcut duruma razı olmak durumunda kalmıştır.⁵³ Dönemin Osmanlı Padişah'ı II. Mahmut tarafından uygulamaya konan “merkezileştirme” sisteminden Celili ailesi de nasibini almıştır. Bölgedeki diğer nüfuzlu taşrada bulunan ailelerinin kırılmasına ek olarak, Bağdat'ta bulunan Kölemen idaresinin de kaldırılmasından sonra Celili ailesinin Musul'daki etkinliği sona ermiştir. 1834 yılında yaşanan bu karışıklıktan faydalanmak isteyen Celili ailesi mensubu olan Vali Yahya Paşa'nın meydana getirdiği sorunlara son vermek için Bağdat valisi Ali Rıza Paşa, Musul valisi olarak Bayraktarzade Mehmet Paşa'yı atamıştır. Bayraktarzâde Mehmet Paşa kısa süre içerisinde idareyi eline almış ve Yahya Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasını sağlamıştır.⁵⁴ Yeni Vali Mehmet Paşa, kısa sürede yönetimi yeniden düzenleyerek bölgede bulunan Kürt emirliklerini ortadan kaldırmayı başarmıştır.

Tanzimat ilan edilmeden önce Musul'da 1838 yılında yapılan sayımda, Merkezde 15 mahalle, 2290 Hristiyan ve 481 Yahudi'nin yaşadığı tespit edilmiştir. Kadın nüfusunun bu sayıma dâhil edilmediği bilindiğine göre, merkez kazalarda ki Müslüman olmayanlarla beraber bu sayının 5500'e ulaştığı edinilen bilgiler

⁵¹ Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi/Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, Hazırlayan: Musa Duman, İstanbul 2005, sa.308.

⁵² A. Raymond, *Arap Eyaletleri, XVI-XVIII. Yüzyıllar*, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, ed. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, İstanbul. 1999, sa. 476.

⁵³ Mehmed Hurşid Paşa, *Seyahatnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı: Alaattin Eser, İstanbul 1997, sa. 225.

⁵⁴ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yeni Yazıya Aktaran: Ahmet Hezarfen, İstanbul 1999, sa.14

arasındadır. Bu verilere göre Musul'un geneline bakıldığında nüfusun yaklaşık olarak onda birinin gayrimüslimlerden oluştuğu söylenebilmektedir.⁵⁵

18. yüzyılda Osmanlı'nın Irak toprağı üzerinde dört eyaleti bulunmakta idi. Bu eyaletler.

- Bağdat,
- Şehr-i Zor (Kerkük)
- Basra,
- Musul'dur.

Musul'un eyalet yahut vilayet olarak yönetilmesi kısa süreler içinde olsa Bağdat, Hakkâri ve Van'a bağlanmış olduğu 1850 – 1879 yılları arasındaki dönem dışında, 1918 yılına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında hüküm sürmüştür⁵⁶

1.4. II. Meşrutiyet Öncesi ve Sonrası Musul

Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinden dolayı, yaşanan siyasi ve merkezi sorunlara ek olarak "yönetim" sorunu da doğmuştur. Geniş sınırlara hükmetmek, gün geçtikçe klasik yönetim şekliyle geniş sınırlara hükmetmek zorlaşmıştır. Dolayısıyla imparatorluğun başında ağırlıklı olarak yapılan askeri ıslahatlar yerini yönetimle bürokrasiyle alakalı ıslahatlara bırakmıştır.⁵⁷ II. Mahmut döneminde ağırlık verilen Tanzimat reformları, bozulmuş olan merkezi otoriteyi yeniden sağlayarak, taşra ve merkez arasındaki bağın güçlenmesi amaçlanmıştır. 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi, Osmanlı taşra yönetimi için hazırlanmıştır. Bu nizamnamenin hazırlanmasında ivedilikle eşraf ve hanedanlarının nüfuzlarının kırılması amaçlanarak taşra üzerindeki otoritenin sağlanması hedeflenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun bazı bölgeleri, vilayet biçiminde yeniden örgütlenmiştir. Tuna vilayetinden sonra bu biçimde örgütlenilen ilk yerler;

⁵⁵ O. Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı**, Elazığ, 1997, sa. 70-74.

⁵⁶ Darkot, "**Musul**" *İ.A.*, c. 8, MEB Yay., İstanbul 1960, sa. 743.

⁵⁷ M.Turhan, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul 1994, sa. 128, 153.

- Edirne (1865 - 1866),
- Erzurum (1865 - 1866),
- Bosna (1865 - 1866),
- Halep (1865 - 1866),
- Suriye (1865 - 1866),
- Trablusgarp (1865- 1866),
- Bursa (1867),
- Sivas (1867),
- İzmir (1867),
- Trabzon (1867),
- Selanik (1867),
- Prizren (1867),
- İřkadro (1867),
- Girit (1867),
- Adalar Denizi,

olmak üzere 13 tane yeni vilayet sisteme eklenmiştir.⁵⁸

Bağdat ve Yemen haricinde I. Meşrutiyet'e kadar 27 tane vilayet kurulmuştur. Bu kurulan vilayetlerin çoğu, klasik dönemdeki eyaletlerin idari birimlerinden daha fazla haklar tanınmıştır.

1864 yılında yapılan Vilayet Nizamnamesinden sonra Bağdat'a Midhat Paşa atanarak yeni vilayet sistemine dâhil edilmiştir. Musul ve Basra yönetimin güçlendirilmek istenmesinin ana nedeni başına buyruk davranan Kürt ve Arap aileleridir. Midhat Paşa, 1869 – 1872 yılları arasında Bağdat valiliği görevini yapmıştır. Yeni vilayet sistemi uygulamasıyla beraber, Musul, Kerkük ve Süleymaniye 1869 yılında Bağdat'a sancak olarak bağlanmıştır. Yeni vilayet sisteminde yapılan değişikliklerle beraber, yeni idari yapıda hiyerarşik olarak sancak – kaza – nahiye birimleri oluşturulmuştur. Musul 1879 yılında vilayet haline getirilene kadar, Bağdat'a bağlı sancak olarak idare edilmiştir. Midhat Paşa, 1869 yılında Musul'daki mevcut koşulları ıslah etmek ve idari reformları gerçekleştirmek için yoğun çalışmalar yapmıştır. Yapılacak reformlar için harcanacak paranın elde edilmesi için gelirlerin artması gerektiğinden dolayı Midhat Paşa, ilk olarak hazine alacaklarının ilgili kişilerden tahsil edilmesi emrini vermiştir. Bu konuyla alakalı Osmanlı arşivlerinde alacakların tahsilatı için icra müdürlüğüne yazılan telgraf belgesine ulaştık:

⁵⁸ Hut, *Musul Vilayeti'nin İdâri, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006, sa.32.

Türkiye Cumhuriyeti

Başvekalet

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Adet

Zata Mahsusdur.

Şifrelidir.

13 Kanun-ı Evvel

1341

Hariciye Vekaletine

(..)

İcra Vekilleri Heyetinin 13 Kanun-ı Evvel 341 tarihli içtimasında ittihaz olunan karar üzerine tanzim edilmiş olan Kararnamenin musaddak sureti leffen takdim olunmuştur efendim.

Mezkur kararın Vekiller Heyetimiz Mali Riyasetine iblağ buyurulmasını rica eylerim efendim

Başvekil

Vergilerin tahsilinin Yezidiler'den alınmasının zor olduğunu bildiği için bunlara karşı Midhat Paşa, 2500 askerin katıldığı harekât başlatmıştır. Musul Sancağının başına Ziya Paşa getirilmiştir. Yapılan askeri harekâttan sonra suçlular yakalanmış, tahsil edilmesi gereken borçlar tespit edilerek tahsillerine başlanmıştır.⁵⁹ Yapılan askeri harekâttan sonra yezidiler itaat altına alınmıştır. Midhat Paşa, Musul Sancağının gelirlerini arttırarak altyapı ve diğer bayındırlık hizmetlerine kaynak sağlamayı hedeflemiştir. Gelirin arttırılmasına önem veren Midhat Paşa, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye yeni muhasebeciler tayin etmiştir. Bölgedeki valiliklerin çalışmaları ve yerel halktan seçilen görevlilerin bölgede istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Ancak çalışanların maaşlarını bir müddet alamadıklarına

⁵⁹ A. Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Weisbaden. 1976, sa.205.

arşiv belgelerinde rastlanılmaktadır. Bu konuyla ilgili arşiv belgelerinde şöyle geçmektedir:

“25 / 9 / 36

234

Bihi

KARAR

“Musul cihetlerinde ikamet eden şehir meşayihinden müteveffa Mecbul Bey Mahdumları Ali Beyle meşayih-i mezkurenin en birinci reisi 'Ferhat' Paşazade Hamid ve biraderi Ahmet Beylerin bir miktar maaşla taltifleri siyaseten ve maslahaten muvafık olacağı, bunlardan Hamid Beye şehri beş bin, Ahmed ve Ali Beylere de şehri ikişer bin guruş maaş tahsisi mutazammın Diyarbakır Valisinin Büyük Millet Meclisine Riyasetine keşide edilen 19 / 9 / 36 tarih ve takarrürler şifre-i mahsusu sureti Heyeti Vekilenin 22 / 9 / 36 tarihinde ki içtimaında ledet-tezekkür teklifat vechile Dahiliye tahsisat-ı muhtelifeden te'diyesi takarrür etmiştir.

Yazalım 28 Eylül 36”

Vilayet sisteminin uygulanmasından sonra idari alanda uygulamaya konulmuş, önem arz eden uygulamalardan teki, liva ve kaza meclisleri oluşturularak icra sistemindeki yapılanmanın değiştirilmesidir. Bu amaçla önce Liva İdare Meclisi oluşturulmuştur. Oluşturulan bu meclisin, 2 Müslüman, 1 Süryani Katolik ve 1 Süryani Yakubi olmak üzere 4 üyesi bulunmaktadır. Meclis başkanı vali, defterdar, müftü ve kâtip olmak üzere meclis toplamda 8 kişiden oluşmuştur. Şer-i mahkemelerde yapılan düzenlemede ise, Şer’i mahkeme haricinde, vilayet nizamnamesi gereğince, meclisi-temyiz-i hukuk ve cinayet ismiyle hukuk ve ceza mahkemesi kurulmuştur. Yine bu mahkemelerde de, 2 Müslüman, 1 Hristiyan ve 1 Musevi olmak üzere 4 aza bulunmaktadır. Mahkeme başkanı kadı ve kâtiplerle beraber toplamda 6 kişi konuyla alakalı olarak hizmet vermiştir. Meclise seçilen azalar, şehir ve çevrede yaşayan halk tarafından seçilmektedir. Halkın seçmesinde ki amaç ise şehir insanının direk olarak

olmasa da dolaylı olarak, yönetim ve adalet işlerine dâhil olmasını sağlamaktadır. Nizamname ile beraber oluşturulan diğer meclislerden biri ise Polis Meclisi'dir. Bu meclis ise, üç üyeden ve bir kâtipten oluşmaktadır. Yeni oluşturulan meclislerde eski düzendeki ilkesizliğin ve usulsüzlüklerin giderilememesi üzerine meclisler çok yarar sağlayamamıştır. İşlevsel olamayan bu meclislerde en önemli sorun rüşvetti. Rüşvet sorunu tüm reformları kendi başına başarısızlığa uğratmıştır.

Musul'un mevcut siyasi ve ekonomik yapısındaki bozukluklardan dolayı Bağdat'tan yönetilmesi çok güç hale gelmiştir. Bozuklukları gidermek adına Bağdat'tan ayrı olarak, Musul ve Basra gibi yeni vilayetlerin kurulması kararı verilmiştir. Böylelikle, hem Bağdat'a mesafe olarak uzak olan kısımların denetimleri ve kontrolleri çok daha iyi bir biçimde sağlanacak hem de alınan kararların uygulanması hususunda hızlı geri dönüşlerin sağlanacağı amaçlanmıştır. Vilayet olarak ayrılmasındaki ana düşünce, Irak topraklarının, kuzey ve güney olarak iki tarafında Osmanlı İmparatorluğu'na uyum sağlayarak merkezi otoritenin kurulması amaçlanmıştır. Öte yandan Musul'un merkezi kısma yakın olmasından dolayı Tanzimat sürecinde politikaların uygulamasının kolaylaşması ve yeniden bölgede ki istikrarın sağlanması amaçlanmıştır.

II. Abdülhamit, 1879 yıllarının başında detaylı olarak reformlar yapmayı amaçlamıştır. Dönemin Bağdat valisinden ve eski valilerinden, sanayi, ziraat, eğitim, adalet, yönetim ve asayiş konularında rapor istemiştir. Bu raporda reformlar ana hatları ile bahsedilecek olursa, Irak'ta sulamanın yaygınlaştırılması, bataklıkların kurutulması, nehirlerin ıslah edilmesi, nehir yolu taşımacılığı, demiryollarının inşası ve göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilerek ziraat ve tarıma alıştırılması gibi başlıkları içermektedir. 1879 yılında Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancakları, Bağdat'tan ayrılarak ayrı bir vilayet olarak eklenmiştir. Musul'un ayrı vilayet olmasından sonra Musul'a vali olarak Ahmed Feyzi Paşa atanmıştır. Fakat Musul'un merkezi olarak Musul şehri değil, Kerkük şehri merkez seçilmiştir. Yeni yapılan Musul vilayetinde memur ve bürokrat gereksinimlerinin karşılanması için komisyon

oluşturulmuştur. Komisyon kararları sonucunda, defterdarlar ve vilayet mektupçuları atanmıştır.⁶⁰

1.4.1. II. Abdülhamit'in Musul'daki Faaliyetler

II. Abdülhamit, memur tayinleriyle yakından ilgilenerek atamalar konusunda oldukça titiz davranmıştır. Abdülhamid'in Irak ve Arap vilayetlerinde yürüttüğü idari sistemde, bölgenin, diğer bölgelerden farklı olarak sosyal ve iktisadi yapıları da denetlenmiştir. Bu açıdan, Arap vilayetleri için uygulanan yönetim politikası, mahalli özelliklere dayandırılmıştır.⁶¹ 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının olumsuz etkileri tüm Osmanlı memleketlerinde etkisini göstermiştir. Durumdan faydalanmak isteyen İngiltere'nin ise, 1878 yılında Kıbrıs'a ve 1882 yılında Mısır'a yerleşerek Osmanlı İmparatorluğu için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu tehditlerin farkına varan II. Abdülhamit, Arap vilayetlerini daha fazla önemseye başlamıştır. II. Abdülhamit, saltanatı süresince yapmış olduğu politikalar ve faaliyetlerle, Arap eyaletlerinde bulunan halkı modern Osmanlı sistemiyle entegre (tümleştirme) hale getirmeye çalışmış ve Arap eyaletleri üzerinde daha etkili bir merkezi otorite oluşturmaya çalışmıştır.⁶² Tüm bunlardan dolayı, göçebeler yerleşik düzene geçmeleri hususunda zorlanmışlar ve çevrenin merkezle bütünleştirilmesi kapsamında değerlendirilmişlerdir. Abdülhamit'in göçebe ve merkezdekileri kaynaştırma faaliyetlerinin sebebi; iktidarın, Arap vilayetlerinde otoritesini arttırarak taşra yönetimindeki sorunların ortadan kalkmasını istemesidir.

II. Abdülhamit'in Arap vilayetlerine verdiği önem aşağıdaki davranışlarıyla desteklenir niteliktedir. Söz konusu davranışlar şu şekildedir.⁶³

- Arap vilayetlerinin, salnamelerde birinci sınıf statüsü konumunda olması,
- Arap vilayetlerinin ön sıralarda yer alması,

⁶⁰ Hut, *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006, sa. 44, 46, 48, 50.53

⁶¹ A. Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, sa. 165-173.

⁶² Ş. Mardin, *Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul 1986, sa. 116.

⁶³ E. Akarlı, *Abdülhamid's Islamic Policy In The Arab Provinces, Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte* I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Hacettepe Üni. Türkiye ve Ortadoğu Araş. Ens.Ankara, 1979: sa. 44,77.

- Arap eşrafına ve ulemalarına verilen değer,
- Arap vilayetlerine yapılan eğitim ve bayındırlık alanındaki yatırımlardır.

II. Abdülhamit, batılı devletlerin sömürgeci politikalarına karşı “İslam Birliği” politikasını savunmuştur. İslam Birliği politikası, Arap vilayetlerine önem vermek olarak değerlendirilebilmektedir. II. Abdülhamid saltanatı boyunca 1878-1882, 1890-1892, 1898 ve 1905-1908 tarihlerinde Irak vilayetleri için kapsamlı reform projelerini gündeme getirmiştir. Fakat bu projeler içerisinde yalnızca 1905 yılındaki projesini uygulamaya geçirebilmiştir. Projelerin askıda kalmasının en önemli sebeplerinden biri de finansal olarak yeterli girişimlerin sağlanamamasıdır. Öte yandan, II. Abdülhamit, merkeziyetçilik isteğiyle Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına sebep olunabilir düşüncesiyle, tüm valilerin yetkilerinin arttırılmasına da karşı çıkmıştır. Abdülhamid’in son zamanlarında, reformlar ve vilayet yönetimiyle ciddiyetle uygulanmaya başlamıştır. Bu sayede, siyasî, idarî ve iktisadî düşüncelerinde katkısıyla, merkez mücadelecî davranışından sıyrılarak, yönetimde mahallilik temeline dayanan bir yapı meydana getirilmiştir. Yapılan yeni yapılanmada ziraat işlerinin iyileştirilmesi, gelirlerin artması ve devlete ait olan toprakların halka dağıtımını amaçlanmıştır.⁶⁴

Musul’daki aşiretlere karşı hoşgörölü davranmak, gerek aşiret reisleri ve gerekse tarikat şeyhlerinin, imparatorluğa duydukları bağıllık, onlara maaş ve unvan verme, işlemiş oldukları suçların affedilmesi gibi birçok yolla bölgedeki Müslüman unsurlar kazanılmaya çalışılmıştır.⁶⁵ Buna ek olarak, başına buyruk hareket etmeleriyle bilinen göçebe Kürt ve Arap ailelerinin kendi aralarındaki karışıklıkları, vergi toplaması ve askere alınması hususlarındaki istikrarsızlık, bölgedeki ailelerin hem kendi hem de birbirleriyle mücadele içerisinde olmaları ve Şii hareketlerinin artması gibi nedenler, yapılan reformların başarı derecesini olumsuz etkilemiştir. Tüm bu

⁶⁴ Gökhan, Çetinsaya, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: II, Türkiye Yayın Evi. İstanbul, 1972, sa. 87,88.

⁶⁵ M.M. Sunar, *Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler: II. Abdülhamid’den II. Meşrutiyete*, Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi (10), Ankara ,2000,sa.120.

bahsedilen hususların yönetimde meydana gelen sorunların başlıcaları olduğunu unutmamak gerekmektedir.⁶⁶

II. Abdülhamit taşra yönetim anlayışında, özellikle önemli ve kritik noktalardaki yöneticilerin sadakatlerini oldukça fazla önemsemiştir. Musul valiliklerine getirdiği kişileri, daha önceden Arap ve Kürt bölgelerinde valilik yapmış kişilerden seçmiştir. Musul'da görev yapmış valileri de daha sonra, Bağdat, Beyrut ve Hicaz gibi yönetimi Musul'a göre daha zor olan bölgelere vali tayin ettirmiştir. Musul ve Basra vilayetlerinde sıklıkla vali değişikliklerinin yapıldığı edinilen bilgiler arasındadır. 1879–1909 dönemleri arasında Musul'da 5'i asker kökenli olup, toplam 25 vali görev yapmıştır. Bölgede bu denli sık vali değiştirilmesinin nedeni, vilayetlerdeki karışıklığın yanında, üst düzey yöneticilerin söz konusu bölgeleri sürgün yeri olarak görmeleri ve bölgeden bir an önce kurtulmayı amaçlamalarıdır. Yönetimdeki sorunlardan biri ise, yerel eşrafın kaymakamlık ve idare meclis gibi önemli konumlarda etkin yönetici olarak yer almış olmalarıdır. Nitekim yerel halk arasından seçilen yöneticiler kendi aralarındaki hususi sorunları yerel idareye yansıtışlar ve üst düzey memurları da kendi yanlarına çekmeye çalışarak vilayet yönetimini olumsuz biçimde etkilemişlerdir.⁶⁷

1.4.2. İttihat ve Terakki Fırkası ve Musul

İttihat ve Terakki Fırkası, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde önem arz eden siyasi örgütlenme haline gelmiştir. Söz konusu bu örgüt Balkan topraklarında filizlenerek zamanla gelişmiş ve son döneme damgasını vurmuştur. Balkanlarda ortaya çıkmasına rağmen, Balkanlar'dan Musul'a yapılan subay ve memur sürgünleri ile birlikte Jöntürkler'in düşünleri ile birleşerek Arap vilayetlerinde yayılarak gelişme göstermiştir. II. Meşrutiyetten hemen önce, Babanzade Hamdi Bey ve Süreyya gibi kişilerin sürgün edilerek Musul civarına gönderilmeleri İttihat ve Terakki Fırkasının bölgede hızla yayılmasına ön ayak olmuştur.⁶⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Musul Vilayeti'ndeki faaliyetlerine dair çok fazla kaynak bulunmasa da mevcut bulunan kaynaklarda, bölgede meydana gelen bazı durumları açıklar

⁶⁶ C. Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul, 1992, sa. 310.

⁶⁷ Çetinsaya, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: II, Türkiye Yayın Evi. İstanbul, 1972, sa. 89.

⁶⁸ H. Kayalı, *Jöntürkler ve Araplar*, Çev. Türkan Yöney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003: 43-57.

niteliktedir. Musul'da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Eylül 1908 yılında kurulduğu bilinmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanı, Musul'un da içinde olduğu Arap bölgelerinde, farklı düşünceler uyandırmıştır. İttihat ve Terakki'nin bölgede şüphe ile karşılanmasının sebebi ülkede teşkilatlanmamış ve düşüncelerinin açıkça beyan etmemesinden kaynaklanmıştır. Diğer yandan Fırka içerisinde Yahudiler'in etkili konumda olmaları da Müslüman halk tarafından kuşku ve şüphe düşürücü yaklaşılmasındaki sebepler arasında bulunmaktadır.⁶⁹ Musul, Van ve Diyarbakır'da bulunan Kürt aşiretleri yeni düzenin sağlayacağı yararlarından çok, Ermeniler'e karşı üstünlüklerinin ellerinden gideceği endişesi duymuşlardır.⁷⁰

II. Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerindeki korku ve endişe, dönemin kötü olarak bilinen Musul Valisi Mustafa Yümni Bey'in görevden alınmasıyla yerini bir nebze huzura bırakmıştır. Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki Fırkası'nın tüm imparatorlukta etkisinin artmasına ek olarak fırkanın Musul şubesi de Musul Vilayeti'nin idaresinde etkili olmaya başlamıştır. Musul'da da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti şubesi başlarda merkez yönlendirmesiyle değil, tam tersi gönüllü subayların bir hareketi olmuştur. Aynı subaylar, II. Meşrutiyet'in ilanını bir fırsat bilerek, Meşrutiyet'i denetlemek adına yerel hükümet işlerine müdahil olma haklarını kendilerinde görmüşlerdir.⁷¹ Öte yandan, "*Cemiyet-i Muhammediye*" adında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olarak yeni bir cemiyet meydana gelmiştir. Söz konusu bu cemiyet, Derviş Vahdeti'nin kurucuları arasında yer aldığı İstanbul'daki "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*"nin kuruluşundan önce kurulmuştur. İstanbul'da kurulan "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" nin Musul şubesi Aralık 1908'de açılmıştır.

⁶⁹ Z.Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul 1992, sa.43.

⁷⁰ Çetinsaya, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: II, Türkiye Yayın Evi. İstanbul,1972, sa. 70.

⁷¹ Hut, *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006, sa.165-166

II. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA MUSUL

Ticari anlamda ise ilk defa Ruslar 19. yüzyılda petrol kullanmaya başlamıştır. Ruslar, Bakü yakınlarında 1820'de ilkel petrol tesisleri kurmuşlardır. 1880'lerin başına gelindiğinde Bakü'de yaklaşık 200 rafineri faaliyet göstermeye başlamıştır. Romanya'da 1857'de, Amerika'da ise 1859'da ticari amaçla petrol işleyen rafineriler kurulmuştur. İlk petrol sondajı 1859'da Pensilvanya'da, tankerlerle taşınması ise 1877 yılında Hazar Denizinde olmuş, petrol taşıma amaçlı ilk demiryolu Batum Bakü arasında kurulmuş, 1886'da da Almanlar okyanusu geçebilecek ilk tankeri yapmışlardır.¹⁸ Petrol nakliyeciliğinde meydana gelen bu gelişmeler, petrolün sadece çıkarıldığı yerde tüketilmesini değil aynı zamanda ihtiyaç duyulduğu uzak yerlere nakliyesini ve oralarda tüketilmesini sağlamış ve bu gelişmeler ışığında petrol uluslararası kimlik kazanmaya başlayarak güçlü devletlerin sahip olması gereken bir madde haline gelmeye başlamıştır. Bu da petrol bulunma potansiyeli taşıyan bölgelerin sömürü alanı olarak yağmalanmasını beraberinde getirmiştir.⁷² Dünya genelinde bu tür olaylar yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu daha çok kendi iç işlerine yönelmiş, azınlıkların ve küçük toplulukların milliyetçilik faaliyetlerinin kontrol altında tutulması çabaları, ıslahatlar yapılması, bir türlü istenen sonuca varmayan sanayileşme çabaları, askeri yapılanma girişimleri ile uğraşmıştır. XX. Yüzyıl olmuştur. Petrol dünyayı idare edecek kudret olarak teşhis edilmeye başlanmıştır. Petrol mücadeleleri şirketler vasıtasıyla yapılmış ve bu şirketler çoğu zaman büyük devletlerin politik anlayışlarında bile etkili olmuşlardır. Devletlerin politikalarını bile şekillendirebilen bu şirketler Osmanlı Devleti'nin topraklarında da birçok kez petrol mücadelesine girişmiş ve acımasız çalışmalar yapmışlardır. Bu yüzden Musul Sorununda Kerkük petroleri için hakmiyet yarışlarına dahil olmuştur. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin en önemli nedenlerinden bir de Almanların Berlin- Bağdat demiryolu inşası ile Basra Körfezine doğru yaklaşması ve İngiliz İmparatorluğunun Hindistan yolunun tehlikeye düşebilmesi ve aynı zamanda Musul petrolerinin elden geçirilmesi olasılığı idi.⁷³

⁷² Filiz Tutar, *Petrolün Bir Enerji Kaynağı Olarak Türkiye Ekonomisinde Önemi*, Eskişehir, . 1992, s. 16, 17.

⁷³ Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, İstanbul, 1966, s. 9.

Musul ve çevresi; Osmanlı Devleti ile yapılan Mondros Mütarekesi ertesinde, 3-15 Kasım 1918 itibarıyla İngilizlerin baskısı sonucu ve İstanbul Hükümetinin teslimiyetçi hareketleri neticesinde elden çıkmıştır. Böylece Musul, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkarak sömürgeci devletlerin rekabet alanı olmuştur.⁷⁴ Musul'un statüsü yaklaşık sekiz aydan fazla süren Lozan Konferansında en fazla tartışılan konulardan biri olmasına rağmen, çözümü Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraya bırakılmıştır. Musul konusu hakkındaki görüşmeler 1926 yılına kadar devam etmiş ve daha sonra Milletler Cemiyeti'nin aldığı karar neticesinde Irak Devletine bırakılarak, İngiliz mandası altına alınmıştır.

2.1.İtilaf Devletlerinin Yaptığı Gizli Antlaşmalar

2.1.1. İstanbul Anlaşması

Rusya Avrupa siyasetinde etkili olmaya başladıktan sonra Osmanlı topraklarını himayesi altına alma planları belirlemiştir. Bu planları; Osmanlı topraklarını Rus İmparatorluğuna katmak, diğer Avrupa devletleriyle paylaşmaktı. Osmanlı arazisi üzerinde muhtar veya müstakil devletler kurulmasını sağlamak ve bu devletleri, günün birinde kendi himayesi altına almaktı.⁷⁵ Rusya'nın ana politikası Akdenize inmekti. Bunu gerçekleştirmenin en kısa yolu Osmanlı topraklarından yani Boğazlardan geçmek, bu amaç doğrultusunda Rusya önce Karadenizde (Küçük Kaynarca 1774, Yaş 1791) üstünlüğü ele geçirdi. İngiltere Rusya'yı tehdit olarak görüp, 1791'den itibaren Osmanlı toprak bütünlüğünü savunarak Ruslar'ın güneye inmesini engellemiştir.⁷⁶

Fransa ve İngiltere 1915'te Çanakkale Boğazı'na dayanınca, Rusya Boğazlar'ın ve İstanbul'un İtilaf devletlerinin eline geçeceği endişesiyle müttefikleri üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında geçen yazışmalar sonucunda Rusya, İngiltere ve Fransaya verdiği notayla İstanbul ve Boğazları'n batı kıyısı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Güneyde; Trakya (Midye-Enez hattına kadar), Rusya'ya verilmelidir. İstanbul Boğazı ile Sakarya Nehri ve İzmit

⁷⁴ Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, (Çev. Kamuran Tuncay), 2003, s. 184.

⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918, TKK .Yayımları, Ankara, 1966, sa. 15.

⁷⁶ Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, s. 5.

Körfezi'nde tespit edilecek bir nokta arasında kalan Asya sahili ile Marmara Denizi'ndeki adalar, İmroz ve Bozcaada da Rusya'ya bağlanmalıdır. Rusya notasında, bu bölgedeki İngiliz ve Fransız özel çıkarlarına özenle saygı gösterileceğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerdeki toprakları üzerinde İngiltere ve Fransa'nın yapacağı planlarında, Rusya tarafından kabul edileceği bildirilmiştir. İngiltere, 12 Mart'ta verdiği cevapta, savaşın devam ettirilerek başarıya ulaştırılması ve Rusya'nın kabul ettiği gibi, Osmanlı imparatorluğu ile diğer yerlerdeki İngiltere ve Fransa'nın isteklerinin gerçekleştirilmesi şartıyla, Rusya'nın isteklerini benimsediğini bildirdi. İngiltere bunlara ek olarak savaşın kazanılması durumunda Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'ı serbest ticaret geçiş bölgesi yapmasını istedi. Ayrıca Rusya'nın Yunanistan'a yapılan yardımlarda zorluk çıkarmamasını, İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'ya bırakılması halinde Bulgaristan ve Romanya'nın sıkıntı çıkarmaması için Rusya'dan üstüne düşenleri yapmasını istedi. Rusya'nın yapılan gizli antlaşmalara sadık kalmasını ve açıklamamasını istiyordu.⁷⁷ Rusya İngiltere'nin Arap topraklarındaki hâkimiyetini, Fransa'nın İskenderun, Toroslardan başlayarak Kilikya'yı da içine alan Suriye hâkimiyetini tanıyacağını belirtiyordu.⁷⁸ Rusya sonunda kâğıt üstünde de olsa emellerini Fransa ve İngiltere'ye kabul ettirmiştir. I. Dünya Savaşı başlayınca bu emellerine ulaşmak için Osmanlı topraklarında Boğazlar ve İstanbul için harekete geçmiştir. Osmanlı devleti 1914 Ekim'inde savaşa dâhil olduktan sonra Rusya faaliyetlerini hızlandırmıştır. Ancak İngiltere Rusya'nın bu isteklerinin Almanya'nında yenilmesi durumunda gerçekleşeceğini belirtmiştir. İngiltere'nin, Osmanlı savaşta yıkılınca Rusya hemen İstanbul ve Boğazlar'ı elde edince savaştan çekileceği endişesi vardı. Bu endişesinin gerçekleşmesini önlemek için Rusya'ya Almanya şartını koymuşlardır. Rusya ve Fransa, Suriye ve Filistin üzerindeki İngiliz isteklerini onaylamışlardır.⁷⁹

⁷⁷ Ömer, Kürçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926*, A.Ü.S.B.F.Yay., No: 412, Ankara 1978, sa. 40-41.

⁷⁸ Gotthard, Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Çev.Cemal Köprülü, TTK.Yay., Ankara 1971, sa.60.

⁷⁹F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, Alkım Yayınevi İstanbul, 2000, sa. 114.

2.1.2. Londra Antlaşması

İtilaf devletleri İtalya'yı müttefik olarak yanlarında savaşa sokmak için Avusturya, Almanya ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtırmışlardır. Buna karşılık 26 Nisan 1915'te Londra'da yaptıkları antlaşmayla Osmanlı topraklarından Ege'de İzmir, İç Anadolu'da Konya, Akdeniz'de Antalya, Mersin çevrelerini vermişlerdir. Yapılan bu antlaşmaya göre:

- 1- *İtalya, 18 Ekim 1912'deki Osmanlı-İtalyan Ouchy Barışıyla geçici elde ettiği Oniki ada üzerinde tam egemenliğe sahip olacaktır. (Madde 8)*
- 2- *Anadolu'nun tam veya kısmi paylaşılması halinde, İtalya, Antalya bölgesinden adil bir pay alacaktır (Madde 9). Bu bölgenin nihai sınırları, Fransa ve İngiltere'nin mevcut çıkarları dikkate alınarak daha sonra çizilecektir. Savaş sırasında, Fransa, İngiltere ve Rusya, Anadolu'nun herhangi bir yerini işgal ederlerse, Antalya bölgesi İtalya'ya ayrılacaktır. İtalya isterse burayı işgal edebilecektir.*
- 3- *Osmanlı Devleti'nin Libya'daki bütün hakları İtalya'ya verilecektir. (Madde 10)*
- 4- *İngiltere, Fransa ve Rusya'nın saptadığı biçimde, Arabistan ve İslam kutsal yerlerinin bağımsız Müslüman yönetimlerine bırakılmasını, İtalya'da kabul etmiştir (Madde 12)⁸⁰.*

2.1.3. Sykes Picot Antlaşması

21 Ekim 1915'te devam eden Hüseyin Mc Mahon yazışmasından İngiltere Fransa'yı Anadolu üzerindeki çıkarlarını görüşmeleri için ikna etti. İngiltere adına Sir Mark Sykes ile Fransa adına Charles François Georges-Picot arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 1916 Şubat'ta Arap vilayetlerinin paylaşılması konusunda anlaşmaya varıldı. 1916 yılı Mart ayında İngiltere ve Fransa temsilcileri Sykes ile Picot Rusya'ya gidip, Rus Dışişleri Bakanı Sazannof ile görüşmeler yaparak bir sonuca vardılar. Aralarındaki On bir mektuptan oluşan yazışma sonunda, "Sykes-Picot

⁸⁰ Ömer, Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara 1982, sa. 41.

Antlaşması” olarak bilinen metin kabul edildi. Bu antlaşmaya Rusya’da kattığı için, İngiliz, Fransız ve Rus antlaşmasıdır. Ancak Ortadoğu’yu ilgilendiren hükümleri ağır bastığından, İngiliz-Fransız antlaşması olarak nitelendirilmiştir.⁸¹

Yapılan bu antlaşmaya göre üçlü itilaf devletlerinden Ruya; Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetleri ile Güneydoğu Anadolu’nun bir kısmını, İngiltere; Mezopotamya’nın bütünü ile Akka ve Hayfa limanlarını, Fransa’da; Suriye kıyıları, Kilikya, Harput ve çevresini alacaklardı.⁸² Bu anlaşma Güney ve Güneydoğu Anadolu topraklarının işgal edilmesinde dayanak oluşturmuştur. Bu antlaşmaya Ruslar’ın dâhil edilmesi, Osmanlı toprakları üzerinden Ruslar’ın Erzurum Van ve Bitlis’i işgal ederek daha güneye inmesinden çekindikleri için dâhil etmişlerdir. İngiltere ve Fransa Arap topraklarını mavi, kırmızı ve kahverengi olarak üçe ayırmışlardır. Mavi alanı Fransız idaresine bırakılacak olan, Lübnan, Suriye yer almıştır. Fransa Filistin’i de bu alana dâhil etmeye çalışmışsada İngiltere müsaade etmemiştir. İngilterenin Filistin’in mavi bölgeye dâhil edilmesine karşı çıkmasının sebepleri ise; Akdeniz’den Irak’a açılan bir kapı vazivesi yapması. Hayfa ve Acre limanlarının kotrollerini sağlamaktadır. Ayrıca Filistin’in Süveyş Kanalına yakın olması etkili olmuştur. İngiltere arkasına Rus desteğini aldığı için Filistin bölgesini milletler arası bölge olarak adlandırmıştır. Fransa bu durumu mecburen kabul etmek durumunda kalmıştır. İngiltere; Mezopotamya’nın tamamına sahip olmuştur. Ancak Adana, Mersin, Antep, Urfa, Mardin ve Musul da dâhil Güneydoğu Anadolu’da ince bir şeridi Fransa’ya bırakmıştır.⁸³ İngiltere, Rusya’yı kendi idaresine bırakılan topraklarından ve Akdenizden uzak tutmak için arada bir tampon bölge oluşturmak istediğinden bu bölgeleri Fransa’ya vermiştir. Bu antlaşmaya göre bölgede sözde bir Arap devleti kurulacaktı. Bunun yerine Fransız subaylarında yer aldığı Faysal’ın sarayında resmi bir danışman öngörülmüştür. İngiltere Musul’u Fransızlar’a bırakmış olsada bölgeden tamamen çekilmemiştir. Daha sonra Musul ve çevresindeki petrol rezervleri gündeme gelince İngiltere’nin petrol ihtiyacını karşılayan şirketleri birleştirmeyi gündeme getirmiştir.

⁸¹ Kürkcüoğlu, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara 1982, sa. 101).

⁸² Tevfik, Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da 1919-1921*, Kent Yay., 2. Baskı, 1981, sa. 98.

⁸³ S. Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, Ankara 1990, sa. 195-196.

Syket-Picot Antlaşması'nın asıl amacından habersiz olan Araplar Ekim 1917 Bolşevik ihtilaliyle Çarlık döneminde yapılan bütün antlaşmaların açıklanmasıyla haberdar olmuşlardır. Araplar bağımsız bir devlet kurma hayallerinin boş olduğunun farkına varabilmişlerdir. Cemal Paşa bu fırsatı değerlendirerek 6. Ordunun müftüsüne bu belgeleri Arapça'ya tercüme ettirerek dağıttırmiştir Bu belgelerin dünya kamuoyuna açıklanması başta Araplar olmak üzere, Osmanlı, İngiltere ve Fransa'da büyük yankılara neden olmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra işgallere başlayacak olan Fransa ve İngiltere Sykes-Picot Antlaşması'nı esas alan Suriye İtilafnamesi'yle Güneydoğu ve Urfa Fransızlar'a bırakılacaktır. Fransızlar buna karşılık Musul üzerindeki haklarından vazgeçerek Musul'u İngilizlere bırakmışlardır.⁸⁴

2.1.4. Saint Jean de Maurienne Antlaşması

1916 Nisan ve Mayıs arasında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan Sykes-Picot gizli antlaşmasından şüphelenen İtalya müttefiklerine antlaşmanın kendisine de açıklanmasını istemiştir. Bir antlaşma olmadığını ve Osmanlı topraklarının paylaşılması fikrini görüştiklerini açıklamışlardır. İtalya, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki faaliyetlerinden kendisine de pay verilmesini istiyordu. Anadolu'da Antalya, Mersin, İzmir'i istiyordu. Antlaşmadan haberdar olan İtalya antlaşmanın açıklanmasını istemiştir. İngiltere İtalya'nın 28 Ağustos 1916'da Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa girmesini istedi. Antlaşma İtalya'ya açıklanarak 19 Nisan 1917'de bir araya gelen müttefikler İtalya'nın istekleri üzerinde bir anlaşmaya vardılar. Sykes-Picot antlaşmasına karşılık İtalya'ya Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'in verilmesi kabul edilmiştir. Bu antlaşmanın geçerlilik kazanması için Rusya'nında onaylaması gerekiyordu. Ancak bu antlaşma Rusya'daki yeni yönetim tarafından onaylanmamıştır.⁸⁵

2.1.5. Paris Barış Konferansı

Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1919'da I. Dünya Savaşına katılan 32 devletin katılımıyla hazırlanmıştır. Konferansta galip ve mağlup devletlerin tamamı yer almıştır. Konferansın kararlarında beş devlet; Amerika, İngiltere, Fransa İtalya ve

⁸⁴ Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, Ankara 1990, sa .199.

⁸⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, sa. 96.

Japonya etkili olmuştur. Bu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarının katıldığı “*Onlar Konseyi*” oluşturuldu. Bu konseye özellikle katılan İngiltere Başbakanı Wilson amacı milletler arası barışın devamını sağlayacak etkin bir “*Milletler Cemiyeti*” kurmaktı. Bu yüzen konferansta etkili olan devletler İngiltere ve Fransa olmuştur. Bu iki devletin ortak amacı Almaya’yı tamamen ezmek ve donanmasını tekisiz hale getirerek, Almanya’nın Avrupa dengesini bozmasını engellemektir. Konferansta Japonya pasif kalmıştır. İtalya üvey evlat durumunda idi.

Paris Barış konferansından önce Londra’da bir araya gelen İngiltere ile Fransa Başbakanı Clemenceau’nun kendi aralarında yaptıkları görüşmeler neticesinde; Ruhr Havzası, Suriye ve Kilikya üzerinde Fransız istekleri, Musul ve Filistin bölgesinde de İngiliz istekleri taraflarca kabul edilmişti. Sykes-Picot Antlaşmasında değişiklik yapmaya karar veren İngiltere ile Fransa Başbakanı Fransızların Musul’u vermeleri karşılığında, İngiltere’nin Turkish Petroleum Company’deki Almanlar’a ait olan %25’lik payı Fransa’ya vereceğini belirtmektedir. Fransa daha sonra San Remo’da Almanların %25’lik payını alarak Musul petrollerinde söz sahibi olmuştur.⁸⁶ İngiltere’nin petrol işleri başkanı Walter Long ile Fransa petrol ürünleri genel komiseri Henry Berenger kendi aralarında bir petrol anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmaya göre Musul petrollerinin %70’i İngiltere’ye; % 20’si Fransa’ya; % 10 ise yerel yönetimlere verilecekti. Mezopotamya’nın manda yönetimi İngiltere’ye verilirken, Fransa boru hattı vasıtasıyla İran ve Mezopotamya petrollerini İskenderun Limanına nakledecekti. Bu anlaşma çerçevesinde yapılan Berenger-Long petrol anlaşmalarından Fransa daha sonra memnuniyetsizliğini belirtmiş ve payının arttırılmasını istemiştir. İngiltere Fransa’nın memnuniyetsizliğini gidermek için Metz ve Strasbourg şehirleri ile Saar havzası ve Ren bölgesini vermiştir.⁸⁷ Bu anlaşma sonucunda Fransızlar kömür yataklarına sahip olurken İngilizler petrol bölgelerini Fransızlar’dan alarak petrol bölgelerini genişletmişlerdir.

Konferansta, Türkiye barışı, Manda meselesi ve Orta Avrupa barışı ana konulardı. En fazla tartışılan konu Türkiye’nin durumu olmuştur. Mağlup devletler ile ayrı ayrı anlaşmalar hazırlanmıştır. Almanya 28 Haziran 1919, Avusturya 10 Eylül 1919, Macaristan 4 Haziran 1920, Bulgaristan 27 Kasım 1919’da imzaladıkları

⁸⁶ Yavuz, *1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması’nın Hazırlık Aşamaları*,1994, sa. 114.

⁸⁷ A.Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara 1986, sa. 24, 25.

antlaşmalarla savaşa son vermişlerdir.⁸⁸ Osmanlı Devleti barış görüşmeleri için başvuruda bulunsada uzun bir süre cevap alamamışlardır.

2.1.6. San Remo Konferansı

Bu konferansın toplanma amacı Petrolden elde ettikleri yüzde kâr payının şirketlere mi yoksa devletlere mi bırakılmasıdır. Bu konferansa Fransa Almanya'nın % 25 ham petrol üretim hissesini daraltmaktadır. Buna karşı Türk petrol şirketleri % 25 hisse sahibi oluyordu. Geriye kalan % 75 hissesi İngiltereye bırakılıyordu. Fransa, İran ve Mezapoamya'dan Akdeniz'e ulaşan iki petrol boru hattı ve demir yolu yapımını üstlenmiştir. Kogrede Fransaya % 25 hakkın verilmesi ve alınan kararların Amerika'nın eline geçmesiyle Amerika İngiltere'yi protesto etmiştir. Amerika alınankararları tanımamıştır. I. Dünya Savaşı'nda Amerika Ortadoğu'da savaşmadığı için Ortadoğu petrolerinden hisse vermek istememişlerdir. Yapılan antlaşmaları gizli tutmaya çalışmışlardır. 1928 yılına kadar Amerikaya hisse vermemişlerdir.⁸⁹ Konferansta Turkish Petrol Campany adında bir şirket kurulmuştur. Daha sonra bu şirketin adını The Irak Petroleum Company olarak değiştirmişlerdir. Bu şirketteki hisse payları: Near East Development % 23.75 (Amerikan imtiyazlarını korumaktadır); Royal Dutch/Shell grubunun % 23.75 (İngiliz-Hollanda); Anglo Persian %23.75 (İngiliz); Companie Française % 23.75 (Fransız) ve Kalust Gülbenkyan % 5' tir. İngiltere Musul'u Milletler Cemiyetine taşıyarak kendi lehine sonuçlandırmıştır. Irakta kurduğu manda yönetimiyle Irak petrolerinde %50 hisse sahibi olarak kazançlı çıkmıştır.

Bu anlaşmada diğerleri gibi Osmanlı topraklarını paylaşmaya yöneliktir. Bu antlaşmanın yapılmasında Ortadoğunun yeraltı kaynakları belirleyici olmuştur. Özellikle Irak ve Suriye topraklarından çıkarılan petrolerdir. Osmanlının bu antlaşmalar yürürlüğe konmasıyla birlikte savunduğu fikir Bölgede yaşayan vatandaşlarının can mal güvenliğini sağlamak olmuştur. 24 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da toplanmışlardır. San Remo Konferansı'nda Musul sorunu ele alınarak, öncesinde yapılmış olan Sykes-Picot Anlaşmasıyla Fransa'ya verilen Musul, konferans görüşmelerinde İngiltere'ye verilmiştir. Musul karşılığında Fransa'ya ise,

⁸⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, Alkım Yayınevi İstanbul, 2000, sa 145.

⁸⁹ Shwadran, Benjamin; *The Middle East, Oil and The Great Powers 1959*, Second Edition Revised, Council For Middle Eastern Affairs Press, New York, 1959, sa.203.

Ruhr Havzası, Suriye ve Kilikya bölgeleri verilmiştir. San Remo Konferansı'nda alınan kararlar, 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Anlaşması adı altında Osmanlı Devletine kabul ettirilmiştir.⁹⁰

2.2. Dünya Savaşında Musul

I. Dünya Savaşı, Batılı güçlerin yeni ekonomik alanlara yayılması ve yeni sömürge bölgeleri elde etmek için meydana gelmiştir. Savaşın başlama kıvılcımını ise, Haziran 1914 yılında Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdının bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesidir.⁹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun 1903 yılında Berlin – Bağdat demiryollarını yapma ve işletme hakkını Almanlar'a vermesi üzerine, İngiltere'nin Süveyş Kanalı, Basra Körfezi ve Hindistan ile bütün Uzakdoğu'daki çıkarları tehlikeye girmiştir. Bu durum, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasındaki önemli bir durum olarak görülmüştür.⁹²

I. Dünya Savaşı'nın fiili olarak başlaması, Avusturya – Macaristan'ın Sırbistan'a verdiği notada cinayetle ilgisi olanlar hakkında adli soruşturma açılması isteğine herhangi bir cevap alamadığından, Temmuz 1914 yılında Belgrad'ı bombaladı. Almanya'nın Avusturya – Macaristan'ı, Rusya'nın ise Sırbistan'ının yanında yer almasından sonra, İngiltere ve Fransa Almanya'ya karşı savaş ilan etmiştir.⁹³ Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'ye sipariş ettiği “Sultan Reşat” ve “Osmaniye” adlı iki savaş gemisinin, parası peşin ödenmesine rağmen İngiltere tarafından gemilere el konulması üzerine, Osmanlı Devleti Ağustos 1914 yılında Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması imzalamıştır.⁹⁴ Gizli ittifak anlaşmasından hemen sonra aynı gün içerisinde seferberlik ilan edilmiştir.

İngiliz donanmasının radarına yakalanan iki Alman gemisi, Yavuz ve Midilli, 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin Çanakkale boğazına sığınmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarafsız olarak söz konusu bu iki geminin silahlarını sökmesi ve personellerini de

⁹⁰ Raif, Karadağ, *Petrol Fırtınası*, Emre Yayınları Kilim Matbaacılık, İstanbul 2004, sa. 117-121

⁹¹ İhsan Güneş, Erol Kutlu, Kemal Yakut, *Çağdaş Dünya Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999, sa. 118.

⁹² M.K. Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, sa. 9-10.

⁹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918, Ankara, 1996, sa.367 – 373.

⁹⁴ N.B., Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İleri Yayıncılık, İstanbul 2006,sa. 49-50.

denetim altına alması gerekli iken, Almanya ile anlaşarak, gemileri önceden satın aldığı ve donanmasına işlediğini ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını korumaması üzerine İtilaf Devletleri, bu durumu protesto etmiştir.⁹⁵ Yavuz ve Midilli gemilerinin komutanı, Enver ve Cemal Paşa'nın emri ile Ekim 1914 yılında Osmanlı donanmasıyla beraber Karadeniz'e çıkmıştır. Rus donanması bu duruma taarruz ederek Odessa, Feodosya ve Novorossik'deki askeri tesisleri bombalamıştır. Rusya, Yavuz ve Midilli gemilerinin geri dönmeleri talebinde bulunmuştur. Çar Nikolo, bildiriyle Osmanlı Devleti'ne savaş başlattığını duyurmuştur. Osmanlı hükümeti, Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne karşı savaş ilan ettiğini duyurmuştur.⁹⁶ Osmanlı Devleti, savaşı başlatmamasına ve savaşın ilk üç ayı içerisinde herhangi bir vakaya karışmamasına rağmen, Kafkasya, Irak, Çanakkale, İran, Sina-Filistin, Hicaz, Avrupa'da Galiçya, Makedonya ve Romanya olmak üzere 10 cephede mücadele etmek durumunda kalmıştır.⁹⁷

2.2.1.Cemal Paşanın Musul'daki Faaliyetleri

Yeni kurulan İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nde Emrullah Efendi, Halbeyan Efendi, Şerif Haydar Bey, Cavit ve Talat Bey gibi önemli ittihatçılar yer almıştır.⁹⁸ Bu sırada Bağdat Valiliği, İttihatçı olmayan Nazım Paşa'daydı. Nazım Paşa'nın yerine başarılarından dolayı Adana Valisi, Ahmed Cemal Paşa tayin edilmişti. Cemal Paşa, Bağdat Valiliği'ne tayin edildikten sonra, öncelikle bayındırlık işleriyle ilgilenmiştir. Nazım Paşa'nın başlatmış olduğu faaliyetleri yarıda bırakmayarak destek vermiştir.⁹⁹ Cemal Paşa, Bağdat'ta Arap milliyetçiliğine karşın bir takım tedbirler almıştır. Bu hedefle, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra milli bayram olarak kutlanan 10 Temmuz'daki resmi törene bölgenin aşiret reislerini ve şeyhlerini davet ederek hoşnutluklarını kazanmıştır. Burada bölge aşiretinin reisleri ve şeyhleri İstanbul'a olan bağlılıklarını Cemal Paşa'ya bildirmişlerdir. İstanbul merkezde yaşanan olaylar

⁹⁵ Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Unkur Basımevi, Ankara 1997, sa.18; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Alkim Yayınevi, İstanbul 2000, sa. 109.

⁹⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, Alkim Yayınevi İstanbul, 2000, sa. 110.

⁹⁷ Kemal, *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi(40), Ankara 2007, sa. 650.

⁹⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 3, İletişim Yayıncılık, Ankara 2007,sa. 27.

⁹⁹ N.Artuç, *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Isparta Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005, sa. 90,92.

neticesinde hükümetin değişmesiyle ittihatçıların görevlerine son vermişlerdir. İttihatçılardan olan Cemal Paşa Bağdat Valiliği'nden 1912 yılında istifa etmiştir.¹⁰⁰

I. Dünya Savaşı başlarken, Enver Paşa, Cemal Paşa'yı Bahriye Nazırlığı'na atamıştır. Bahriye Nazırlığı'na atandıktan sonra Cemal Paşa'nın ilk işi, İngiliz Islah Heyeti başkanıyla görüşmek olmuştur. Görüşmede edindiği bilgileri ve Bahriye Nezareti'nin düzenlenmesi ile alakalı verilen raporları inceleyerek, ilk olarak bahriye şurasını ve nezaret müsteşarlığını birbirinden ayırmıştır. Yeni bir nizamname hazırlayan Cemal Paşa, bahriye şurasını kaldırmış, yeni bahriye nezaretini dört daireden, bir sıhhiye müfettişliği ve muhasebe müdürlüğünden oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Cemal Paşa, Bahriye Nazırı olarak II. Ordu Kumandanlığı'na atanmıştır.¹⁰¹ Enver Paşa, 1914 yılında Cemal Paşa'yı, IV. Ordu Kumandanlığı'yla Suriye, Filistin, Hicaz ve Kilikya genel valiliğine atamıştır. Cemal Paşa'dan, burada Arap milliyetçiliğinden kaynaklanan sorunlara karşı önlemler alması istenmiştir.¹⁰²

Cemal Paşa, Kasım 1914'te Şam'a hareket ederek öncelikle bölge güvenliğini sağlamıştır. Bölgenin emniyetini sağlandıktan sonra Cemal Paşa, X. Fırkayı kumanda ederek cepheye gönderilmesini istemiştir. Fakat bu önerisi Enver Paşa tarafından kabul edilmemiştir.¹⁰³ Kanal Harekâtı öncesinde istihbarat çalışmalarına verilen önemi arttırarak, Teşkilatı Mahsusa tarafından esir edilen Hintli askerler sorguya çekilerek, İngiliz askeri birlikleri hakkında önemli bilgiler alınmıştır. Ayrıca Hindistan'da İngilizlere karşı ayaklanma çıkarması için Nizamettin isminde bir Hintliyi kendi casusu yapmıştır.¹⁰⁴ Cemal Paşa, Hintli esirlerden edindiği bilgiler ile İkinci Kanal seferi öncesinde, Teşkilatı Mahsusa aracılığıyla Hicaz'da bulunan İngiliz nüfusunu kırarak, Mısır'daki Müslümanlar arasında dayanışmanın artması adına birtakım girişimlerde bulunmuştur.¹⁰⁵ Cemal Paşa'nın girişimlerine karşın İngilizler savunma stratejilerini değiştirerek, Kanal'ın doğusuna mevzilenmişlerdir. Keşif taarruzu sırasında, Katya önlerinde İngiliz kuvvetleriyle yapılan çatışmalarda

¹⁰⁰ Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I-II-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, sa.282.

¹⁰¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi, İstanbul 2001, sa. 107,108,110,112.

¹⁰² Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul 1954, sa. 13.

¹⁰³ N. Artuç, *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Isparta Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.2005, sa.200.

¹⁰⁴ Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya* (Yayına Haz. Hikmet Dizdaroglu), M.E.B. Yayınları, İstanbul1990, sa. 143.

¹⁰⁵ P.H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çeviri: Tansel Demirel, İstanbul: Arma Yayınları, İstanbul 2003, sa.93, 99).

başarılı sonuçlar elde etmiştir.¹⁰⁶ Katya Savaş'ı sırasında Cemal Paşa, savaşın kazanılması için orduda tayyare (uçak), denizaltı üssü gibi donanımların eskik olduğunu belirtmiştir.

2.2.2. Teşkilatı Mahsusa'nın Musul'daki Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan casusluk faaliyetleri yoğun bir şekilde artmıştır. Başta İngiltere olmak üzere, Balkan Devletleri, Fransa ve Almanya, Osmanlı topraklarında casusluk faaliyetlerine başlamışlardır. Bu devletler Osmanlı içerisinde kendilerine çalışacak casus bulmada zorluk çekmemeleri ve diğer istihbarat teşkilatlarının casus satın alınmaları karşısında Osmanlı Devleti, etkili bir istihbarat teşkilatına gereksinim duymuştur. Söz konusu bu gereksinimin karşılanması amacıyla Teşkilatı Mahsusa kurulmuştur.

Teşkilatı Mahsusa'nın tam kuruluş yılı bilinmemekle birlik teşkilata ismini veren kişi Miralay Rasim Bey olmuştur. Teşkilatı Mahsusa Enver Paşa ve arkadaşı Süleyman Askeri'nin idare ettiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batı Trakya ile ilgili kararlarını yürütmekle görevliydi. Daha sonra büyüyen teşkilata Eşref Salim, Sami Kuşçubaşı, Çerkez Reşit, ve Hüsrev Sami dahil olmuştur. İttihatçılar Osmanlı yönetimini ele geçirince örgüt bağımsız hareket ederek sadece Sadrazam ve Harbiye Nazırı'na bilgi vermişlerdir.

Teşkilatı Mahsusa, Enver Paşa'ya bağlı olarak İttihat ve Terakki Fırkası altında oluşturulmuştur. Enver Paşa 1902'de Harbiye'yi bitirerek 3. Ordu'ya atanmıştır. Manastır'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş. Teşkilatın esas ismi Umur-ı Şarkiyeye Dairesi yani Doğu İşleri Dairesi olduğu bilinmektedir. Söz konusu bu teşkilatın askeri yazışmaları ilk kez 1911 yılında Trablusgarp'ta görülmüştür. Teşkilatı Mahsusa, 1911 yılından 1914 yılına kadar gizlilik çerçevesinde etkinliğini sürdürmüştür. İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele almasından sonra gizlilik hali ortadan kalkarak, Sadrazama ve Harbiye Nazırlığına bağlanmıştır. Ağustos 1914'te Harbiye Nezareti'ne bağlanarak resmi kurum kimliği kazandırılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁶ A.F.Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, Ankara 1949, sa. 16.

¹⁰⁷ E. Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e*, Varlık Yayınları, İstanbul 1990, sa.36, 48-53.

1914 yılında yeniden örgütlenen Teşkilat-ı Mahsusa; Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı faaliyetlerini sürdürmüştür. I. Dünya savaşı sırasında Teşkilatı Mahsusa'nın bazı faaliyetlerde bulunması amaçlanmıştır. Söz konusu bu faaliyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele etmek,
- Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunan ayrılıkçı ve milliyetçi grupların düşmanlarla işbirliği yapmasını engellemek,
- Teşkilat ajanlarını, devletin düşman işgaline uğraması muhtemel yerlerine yerleştirmek,
- Teşkilat ajanlarını, İngiliz ve Fransız sömürgelerinin olduğu bölgelere yerleştirmek,
- Rus – Ermeni işbirliğini önlemek ve Rusya'da bulunan Müslüman Türkler'in ayaklanmasını sağlamak,
- Baskın, sabotaj, düşman haberleşme hatlarının tahribi gibi çeşitli askeri hareketler yapmaktır.

Teşkilatı Mahsusa'nın ajanları çoğunlukla doktor, mühendis, gazeteci-yazar, subay gibi uzman kişilerden oluşmuştur. Bu kişiler eğitim kadrolarında yer alırken ayrıca örgüte adam toplamada da oldukça etkili olmuşlardır.¹⁰⁸ Teşkilatın gelirleri Harbiye Nezareti'nin gizli bütçesinden verilen ödenekler ve Alman askeri misyonu (görev, amaç) tarafından düzenli olarak gönderilen altınlardır. Almanlar zaman zaman kendi isteklerini yaptırmak için bu ödeneği göndermeseler de istediklerini elde edememişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tam olarak etkinliğini kuramadığı Irakta ise 19. Yüzyılda bölgede petrol çıkmasıyla beraber sorunlar iyice çoğalmaya başlamıştır. Irak üzerindeki güç düellosu Almanya'nın Bağdat'a kadar uzanan demiryolu projesiyle daha da güçlenmiştir. Batılı güçlerin bölgeye gözünü dikmesi ve Irak üzerinde güç

¹⁰⁸ Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çeviri: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003,sa. 57, 58.

mücadelelerinin artmasıyla, Osmanlı Devleti bölgede önlemlerini arttırmıştır. Osmanlının almış olduğu önlemlere rağmen İngiltere büyük mücadeleler sonucunda Arap aşiretlerini kendi yanına çekmeyi başarmıştır. I. Dünya Savaşı başladıktan sonra, İngiltere, Irak'ta askeri bir cephe açmaya çalışmıştır. İngiltere'nin bu davranışının sebebini ise şu şekilde sıralamak mümkündür.¹⁰⁹

- Irak yoluyla Hindistan'a yönelmesi muhtemel tehlikeleri önlemek ve İran'da bulunan petrol yataklarını korumak istemesi,
- Güney Irak'taki İngiliz sömürgesinde bulunan Arap şeyh ve emirleri üstündeki etkisinin zarara uğramasına engel olmak istemesi,
- Hicaz, İran, Afganistan ve Hindistan'da bulunan Müslümanlar'ın İngiltere'ye karşı ayaklanmalarını engellemek istemesi,
- Basra'nın Alman denizaltıları tarafından kullanılmasını önlemek istemesidir.

Yukarıda bahsedilen istekleri yani hedefleri doğrultusunda Kasım 1914 yılında İngiltere, Basra'yı ele geçirmiştir. İngiltere'nin, Basra'yı ele geçirmesinden sonra, İstanbul, Irak'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerine ek kuvvet göndermiştir. Bu doğrultuda Enver Paşa, Teşkilatı Mahsusa'nın ikinci adamını yani Süleyman Askeri Bey'i Irak'a göndermiştir. Süleyman Askeri Bey Enver Paşa'dan sonra Teşkilat-ı Mahsusanın ikinci adamıdır. Süleyman Bey bölgeye ilk olarak 1909'da kolağası olarak Bağdat'ta jandarma okulu öğretmenliğine gönderilmiştir. 23 Aralık 1914'de Irak genel komutanlığına atanmıştır. Irakta İngiliz hareketini durdurmakla görevlendirilmiştir. Süleyman Askeri Bey'in görevi: İngilizlerin kuzeye doğru olan ilerleyişini durdurmak, Bedevilerden oluşturduğu yeni ve düzensiz orduyu Basra'ya göndermektir. Irak'a gelen Süleyman Askeri Bey, burada ilk iş olarak hemen bir düzenli ordu oluşturma gayesine girmiştir. Teşkilatı Mahsusa'nın, düzensiz birlikleri toplamak için yaptığı faaliyetler ve stratejiler işe yaramamış bu sebeple Irak'ta başarılı olunamamıştır.¹¹⁰ Nisan 1915'te İngilizler üzerine yaptığı taarruzda(Şuayyibe Muharebesi) Arap aşiretlerinin İngilizler'e yardım etmeleriyle

¹⁰⁹ M.Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Ankara: Nobel Yayınları, Ankara, 2001, sa.131.

¹¹⁰ Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çeviri: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003, sa.107-108.

mücadele kaybedilmiş. Kurmay Yarbey Süleyman Askeri Bey Türk birliklerinin geri çekilmesi emriyle karşılaşınca kendi silahıyla kendini vurmuştur.¹¹¹

Teşkilatı Mahsusa Arap aşiretlerinin ihanetlerini önlemek için bazı önlemler almıştır.

Alınan tedbirler:

- Aşiret reisi hükümet tarafından kendine verilen mukataa vesikasıyla nüfuz sahibi oldukları için hükümet şeyhten vesikayı geri almalı ve mukataanın feshini ilan etmelidir. Böylece reisin aşiret üzerinde hiçbir etkisi kalmayacaktır.
- Bütün aşiretler affedilmeli, bundan sonra isyan edecekler cezalandırılmalıdır.
- Harbe katılan aşiretlerin sözünde durması için şeyhin oğlu ve kardeşi hükümet nezdinde tutulmalı.
- Aşiretler arasında kıskançlıklar çıkarılmalı, bu reisleri idare etmek için kullanılmalıdır.
- Irak ve havalisine şiddet kullanılmalı. Çünkü bu halk şiddet gösterilmezse isyan eder.
- Bütün aşiretler aynı an da savaşa sokulmamalı, her biri için ayrı zaman belirlenmelidir, aşiretler gece Türk askeri, gündüz savaştırılmalıdır.¹¹²

Süleyman Bey'in yerine getirilen Nureddin Paşa'da Basra'yı alamamıştır. Araplar'ın disiplinsiz ve yağmalama girişimleri içerisinde olması ve başı boş aşiret mensuplarının davranışları, Teşkilatı Mahsusa'nın İngilizlere karşı Irak'ta başarılı olmalarını engellemiştir.

¹¹¹ Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e*, Varlık Yayınları, İstanbul 1990, sa .23.

¹¹² Mustafa, Baltacıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yay. Ankara 2001, sa.133,156.

Teşkilatı Mahsusa, 1914 yılında Fransız Konsolosluğu'na el koymuş ancak Enver Paşa'nın Arabistan görüşmelerinin devam etmesi ve İtilaf Devletleri'nin hareketlerinin kestirilememesi üzerine mevcut durumu değiştirebilecek her türlü davranıştan kaçınılmıştır.

Teşkilatı Mahsusa, Arap milliyetçiliğini körükleyen hareketleri gözetim altına almıştır. Osmanlı Devleti topraklarında gittikçe çoğalan konsolosluklar, “*dostluk kuruluşları*”, yabancı hastaneler, yardım ocakları, kültürel ve edebi cemiyet altında toplanan kişiler ve öğrenim kurumları da söz konusu gözetime tabi tutulmuştur.¹¹³ Cemal Paşa, Irak'ta sivil memurlara karşı da sert tedbirler almıştır Teşkilatı Mahsusa, yalnızca evraklarda isimleri geçenleri değil, aynı zamanda şüpheli görülen herkes için ayrı birer dosya tutmuştur. Konuyla alakalı arşiv belgesinde Mardin adliyesinden Diyarbakır adliyesine yazılan telgraf aşağıda yer almaktadır:

Suret

Diyarbakır

8.2.341

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

7.2.341 ve 85 arizaya zeyl :

- 1- Mardin Adliyesini haberdar eylemesini Diyarbakır Adliyesinden rica etmiş olduğumu arz etmiştim.*
- 2- Şimdi öğreniyorum ki hidematlı İbrahim Ağanın 'adem-i takib kararını Diyarbakır Adliyesi daha 16 Ağustos 340 tarihinde Mardin cinayet Müdde-i Umummiliğine tebliğ etmiş imiş.*
- 3- Adliye Vekaletinin böyle bir cinayet mahkemesi Müdde-i Umumisini hangi Mahkemeye vereceği acizi alakadar etmez ise de ancak memleket menafine ve ordunun buradaki emir ve kumandası menfaatine mümaileyh efendinin acilen vazifiyeden alınmasını istirham ediyorum.*

¹¹³ Çeliklepe, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu*, Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2002: 95.

93 numaralıdır.

3. Ordu müfettişi

Kazım

Aslına Mutabıktır.

Bütün sanıklar yargılamalar sonunda suçlu bulunmuş ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Öyle ki Arap milliyetçiliğın yıkıcı faaliyetlerini önlemek adına Ahmed Cemal Paşa, 1916 yılında tutuklanan Arapların bir bölümünü idam ettirdiğinden bölge Arapları tarafından “*Kasap Cemal*” lakabı takılmıştır. Söz konusu idam cezası alanlar ise Ağustos 1915 ve Mayıs 1916 yıllarında Şam ve Beyrut’ta tüm halkın gözleri önünde öldürülmüştür.¹¹⁴

Bölgede yaşayan Araplar, Teşkilatı Mahsusa faaliyetlerini, Arap milliyetçiliğini, özgürlüğünü ve egemenliğini söndürmeyi hedefleyen düşman politikaları olarak görmüşlerdir. Ancak Teşkilatı Mahsusa, Osmanlı’ya yönelik Arap ayrılıkçılığına ve batılı güçlerin sömürge tehlikelerine karşı İttihatçılar’ın kullanmış olduğu önemli kurumdur.¹¹⁵

I. Dünya Savaşı’nda Irak’ta yaşananlar, Teşkilat-ı Mahsusa’nın cihat ve aşiret politikasının başarısız olmasının nedeni Osmanlı Devleti’nin gelişen teknoloji karşısında geride kalmasından kaynaklanmaktadır. Kutsal cihat çağrısı teknolojik üstünlüğün, bilimsel yöntemlerin önünde sadece sözde kalmıştır.¹¹⁶

2.2.3. Balfaur Deklarasyonu Karşısında Musul Halkının Tepkisi

Yahudiler’in, Rusya’dan Filistin’e göç etmeleriyle beraber, Filistin’de yeni bir Siyonizm hareketi başlamıştır. Filistin’de başlayan bu Siyonizm hareketi Yahudi gazeteci, Dr. Theodor Herzl’in 1896 yılında çıkardığı “Judenstaat” yani Yahudi Devleti isimli eseriyle hız kazanmıştır. Theodor Herzl, 1897 yılında World Zionist Organization’u(Dünya Siyonist Teşkilatı) kurmuştur. Kurulan teşkilatta, Amerika ve

¹¹⁴ Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çeviri: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003, sa .125.

¹¹⁵ G., Güneş, *Teşkilatı Mahsusa Ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.2013, sa. 22.

¹¹⁶ Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa’dan Cumhuriyete*, Ankara: Nobel Yayınları, Ankara, 2001, sa.133-156.

Avrupa'daki zengin Yahudiler sayesinde büyük devlet nezdinde teşebbüslerde bulunarak Filistin'de, yeni bir devlet kurma gayretini gütmüşlerdir. I. Dünya Savaşı yıllarında Siyonistler'in dönemin Amerika başkanı Wilson'a yaptıkları etkiler, Amerika'nın da Siyonizm davasına katılmasına ve İngiltere'nin bu dava da sempatik tavırlar sergilemesine sebep olmuşlardır. Tüm bunlar neticesinde, Balfour Deklarasyonu ismini alan belgeyle, Yahudilerin ana vatanı davasının dönüm noktasına gelinmiştir.¹¹⁷

Balfour Deklarasyonu, I. Dünya Savaşı sırasında Bakan Arthur J. Balfour'un İngiltere Yahudileri'nden ve Siyonist hareketinin liderlerinden biri olan Lionel W. Rothschild'a yazmış olduğu deklaredir. Deklarede, İngiltere'nin, Filistin topraklarında, Yahudiler'in kendilerine "milli bir yurt" kurma düşüncesini desteklediğini açıklamaktadır.¹¹⁸

İngiltere, I. Dünya Savaşı'ndan önce Siyonizm ve Siyonistler'e karşı şüpheyle yaklaşmıştır. İngiltere'nin 1916 yılında Çanakkale ve Kut-ül Ammare'de yapmış olduğu savaşları kaybetmesi, Siyonizm'e karşı olan şüpheli tavrını sempatik ve destekleyici bir tavra bırakmıştır.¹¹⁹ İngiltere'nin Siyonizm'e karşı bu kadar destekleyici tavırlar sergilemesinin diğer bir sebebi ise, Filistin'in coğrafi konumudur. Çünkü Filistin, Suriye ve Mısır arasında kalan bir bölgededir. İngiltere'nin, Filistin'in elinde bulundurması demek Fransa'nın Süveyş Kanalı'nı ve Mısır'ı tehdit etmesini engellemek demektir.

Filistin'de yurt kurmak amacıyla Siyonistler'in, Musul ve çevresinde araziler satın alması ve satın alınan arazilerde bölge halkının hayvan otlatılmasına izin verilmemesi, su kaynaklarının paylaşılmaması, bölge halkının giderek işsiz kalması, bölgedeki Araplarla Yahudiler arasındaki çatışmaları arttırmıştır.¹²⁰

¹¹⁷ F.A. Öztop, *Türk İngiliz İlişkileri (1939 – 1945)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2010, sa. 43

¹¹⁸ *Balfour Deklarasyonu*, http://insamer.com/tr/ortadogunun-kaderini-degistiren-mektup-balfour-deklarasyonu_965.html, Erişim Tarihi: 25.10.2018.

¹¹⁹ Schneer, *Balfour Deklarasyonu*, Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2012, sa. 172.

¹²⁰ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, İkinci Baskı, Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, sa. 45-46).

2.3. Musul Cephesi

Irak Cephesi'nde Osmanlı Devleti, İngiltere ile muharebeye girmiştir.¹²¹ Irak Cephesi'nin önem kazanmasının en büyük etkeni, Bağdat demiryolu hattının Halep – Musul ve Bağdat güzergâhını takip etmesin, bu hattın Basra'ya kadar uzatılması projesidir. İngiltere, uzatılması planlanan bu demir yolu güzergâhıyla Musul'da bulunan petrol rezervlerini taşımayı planlanmıştır. İngiliz ordusu, 1914 yılının Kasım ayında Basra'yı, Aralık ayında ise Kurnayı ele geçirmiştir. İngiltere bölge halkının isyanlarını ve ayaklanmalarını önlemek adına, bölgeye herhangi bir düşmanca tavırla gelmediklerini aksine adil ve özgür bir yönetim kuracaklarını bildirerek propagandalara başlamışlardır.

Süleyman Askeri Bey'i, Basra'yı geri almak için görevlendiren Enver Paşa, bölgedeki aşiretlerin ve kabilelerin bir an önce toparlanarak asayişin yeniden sağlanmasını istemiştir.¹²² Süleyman Askeri Bey, Ahvaz ve Nasiriye'yi ele geçirecek buradaki petrol boru hatlarına sabotajlar düzenlemiş, fakat Basra'yı yeniden almak için yaptığı taarruzda başarı olamayınca intihar etmiştir.¹²³ Süleyman Askeri Bey'in başarısız olmasına rağmen Basra'nın elinden gitmesinden endişe duyan İngiltere, bölgedeki petrol bölgesini korumak için Rusya ile birleşerek, Türk kuvvetlerinin ilerleyişini önlemeyi amaçlamıştır. Bunun üzerine bölgedeki İngiliz komutan General Townshend, Türk kuvvetlerini geri atarak, Haziran 1915'te Amara'ya ve Temmuz 1915'te ise Nasiriye'ye girmişlerdir. Kasım 1915'te Nurettin Paşa komutasındaki Türk kuvvetleriyle Selmanpak'ta savaşa giren İngiliz kuvvetleri, mevcudiyetinin üçte birini kaybederek 3 Aralık 1915'te Amara'ya çekilmek durumunda kalmışlardır.¹²⁴ Aralık 1915'ten Nisan 1916'ya kadar Kût-ül Amara'da kalan İngiliz kuvvetlerinin kurtarılması için İngilizler tarafından dört kez çemberi yarma girişiminde bulunulmuş ve yapılan girişimlerin tamamı başarısız olmuştur. Nisan 1916'da bölgedeki hastalıklardan dolayı İngiliz ordusu, Türk kuvvetlerine teslim olmuştur.¹²⁵ İngiliz ordusu, Kût-ül Amara'da kuşatılmışken, Mayıs 1916'da İngiltere'yi temsilen

¹²¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VI, TTK. Ankara 1996, sa. 482.

¹²² Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987,sa.41.

¹²³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2000, sa. 112.

¹²⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VI, TTK., Ankara 1996, sa. 486.

¹²⁵ C. Kemal, *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi(40), Ankara 2007, sa 651.

Mark Sykes, Fransa'yı temsilen General Picot arasında Sykes-Picot gizli anlaşması imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre, Boğazlarla Trabzon'un batısında belirlenecek noktaya kadar olan bölgenin, Van ve Bitlis'in güneyine doğru. Muş, Siirt, Fırat, Cezire-i Ömer ve Ameriye'ye. Kadar uzanan yerler Rusya'ya verilmiştir. Fransa'ya Aladağ, Kayseri, Akdağ.-Yıldızdağ, Zara, Eğin, Harput, Kilikya, Suriye ve "Musul" verilmiştir. İngiltere'ye Hayfa, Akka, Irak ve Fransa'ya verilen bölgenin güneyi verilmiştir. Filistin uluslararası idareye tahsis edilmiştir.¹²⁶

Enver Paşa, Kût-ül Amara'da kazanılan başarıdan sonra, Basra'yı ele geçirmek yerine, Almanya'nın isteğiyle İran'ı Rus kuvvetlerinden temizlemek için, On Üçüncü Kolordu'yu İran'a göndererek, Irak Cephesi'nin zayıflamasına neden olmuştur. Nitekim bu durumdan yararlanan İngilizler, Irak Cephesi'ndeki mevcut kuvvetlerini güçlendirerek, 1916 yılında yeniden kuzey istikametinde ilerlemeye başlamışlardır. İngiliz ordusuna karşı taarruza geçmek için Irak Cephesi'ndeki 6. Ordu'nun, 13. Kolordu'su İran'da, 7. Kolordu'su Musul'da, 18. Kolordu'su Bağdat'ın güneyindeydi. İngilizler bu durumu fırsat olarak değerlendirerek 1917 yılında yeniden taarruza geçmişlerdir. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, İngiliz kuvvetlerine imha olmamak adına, İran'daki 13. Kolordu'yu geri çağırma da geç kalmıştır. Türk kuvvetleri, Aziziye ve Selmanpark'ta düşmanı durdurmaya çalışsada, başarısız olmuşlardır. Türk ordusunun Bağdat'ı boşaltmasını fırsat bilen İngilizler, 1917 yılında şehri ele geçirmişlerdir.¹²⁷

2.3.1. Osmanlı Kuvvetlerinin Musul'dan Çekilişi

25 Nisan 1916 tarihinde Kût-ül Amare'de bulunan İngiliz kuvvetlerinin, kayıtsız şartsız teslim olmalarından sonra, Enver Paşa, Kût-ül Amare cephesinde bulunan askerlerin İran sınırına gitmeleri emrini vermiştir. Osmanlı kuvvetlerinin İran sınırına geçmesiyle bölgede oluşan boşluğu değerlendiren İngiliz kuvvetleri, Basra'da beklettikleri Hindistan kuvvetleriyle 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ı kolaylıkla işgal etmişlerdir.¹²⁸ Bağdat'ı kolay bir şekilde işgal eden İngilizler, kazandıkları moralle Irak'taki dengeyi yeniden kendi lehlerine çevirmişlerdir. 7 Mayıs 1918 tarihinde

¹²⁶ Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım.1993, sa. 4.

¹²⁷ Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Unkur Basımevi, Ankara 1997, sa. 267

¹²⁸ Bıyıkoğlu, *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1962, sa. 79.

Kerkük'ün işgalini gerçekleştirmişlerdir. Tüm bu durumlar neticesinde Ekim 1918 yılında İttihat ve Terakki Hükümeti görevinden istifa etmiştir. İstifanın ardından, Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa ülkeyi terk ettiler. İttihat ve Terakki Hükümeti'nden geriye kalanları devralan Ahmet İzzet Paşa, başkumandan ve sadrazamlık sıfatıyla mütareke yapmayı teklif etmiştir.¹²⁹

Kût-ül Amare'nin işgal edilmesinden sonra teslim olmayı kabul eden ve Büyükkada'ya getirilen General Townshend'in vasıtasıyla İngiltere'ye müracaat edilmiştir. Mondros Liman'ında yapılan mütarekede 30 Ekim 1918 yılında 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.¹³⁰

Mütakerenin başlıca maddeleri:

- 1- Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın açılması, Karadeniz'e serbestçe geçişin temini, Çanakkale ve Karadeniz istihkamlarının (savunma amaçlı kullanılan yerler) İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.
- 2- Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido, kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek, bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecektir.
- 3- Karadeniz'deki torpiller hakkında bilgi verilecektir.
- 4- İtilaf Devletleri'nin bütün esirleri ile Ermeni esirleri kayıtsız şartsız İstanbul'a teslim edilecektir.
- 5- Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında, Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir.
- 6- Osmanlı harp gemileri teslim olup, gösterilecek Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.
- 7- İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde, herhangi bir tehdit noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

¹²⁹ Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK.Yay., 2. Baskı, Ankara 1973, sa.163.

¹³⁰ Bıyıkoğlu, *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1962, sa. 81.

- 8- Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifade edecekler ve Osmanlı ticaret gemileri müttefiklerin hizmetinde bulundurulacaktır.
- 9- İtilaf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalarından yararlanacaklardır.
- 10- Toros tünelleri İtilaf Devletleri tarafından işgal olunacaktır.
- 11- İran içlerinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekilecektir.
- 12- Hükümet haberleşmesi dışında, telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletlerine geçecektir.
- 13- Askeri, ticari ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenecektir.
- 14- İtilaf Devletleri kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir.
- 15- Bütün demiryolları İtilaf Devletleri'nin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.
- 16- Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletleri kumandanlarına teslim olunacaktır.
- 17- Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaklardır.
- 18- Trablus ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlar'a teslim edilecektir.
- 19- Asker ve sivil Alman ve Avusturya vatandaşları bir ay içinde Osmanlı topraklarını terk edeceklerdir.
- 20- Gerek askeri teçhizatın teslimine, gerek Osmanlı ordusunun terhisine ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf Devletleri'ne teslimine dair herhangi bir emir derhal yerine getirilecektir.

21- İtilaf Devletleri adına bir murahhas (görevli, memur) işe nezaretinde (yedirip içirme, besleme, Ekonomi Bakanlığı) çalışarak, bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine verilecektir.

22- Osmanlı harp esirleri, İtilaf Devletleri nezdinde kalacaktır.

23- Osmanlı hükümeti, merkezi devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

24- Altı vilayetten herhangi birinde karışıklık çıkarsa, bu vilayetlerin herhangi birini İtilaf Devletleri işgal etme hakkına sahip olacaklar.¹³¹

Mütakerenin imzalandığı Bulgaristan Suriye ve Irak'taki ordu birliklerine telgrafla bildirilmiştir:

*“Bugün 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere, Düvel-i İtilafiye ile mütareke akd eyledik. Düvel-i mezkurenin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan orduların komutanlıklarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şeraitine suret-i katiyye de riayet olunması ve tebliğin alındığının iş'arı lazımdır. Tafsilat ayrıca bildirilecektir”.*¹³²

Mondros'un 1. maddesi Boğazların açılması ve İtilaf devletleri tarafından işgalini hazırlamaktadır. 7. maddesi ise; asker sevk noktalarının işgali, Bu maddelere ek olarak, 10. madde Toros demir yolunun işgalini, 11. madde Doğu'da 1914 sınırlarına çekilmeyi belirten ve altı vilayetin işgaline dayanan 24. madde Osmanlı'nın İtilaf devletleri tarafından işgalini kolaylaştıran maddelerdir. Bu maddeler içerisinde en tehlikelisi 7. maddedir. İtilaf devletleri sadece bu maddeye dayanarak Anadolu'nun bütün yerlerini işgal edebilirlerdi.¹³³ Bu maddelerle birlikte 1, 5, 7, 10, 15, 22 ve 24. maddelere dayanarak Osmanlı azınlıklarının isyan etmelerine zemin hazırlamakta. Modros Mütakeresi'nin bütün maddeleri yayınlanarak halkatan huzur ve sükûneti bozmamaları istenmiştir. Böylece azınlıkların Modros maddelerini bahane ederek isyan etmelerini ve İtilaf

¹³¹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I-II-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.742-745.

¹³² Türkmen, *Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sy. 49, Ankara 2001. sa. 15.

¹³³ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000 sa.136.

devletlerinin müdahalesini önlenmek istenmiştir. Modros Türk kamuoyuna başarılı bir antlaşma gibi sunulmuştur. Rauf Orbay mütekereden övgüyle bahsetmiştir.¹³⁴

31 Ekim 1918 tarihinde mütarekenin imzalandığı emri geldikten sonra, Ali İhsan Paşa, yapılan mütarekeden ötürü, mevcut düşmanlığın ortadan kaldırılması amacıyla barış olana kadar, buldukları yerde kalmaları ve iki taraf arazisinin de tarafsız bölge sayılması gerektiği önerisini İngiliz komutanı General Marshall'a teklif etmiştir. General Marshall, cevap olarak, yapılan mütarekenin 7. maddesi gereği gerek gördüğü stratejik noktaların işgal hakkını kendinde saklı tutarak, yine aynı mütarekenin 16. maddesine dayanarak Irak'ta bulunan Türk birliklerinin teslim olması gerektiğini bildirmiştir. Ali İhsan Paşa, aldığı cevap karşısında, müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek herhangi bir halin söz konusunu olmamasından dolayı, 7. maddenin mümkün olamayacağını, Irak'ta bulunan Türk birliklerinin ise, çatışmayla değil diplomatik yollarla saptanması gerektiğini bildirerek, Türk birliklerin teslimi teklifini kabul edemeyeceğini bildirmiştir.¹³⁵

1 Kasım 1918 tarihinde İngiliz kuvvetleri, halka zulüm yapıldığı gerekçesiyle Musul'un 20 km ilerisinde bulunan Hamamalil'e kadar ilerlemişlerdir. Bölge halkının direnişleri ve yapılan protestolar nezdinde İngiliz Generali Cassel harekâtı durdurarak, yapılmış olan Mondros mütarekesinden haberi olmadığını bu sebeple harekâtı başlattığını ancak yine de Hamamalil'i terk etmeyeceğini bildirmiştir. Yine General Cassel, 2 Kasım 1918 tarihinde Musul'u işgal etmek için emir aldığını ve Türk kuvvetlerinin 5 mil geriye çekilmelerini, emniyet ve güvenlik için sadece bir Türk birliğinin Musul'da bırakılmasını Ali İhsan Paşa'dan mektup yoluyla rica etmiştir. Ali İhsan Paşa, mektubu kendine getiren Yarbay Listman'a Musul'un işgali adına herhangi bir hükmün olup olmadığını bilmediğinden dolayı, oluşabilecek karışıklıkları önlemek adına birlikleri Musul'un sadece 2 km güneyine çekebileceğini ve İngiliz kuvvetlerinin de Türk birliklerinin 5 km uzağında bulunmaları gerektiğini bildirmiştir. Ali İhsan Paşa, son olarak Yarbay Listman'a eğer ki Musul'un tahliye

¹³⁴ Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yay., İstanbul 1995, sa. 14.

¹³⁵ Teker, *Musul-Kerkük Meselesi Ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007, sa. 28.

edilmesi hakkında bir emir gelir ise o zaman dostça bir tahliyeden bahsedilebileceğini söylemiştir.¹³⁶

Tüm bu iyi niyetli davranışlara rağmen İngiliz kuvvetleri, 3 Kasım 1918 tarihinde başlattıkları harekâtla, Musul'un çıkış noktalarını tutmaya devam etmişlerdir. General Cassel, Alman konsolosluğu binasına yerleşerek, bölgede bulunan Türk birliklerinin buldukları yerlerde kalmalarını istemiştir. Ali İhsan Paşa, İngiliz General'in isteklerini mecbur kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu durum sonrasında Musul'da Türk ve İngiliz kuvvetleri beraber kalmaya başlamışlardır. Kasım 1918'de İngilizler'in Musul'a girmesinden sonra, Türk birliklerin şehirden çıkışına hiçbir şekilde izin verilmemiştir. Musul ve çevresinde yaşayan Hristiyan halkın tecavüze uğradığı bahanesiyle Musul'u işgal edeceklerini bildirmişlerdir. Diğer yandan 6. Ordu bölgesinde bulunan İngiliz savaş esirlerinin ne vaziyette olduklarını görmek için gelen İngiliz subayı, Nusaybin, Nimetli ve Demirkapı'daki denetlemelerinden sonra General Fanshawe bir rapor sunmuştur. İngiliz subayın sunduğu bu raporda esirlere düzgün bakılmadığını, barış koşullarının ve kendilerinin elinde bulunan Türk esirlere yapacakları muamelelerin Türk birliklerinin tutumuyla aynı olacağını söylemiştir. Söz konusu rapor ve tecavüz iddiaları aslında Musul'un işgal edilmesi için yaratılan bahanelerden başka bir şey olmamıştır.¹³⁷

General Fanshawe, Musul'u işgal etmek için kesin emir aldığını ve bu emri yerine getirmek zorunda olduğunu, aksi durumda Musul'a zorla gireceğini Ali İhsan Paşa'ya bildirmiştir. Ali İhsan Paşa söz konusu bu durumu direkt olarak İstanbul'a bildirmiştir. Aynı gün içerisinde, General Marshall Ali İhsan Paşa'ya başka bir yazı göndermiştir. Ali İhsan Paşa, yazıyı okuduktan sonra istifasını vermiş ve yerine bir başkası gelene kadar kendileriyle olan müzakerelere ordu kurmay başkanının katılacağını bildirmiştir. Ali İhsan Paşa'nın davranışına karşın General Marshall, 8 Kasım 1918 tarihine kadar Musul'u terk etmesi gerektiğini yoksa Mondros mütarekesinin 16. maddesini uygulayacağını bildirmiştir.¹³⁸

¹³⁶ Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım- Birinci Dünya Harbi*, c. II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, sa.88.

¹³⁷ Teker, *Musul-Kerkük Meselesi Ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007, sa. 32.

¹³⁸ Z.A. Sirel, *İngilizler Musul'u Nasıl Aldılar, Yakın Tarihimiz*, Cilt: I, İstanbul.1962, sa. 122.

İngilizler ve Türkler arasında alınacak ortak kararın yürürlüğe gireceği 8 Kasım tarihinde, Musul'da bulunan Türk ordusunu zor durumda bırakmak ve çekilmelerini daha da kolaylaştırmak için tecavüzlere başlanmış, aynı gün içerisinde İngiliz kuvvetleri, Türk bayrağını indirerek yerine kendi bayraklarını çekmişlerdir. Musul'da bulunan uçaklara, telgraf istasyonuna ve cephaneliklere el konulmuştur. Tüm bunlar doğrultusunda Musul'un boşaltılmasına başlanarak Musul'dan Nusaybin'e doğru yol alınmaya başlanmıştır.

Ali İhsan Paşa 9 Kasım 1918 tarihinde Dadaylı Halit Bey'i ve Aşir Bey'i, Musul'da bırakarak Nusaybin'e hareket etmiştir. Aynı gün içerisinde İstanbul hükümetinden Musul'u tahliye emri alınmıştır. Alınan emirden sonra Türk birliklerinden Binbaşı Halit Akmansu, İngiliz karargâhına giderek şehri boşaltmak için gerekli olan emri aldıklarından dolayı Marshall'la kararlaştırdıkları üzere şehrin boşaltılmaya devam edeceğini bildirmiştir. 15 Kasım 1918 tarihinde tüm Osmanlı birlikleri, Musul'u terk etmiştir. 15 Kasım 1918 tarihinden sonra Süleymaniye ve Revanduz'da bulunan Osmanlı birliklerinin de Anadolu'ya geçmeleri için gerekli izinler verilmiştir.¹³⁹

İngiliz kuvvetleri, Musul'un bir an önce boşaltılması için taraflar arasında kararlaştırılmış şartları çiğneyerek Türk birliklerinin depolarında bulunan silahlara ve yiyeceklere el koymuşlardır. Şehrin biran önce işgal edilmesi için öncelikle Semil, Zaho, Tel'afet, Hokne ve Üveynat'ta bulunan Türk birlikleri depoları işgal edilmiştir.¹⁴⁰ İngilizler ve Aşir Beyle yapılan kararnamede tahliyenin 30 Kasım'a kadar bitmesi belirlenmiştir. Öte yandan İngilizler, şehirdeki tüm Türk memurların görevlerine son vererek şehir sınırlarının dışına çıkarmışlardır.¹⁴¹

2.4. Musul Üzerindeki İngiliz ve Fransız Hâkimiyeti

İngiltere ve Fransa, işgal ettikleri Osmanlı topraklarında yaşayan halka hitap edebilmek adına Kasım 1918'de ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Yayımlanan bu bildiride, Musul bölgedeki halkın Türk sömürsünden kurtulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bölgede halkın kendi özgür iradesi ile kendi milli yönetimlerini

¹³⁹ Bıyıkoglu, *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genel Kurmay Yayınları, Ankara1962, sa. 85.

¹⁴⁰ Teker, *Musul-Kerkük Meselesi Ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007, sa. 33.

¹⁴¹ A.Yeşil, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, Cedit Yayınları.2002, sa. 33.

oluşturabileceklerini ve bu amaçlar için kendilerine destek olacaklarını vadetmişlerdir.¹⁴² Sykes-Picot'un oluşturduğu olumsuz etkiyi dağıtmak ve Wilson ilkelerine uyum sağlayacaklarını belirten bu bildiri, İtilaf Devletleri'nin bildiriden öncesinde yapmış olduğu tüm düzenlemeleriyle çelişmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkan ve parçalanan devletlerden yeni oluşacak ülkelerin halklarının kendilerini yönetebilme statüsüne gelene kadar, savaştan galip gelen ülkeler tarafından vekâleten yönetilmeleri durumuna manda sistemi denilmektedir. Manda sistemi, esasında sömürgeciliğin bilinçaltında oluşturduğu olumsuz düşünceleri gizlemek için verilen isimdir. Afrikalı General J.C. Smuts'un formüle ettiği yönetimle alakalı şartlar, Millet Cemiyeti Anlaşması'nın 22. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre;

“Modern dünyanın zor şartlarında kendi kendilerini yönetmekten aciz halkların refah ve gelişmeleri, kutsal bir uygarlık görevi olarak, kaynakları deneyimleri ve coğrafi konumları bu sorumluluğu yüklenmeye uygun olan ve bunu kabul eden gelişmiş uluslara emanet edilmesi...”

Söz konusu yukarıdaki maddeye verilen isim ise “*mandataire*” adıyla Milletler Cemiyeti namına yerine getirilmiştir. Mandacılık sistemi; coğrafik, gelişme düzeyi ve ekonomik durumlarına göre üçe ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nden ayrılan halkların kendi kendilerini yönetebilme durumuna en yakın olanlar olarak kabul edilmiştir.¹⁴³ Mandacılık Sistemi, Avrupa tarafından doğrudan sömürgecilik uygulanmaması için Amerika tarafından yapılan baskı doğrultusunda geliştirilmiş bir sistemdir. Bu bağlamda Amerika, düzenleri, yönetimleri ve istikrarları Avrupalı devletler tarafından sağlanan ülkelere, serbest ticaret ilkesi adı altında sermayesiyle yerleşerek, savaşın kazanılması adına yaptığı yardımları ekonomik kazanca çevirmiştir.¹⁴⁴

¹⁴² W. Stivers, *Supremacy of Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918–1930*, London/Ithaca, Cornell University Press., 1982, sa.19-20.

¹⁴³ M. Gönübol, *Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma*, 3. Basım, Ankara 1975, sa. 108-110.

¹⁴⁴ Kaymaz, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul Vilayetinde İngiliz Yönetiminin Kurulması*, Memleket Siyaset Yönetimi Dergisi (14), Cilt: 5, Ankara 2010, sa.106.

2.4.1. Fransa'nın Musulda Uyguladığı Politikalar

Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu'yu hedef olarak seçmesi ve bölgeye hâkim olmalarını sağlayan temel sebep, stratejik olarak işledikleri politikalarlardır. Başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Ortadoğu'yu hedef alan ülkeler, bu bölgeyi; çoğu zaman tampon bir bölge, kavşak, üs, iletişim merkezi olarak görmüşlerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında, İngiltere'nin Hindistan'ı, Fransa'nın ise Kuzey Afrika topraklarını yitirme kaygıları doğmuştur. Bu kaygıların gerçekleşmemesi için, Ortadoğu'daki ülkelerin halklarının kontrol altına alınması gerektiğini düşünerek bu hususta bir takım politikalar yürütmüşlerdir. Fransa, Musul bölgesinde, Hristiyan ve özellikle Katolik azınlıkları korumak ve Fransız kültürünü yaymak için kültürel ve dini misyon (görev, amaç) olarak kabul etmiştir. Fransa, Musul'daki stratejik ve politik hedeflerinin maliyetlerinin fazla olması nedeniyle problemler yaşamıştır.¹⁴⁵

I. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelebilecek anlaşmazlıklar, hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın siyasi düşünürleri ve politikacıları tarafından tahmin edilmiş ve meydana gelebilecek anlaşmazlıkların giderilebilmesi için İngiltere-Fransa-Rusya arasında Sykes-Picot Antlaşması imzalanmıştır. Sykes-Picot'a göre, Ortadoğu paylaşımı harita üzerinden gerçekleştirilmiştir. Antlaşmaya göre kurulacak olan bağımsız Arap devleti için Arap bir hükümdarın kontrolünde olması kararı verilmiştir. Bunların yanında İngilizler ve Fransızlar için "kontrol" ve "etki" bölgeleri tayin edilmiştir. Tayin edilen "kontrol bölgelerinde", İngiliz ve Fransız devletleri direkt ya da dolaylı olarak hükümet kurma yetkisi tanınırken, "etki bölgelerinde" belirlenen bölgedeysen kurulacak olan Arap devleti için danışman atama yahut kredi sağlama imtiyazı coğrafi olarak İngiltere ve Fransa arasında paylaştırılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da bulunan ekonomik çıkarlarını korumak ve karşılıklı olarak güvence altına almak için gerekli uygulamalar yapılmıştır. Özellikle bölgede üçüncü bir gücün etkin olması önlenmeye çalışılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁵ B. Lewis, *Ortadoğu*, Çeviri: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları. İstanbul 1996, sa. 276,278.

¹⁴⁶ D. Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 4.Baskı, İstanbul: Epsilon Yayınevi., İstanbul 2004, sa. 274.

I. Dünya Savaşı'nda Fransa Musul ve Irak bölgelerine güçlü bir ordu sevk edememiştir. Buna rağmen İtilaf Devletleri yanında savaştığından dolayı toprak paylaşımına ortak olabilmeyi başarmıştır.¹⁴⁷

1919 yılında Fransız hükümetinin esas önceliğini Avrupa oluşturmuştur. Almanlar'ın Avrupa'da büyük bir güç olarak meydana çıkması ve Fransızlarla aralarında tarihten gelen husumetlerin olması, Fransa'nın Almanya'yı büyük bir tehdit olarak algılamasına sebep olmuştur.¹⁴⁸ Fransa, Ortadoğu'da özellikle Musul bölgesinde Sykes-Picot ile elde etmiş olduğu hakları kaybetmemek için mücadele etmiştir. Ancak savaş sonrasında gelişen olaylar neticesinde Fransa'ya Adana, İskenderun ve Lübnan bölgeleri verilmiştir. Suriye'nin geri kalan diğer bölgeleri, Musul ve Ürdün'ü kapsayan bölge için Arap Krallığı kurulması ve İngiliz – Fransız koruyuculuğu kararı verilmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılan anlaşmalarda Fransa'nın, Ortadoğu'dan ve Musul'dan vazgeçesinin en önemli nedeni, savaş bitiminde Fransa'ya verilmesi gereken tüm bölgelerin İngiliz işgali altında olmasından kaynaklanmaktadır. İngilizler'in bölgeleri işgal altında tutmalarıyla ellerine oldukça sağlam kozlar geçmiştir. Bu kozlarla İngiltere, I. Dünya Savaşı'nın tüm zorluklarını tek başına üstlendiğini düşünerek, Fransa'ya karşı fazla cömertçe davranıldığının farkına vararak Sykes-Picot Antlaşması'nı yeniden gündeme getirerek, müzakereye açmıştır.¹⁴⁹ Tekrarlanan görüşmeler neticesinde, Fransa; Suriye ve Kilis üstünlüğünü istemiştir. İngiltere ise buna karşılık Musul ve Filistin'de kurulacak olan yeni yönetimlerin İngiliz himayesi altına girmesini talep etmiştir. Fransa, mecburen bu istekleri kabul etmiş ve böylelikle Fransız nüfuz alanı içinde bulunan Irak'ın büyük bir bölümü İngiliz sömürüsü altına girmiştir.¹⁵⁰

Fransızlar'ın vazgeçtiği Musul ve diğer bölgelerde yaşayan halkın, Fransız hâkimiyetini istemedikleri ve Fransızlar'a karşı düşmanca hisler besledikleri görülmektedir. Bu durumun Amerika Başkanı Wilson'un 14 maddelik

¹⁴⁷ G. Aktaş, *19.Yüzyılda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti*, Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2001, sa. 4.

¹⁴⁸ Helmreich, *Sevr Entrikaları*, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, sa. 12.

¹⁴⁹ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 4.Baskı, İstanbul: Epsilon Yayınevi., İstanbul 2004, sa 292.

¹⁵⁰ H. Howard, *Türkiye'yi Yok Etme Planları*, Çev. Müge Yılmaz, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. 1970,41.

prensiplerinden biri olan halkın kendi kaderini tayin etmesi ile zıt düşmesi Fransa'nın uyguladığı tüm politikaları olumsuz etkilemiştir. Amerika'nın bölgede durum analizi etmek için gönderdiği heyetin oluşturduğu raporda, halkın bölgede kesinlikle Fransız mandası istemediği yönünde olduğu belirtilmiştir.¹⁵¹ Musul bölgesindeki duruma bakıldığında, değişken ve istikrarsız bir yapı olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise, Araplar'ın birbirleri arasındaki milliyetçilik akımı ve bağımsızlık istekleridir.¹⁵²

2.4.2. Musul'da Mandacılık Sistemi

Sykes-Picot anlaşmasından sonra Musul, Fransız etkisi altına girmiştir. Bu durumun en bariz sebebi ise, İngiltere'nin Doğu Anadolu'da Rus ile sınırdaş olmak istememesidir. Bu bağlamda İngiltere, Fransa'yı Musul bölgesinde tampon olarak kullanmıştır. Fakat Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya gibi bir tehdidin ortadan kalkması, İngiltere'nin yeniden Musul'u istemesine sebep olmuştur. Savaş sırasında iyice değerlendirilen petrol Musul'un değerini daha da arttırmıştır. Musul özellikle İngiltere'nin göz bebeği haline gelerek, İngiltere'nin Fransa'ya karşı bu hususta bir nota vermesine sebep olmuştur.¹⁵³ Ekim 1918'de verilen notadan sonra, aynı senenin aralık ayında Lloyd George ve Clemenceau bir araya gelmişlerdir. Burada yapılan pazarlıklar neticesinde, Fransa Musul'dan çıkarılan petrolden kendisine de pay verilmesi durumunda, İngilizler'in mandasına bırakmayı kabul etmiştir.

Bağdat'ta bulunan İngiliz yönetimi, stratejik ve ekonomik sebeplerle, Musul-Bağdat ve Basra'yı kapsayacak tüm Mezopotamya'da tek bir devletin oluşturulmasını savunmuştur. Bu düşünce karşısında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ysa, Fransa'nın, Sykes-Picot'tan kaynaklanan Musul üstündeki haklarından resmi olarak vazgeçmeden herhangi bir düzenleme yapılamayacağını bildirmiştir.¹⁵⁴ Her ne kadar Osmanlı henüz barış anlaşması imzalamamış olsa da, Osmanlı topraklarının işgal altında olması sebebiyle Musul'un hukuksal olarak durumunu belirsiz hale getirmiştir. Yine de bu durum Bab-ı Ali'nin itiraz edebileceği düşünülmendiğinden, İngilizlerce dikkate alınmamıştır.

¹⁵¹ King-Crane Komisyonu Raporu, 2008, http://www.lib.byu.edu/index.php/The_Commission_Report

¹⁵² Anderson, *Doğu Sorunu*, (Çev. İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, sa. 384.

¹⁵³ Kaymaz, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul Vilayetinde İngiliz Yönetiminin Kurulması*, Memleket Siyaset Yönetimi Dergisi (14), Cilt: 5, Ankara 2010, sa. 108.

¹⁵⁴ B.C. Busch, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, Albany: State University of New York Press.1976, sa. 273-274.

2.4.3. Suriye'nin İşgaliyle Ortaya Çıkan İngiliz Fransız Anlaşmazlığı

Ortadoğu'nun taşıdığı önemden dolayı yüzyıllar boyu büyük devletlerin ilgisini çekmiş ve hala da çektiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nda, Musul'da çıkan yeni petrol yatakları, büyük devletlerin ilgisini üzerine çekmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın savaş sahnesinden çekilmesi, Almanya'nın savaşı kaybetmesi, Ortadoğu'daki meydanın İngiliz ve Fransızlar'a kalmasına yol açmıştır. İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmazlıklara Ortadoğu'nun paylaşılması anlaşmazlığıda eklenmiştir.¹⁵⁵ İngiliz ve Fransız anlaşmazlıkları 1800'lü yıllardan beri kendini göstermiştir. Ancak çıkar çatışmalarının giderek hiddetini arttırması, Mısır, Filistin, Çanakkale, Lübnan, Musul, Selanik ve İstanbul gibi vilayetlere sıçramasına neden olmuştur.¹⁵⁶ Fransa, Rusya ve İngiltere ile yaptığı gizli anlaşmalara dayanarak Osmanlı paylaşılmasından Fransa'ya düşen bölgelerin kabulüne dair bir yazı almıştır. Rusya buna karşılık olarak, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş, Siirt ve Türk-İran sınırını içine kalan bölge karşılığında yapılan anlaşmayı kabul etmiştir.¹⁵⁷

Rusya'ya verilen bu topraklar daha sonra İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştır. Yapılan paylaşıma göre, Suriye'nin tamamı, Musul, Adana, Çukurova ve Sivas'a kadar uzanan parçaya Fransızlar el koyarken, İngilizler ise Musul ve Fransa'ya ayrılmış bölgeler haricindeki tüm toprakları Irak'ın bütünüyle kendi nüfuzuna tayin etmiştir. Filistin'in uluslararası bir bölge olarak kararlaştırılmıştır.¹⁵⁸

Musevilerin, Filistin'i Yahudi yurdu haline getirmek istemelerini fırsat bilen İngilizler, dünya genelindeki Siyonistler'in mali güçlerini kendilerinin lehine çevirmişlerdir. İngilizler'in bu ataklarını fark eden Fransa, İngilizler'den önce davranarak, Dışişleri Bakanlığı Genel Direktörü Jules Cambon aracılığıyla Haziran 1917'de Siyonistler'in liderlerinden biri olan Solokow'a mektup göndererek, Yahudiler'in Filistin'de kurmak istedikleri devlet konusunda güvence vermişlerdir. Söz konusu bu mektuba "*Cambon Deklarasyonu*" denmektedir.¹⁵⁹ İngilizler,

¹⁵⁵ Akbıyık, *XX. Yüzyılın Başlarında Ortadoğu'da Fransız-İngiliz Rekabeti ve Türkiye*, Milli Kültür, Ankara 1989, sa.40.

¹⁵⁶ Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev.: Kasım Yargıcı, İstanbul 1972,sa. 341-342.

¹⁵⁷ Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, Newyork 1966, sa.377.

¹⁵⁸ Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*, Ankara 1981, sa. 108.

¹⁵⁹ Hatipoğlu, *Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti*, 2013, sa.

Cambon Deklarasyonu'na karşın, Dışişleri Bakanı Alfred J. Balfour'un Kasım 1917 tarihinde İngiltere'de bulunan Yahudiler'den Lord Rothschild'a yazmış olduğu mektupta Filistin'in Yahudi ana vatanı olduğunu kabul etmiştir. Bakan Alfred'in gönderdiği bu mektup "*Balfour Deklarasyonu*" olarak anılmaktadır. Balfour Deklarasyonuyla beraber İngilizler, Yahudi sorununu kendilerinin bulunduğu eksene çekmeyi başaramışlardır.

Musul'un İngiltere'nin önemli sömürge kaynağı olan Hindistan üzerindeki stratejik noktada olması, Musul'un İngilizler için önemini ortaya koyar niteliktedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'nun paylaşılmasından kendilerine düşen paylardan memnun kalmayan Fransız diplomatlar, İngiltere'nin her zaman her yerde aynısını yaptığını ve en büyük payı kendilerine sakladıklarını düşünmüştür. Fransa, İngilizler ve Araplar arasındaki samimiyetten endişe duyarak, İngilizler'in Araplar'ı, Self-determinasyon düşünceleriyle doldurduğunu düşünmüştür. Nitekim bu endişeleri yerinde ve oldukça doğru olduğu ilerleyen zamanlarda gelişen olaylarla kendini göstermiştir.¹⁶⁰

İngiltere'nin Ortadoğu üzerinde izlediği strateji, bölgedeki itibarını yükseltmiştir. İngiltere'nin itibar yükseltmesiyle, Fransızlar'ın moralinin sıfırlanmasıyla aynı orantıda ilerlemiştir. Savaşın bitmesine günler kala, İngiltere'nin Filistin Cephesi'nde taarruza başlamaları ve Türk kuvvetlerinin çekilmeye başlamasıyla birlikte İngilizler, Araplar'ın yardımı ile Suriye'yi tamamen işgal etmişlerdir.¹⁶¹ Fransa, işgal edilen bölgeleri Sykes-Picot'a dayanarak kendisine verilmesini talep etmiştir. Ancak İngilizler, Süveyş kanalını savunmak için Suriye'den tamamıyla vazgeçmek istememişlerdir. Bu arada Fransa, 6 Ekim 1918 tarihinde Beyrut Limanı'na askerlerini sevk etmiştir. İngiltere ise bu çıkartmaya karşılık olarak 7. İngiliz – Hint filosunu göndermiştir. 14 Ekim 1918 tarihinde Fransa, İskenderun'a asker çıkartarak bölgelerini işgal için hazırlanmaya başlamıştır. Fransa, İngiltere ile yapmış olduğu Sykes-Picot Anlaşmasına dayanarak İngiltere'nin bölgeden çekilmesi üzerine baskılarına devam etmiştir. Bu olaylar doğrultusunda İngiltere, Suriye ve Çukurova'da Fransız mandasını kabul etmek durumunda kalmıştır.

5.

¹⁶⁰ Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev.: Kasım Yargıcı, İstanbul 1972, s. 341,343.

¹⁶¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2000, sa.627-628.

Ocak 1919 yılında İngilizler, Suriye'deki birliklerinin güvenlikleri için Kilis, Antep ve Maraş'ı işgal etmişlerdir. İşgalin altında Musul'u biran önce geri almak istemelerinin sebebi yatsa da kuvvetlerinin güvenliğini öne sürmüştür. İngiltere'nin Musul'u geri almak için acele etmesi, Fransa'nın da nüfuz ettiği bölgelere bir an önce yerleşmek istemeleri İngiltere ile yeniden Musul hususunda anlaşma yapmasına sebep olmuştur. Musul haricinde ki işgal bölgelerinin kendisine devredileceğine inanan Fransa, 15 Eylül 1919'da İngiltere ile arasında "Suriye İtilafnamesi" adı altında bir mukavele imzalamıştır.¹⁶²

2.4.4. Suriye İtilafnamesi ve İngiltere'nin Suriye'den Çekilmesi

Osmanlı Devleti'nin, elindeki kısıtlı imkânlarla rağmen I. Dünya Savaşı'ndaki başarısını, Çanakkale ve Kût-ül Amare'deki yenilgilerini unutamayan İngilizler, Arap ülkelerini ele geçirmeyi şeref meselesi durumuna getirmişlerdir. Bu sebeple İngilizler, Arap ülkelerini ele geçirecek, hem saygınlıklarını yeniden kazanma ve itibarlarını yükseltme hem de Osmanlı Devleti'ne ceza verme fırsatı olarak değerlendirmişlerdir.¹⁶³ I. Dünya Savaşı esnasında İngilizler ve Fransızlar arasında imzalanan, Sykes-Picot gizli anlaşmasına göre, Osmanlı'nın hâkimiyetinde olan Basra Körfezi'nden Musul'a kadar olan bölge İngilizler'e verilmiştir. Yapılan gizli anlaşmada, Adana, Mersin, Urfa, Antep, Maraş ve Musul ile Suriye bölgesi de Fransızlar'a verilmiş ve Fransız nüfuz sahası olarak tanımlanmıştır. İngiltere'nin, Fransa'ya bu kadar geniş alanları vermesinin tek sebebi ise, meydana gelebilecek Rus anlaşmazlıklarında tampon bölge oluşturmak istemiş olmasıdır.¹⁶⁴

Savaş koşulları sebebiyle İngiltere, Musul'dan vazgeçmek istemese de günün şartları gereği Musul'u, Fransa'ya mecburen vermiştir. Fakat İngiltere, Irak ve Musul'da çıkan ve çıkarılacak petrolerden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında, yapılan paylaşımlar bölgelerin bölüştürülmesi, savaşın sonlarından itibaren belirli rahatsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Gizli anlaşmaların tamamında etkili olan Rusya, savaş sahnesinden çekilince tüm dengeler ve hesaplar değişmiştir. Osmanlı'ya karşı, Filistin, Irak ve Suriye'de savaşıyan İngiltere olduğundan kendine

¹⁶² Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları Ankara 1990, sa.364, 365.

¹⁶³ Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, sa. 71.

¹⁶⁴ Akbıyık, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş*, AAM Yayınları, Ankara 1999, sa. 49.

göre savaşın güney cephesi yükünün tamamını çektiğini düşünmüştür. Bu nedenle, Mondros Mütarekesi'nde de, İngiltere, Fransa'yı taraf dahi yapmamıştır. İngiltere, öncesinde yapmış olduğu gizli anlaşmalarla kendi eliyle verdiği Musul'u geri alabilmek gayesini gütmüştür.¹⁶⁵ Bu gayeyle İngiltere, Fransa ile yapacağı pazarlık için Kilis, Cerablus, Birecik, Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal etmiştir.¹⁶⁶ İşgal ettiği bölgelerden sonra İngiltere, Fransa'ya karşı oldukça güçlü bir pozisyona gelmiştir. Fakat tüm bunlar Fransa'yı geri püskürtmemiş aksine sert bir çıkışa sebep olarak bölgedeki menfaatlerinden vazgeçmeyeceklerini açıklamıştır.

Fransızlar da İngilizler gibi Osmanlı'yı cezalandırma gayreti içerisine girmişlerdir. Fransızlar'ın İngilizler'den farklı olarak, Osmanlı'yı cezalandırma istekleri, Osmanlı'nın ekonomik çıkarlarına, yatırımlarına ve alacaklarına göz koymasındır. İngiltere, Fransa'nın sert çıkışına ses çıkarmayarak, Musul'un kendisine verilmesi durumunda, Filistin'de kendi nüfuzunun tanınması koşuluyla bölgeden çekileceğini bildirmiştir. 19 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Bakan, Musul'la birlikte Suriye'nin önemli bir kısmının haklarının da kendisine tanınmasını istemiştir. Bu istek karşısında Fransa, Suriye'nin mandaterliğinin tamamını istediğini İngiltere'ye bildirmiştir. Ancak İngilizler, Suriye'nin Araplar'a verileceği sözünü verdiklerini öne sürerek Fransa'nın bu isteğini reddetmişler, yalnızca kıyı kesimlerin mandaterliğini verebileceklerini bildirmişlerdir.¹⁶⁷

20 Mart 1919'de İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'nın göndermiş olduğu delegelerle yeniden bir araya gelinmiştir. Yapılan görüşmede Fransızlar, Araplar'ın Türkler'den ayrılması gerektiğini öne sürmüştür. Fakat bölgedeki İngiliz kuvvetleriyle, Fransız kuvvetleri arasındaki eşitsizlikten dolayı Fransa'nın bu isteği göz ardı edilmiştir. Yapılan görüşmede, Fransa, her şeye rağmen Suriye üzerindeki mandaterlik isteğinde ısrarcı olmuştur. İngiltere, yapılan gizli anlaşmadan dolayı bölgede Arap devleti kurulacağını öngörüldüğünü belirtmiştir. Amerika ise, Fransa ve İngiltere arasındaki bu gizli anlaşmalardan meydana gelen tartışmalara katılmayacağını belirterek sadece izleyici rolü üstlenmiştir.¹⁶⁸ Temmuz 1919 yılında

¹⁶⁵ Akşın, *Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler*, Lozan'ın Ellinci Yılına Armağan, İstanbul 1978, sa. 58.

¹⁶⁶ Türk İstiklal Harbi, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, ATASE Yayınları, Ankara 1999, sa. 105.

¹⁶⁷ Öztürk, *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Geçit Yayınları, Kayseri 1994, sa.43-45.

¹⁶⁸ İnce, *Milli Mücadele'de Kilis*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2004,

yapılan İngiliz ve Fransız görüşmelerinde; Adana, Maraş, Antep, Kilis, Urfa ve Suriye'nin bir bölümüne İngiliz kuvvetlerinin yerine Fransız kuvvetlerinin geçmesine; Şam ve Halep'te İngiliz kuvvetlerinin yerine Şerif birliklerinin geçmesine karar verilmiştir.¹⁶⁹

Alt yapılar oluşturulduktan sonra İngiliz kumandan George bir memorandum (diplomatik nota) hazırlamıştır. 15 Eylül 1919 tarihinde resmi olarak İngiliz – Fransız ortak konseyine sunulan bu memorandum da taraflar karşılıklı olarak bir anlaşmaya varmışlardır. Varılan bu anlaşmaya göre, önceden sunulmuş olan teklifteki gibi, İngilizler 1 Kasım 1919 tarihi itibarıyla Çukurova ve çevresiyle beraber Suriye'den çekilerek, Şam, Hama, Humus ve Halep, Arap devleti sınırı içerisinde kalacaktır. Gizli anlaşma Sykes-Picot ile belirlenen batıda bulunan komutanlıklar da Fransa'ya teslim edilecektir. Böylelikle, Suriye'yle Çukurova ve çevresi işgalcilerin karşılıklı anlaşmalarıyla yer değiştirmesini konu edinen İngiliz-Fransız mukavelesi imzalanmıştır. Söz konusu bu İngiliz-Fransız mukavelesine “*Suriye Antlaşması veya Suriye İtilafnamesi*” denmektedir.¹⁷⁰

İngilizler, yapılan bu itilafname ile amaçlarına ulaşmışlardır. Tek gayeleri olan Musul sonunda resmi imzalarla ellerine geçmiştir. Fransa'nın Musul'u kaybetmesi dönemin başbakanı Clemenceau'ya yapılan tenkitlerin sayısının fazlalığından olduğu ileri sürülmektedir.

Antep, Maraş, Urfa ve Adana bölgelerini büyük bir arzuyla işgal eden Fransızlar, bir buçuk yıl sonra bölge halkının direnişleri gayesinde Anadolu'dan tamamen çekilmek durumunda kalmışlardır. Suriye İtilafnamesi üstüne, İngiliz ve Fransız birliklerinin yer değiştirme vazifesi Kolonel De Piepape'e verilmiştir.¹⁷¹ Yapılan anlaşmayla alakalı olarak Cemal Paşa, kolordu kumandanlıklarına birer telgraf çekilmiştir. Cemal Paşa, çekmiş olduğu telgrafta, 1916 yılında İngilizler ve Fransızlar arasında yapılan anlaşma temel alınarak İngiltere'nin ve Fransa'nın 17 Eylül 1919 tarihinde “**Suriye İtilafnamesi**” altında anlaşma yaptıklarını bildirerek, anlaşmanın

sa. 54.

¹⁶⁹ Öztürk, *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Geçit Yayınları, Kayseri 1994, sa. 45, 46.

¹⁷⁰ İnce, *Milli Mücadele'de Kilis*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2004, sa. 54.

¹⁷¹ Akbıyık, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş*, AAM Yayınları, Ankara 1999, sa. 53,57.

maddelerini çekmiş olduğu telgrafta sıralamıştır. Çekilen telgraftaki maddeler ise şu şekildedir.¹⁷²

- Doğuda Fransız nüfuzu dâhil olması gereken bölge ikiye ayrılmıştır. Bölgelerden biri İngiliz kuvvetleriyle yer değiştirecek Fransız kuvvetlerinin mıntıkasıdır. İkinci mıntika ise Fransa'nın işgal etmeyeceği koşuluyla, İngiliz birliklerinin tahliye edeceği mıntikadır. Söz konusu ikiye ayrılan mıntikalardan ilkinde Mavi mıntika, diğerine de A mıntikası ismi verilmiştir.
- Mavi Mıntika; Çukurova ve çevresini, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümünü ve Suriye'nin kıyı kesimini ifade ederken sınırı ise Beyrut'un güneyinden başlamaktadır. Beyrut'un güneyinden başlayan bu sınır doğuya sonrasında kuzeye doğru ilerlemektedir. Mavi mıntika sınırlarında Şam, Halep, Hama ve Humus vilayetleri dâhil edilmemiştir.
- A Mıntikası ise, Şam, Halep, Hama ve Humus vilayetlerini içerisine alan mıntikadır.
- Mavi Mıntıkada, Fransız memurların kuracağı mahalli bir yönetim geçerlidir.
- A Mıntikasında ise, Fransızlar müstakil bir Arap hükümeti tanıyacaklardır. Fransa, A mıntikasında ekonomik ve idari menfaatlerini gizli tutarak, Arap hükümeti yabancı öğretmen talebinde bulunur ise bunlarda Fransa'dan getirtilecektir.
- Musul ve havalisi İngiliz işgali altında kalmaya devam edecektir.
- Tüm Fransız kuvvetleri, Beyrut'ta bulunulması öngörülen General Gouraud emrinde olacaktır.
- General Allenby, Türklerle Arapları'n ittifak yapabilme ihtimallerinin yüksek olduğunu bu nedenle, mıntikayı işgal ederken sert çarpışmalardan kaçınmalarını ve Araplar ile uzlaşma sağlamalarını Fransızlar'a tavsiye etmiştir.

¹⁷²Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Yüce Yayınları, İstanbul 1990, sa. 351.

- Suriye İtilafnamesi, Emir Faysal'ın Marsilya'ya gitmesinden bir gün önce imzalanmış ve Emir Faysal söz konusu anlaşmayı değiştirememiştir.

Yapılan bu anlaşmadan Türkler kadar Araplar da rahatsız olmuşlardır. Emir Faysal'ın Paris'te çıkartılan gazetelerden birinin beyanına göre, umutları kalmazsa haklarını silahlı savunmayla geri almaya çalışacakları anlatılmıştır.¹⁷³

İngilizler bölgeyi bir yandan Fransızlar'a devir teslim ederken, diğer yandan Suriye'de bulunan Araplar'ı da Fransızlar'a karşı silahlandırmaya başlamıştır. Çünkü İngilizler, özellikle Anadolu'da Türkler'in Fransız işgalini kabul etmeyeceklerini ve karşı koyacaklarını iyi bilmişlerdir. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen Fransızlar Suriye İtilafnamesi ise "*Doğudaki Ölümüne*" imza atmış bulunmaktadır.¹⁷⁴

¹⁷³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Yüce Yayınları, İstanbul 1990, sa.351.

¹⁷⁴ Akbıyık, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş*, AAM Yayınları, Ankara 1999, sa .58.

III. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA MUSUL

3.1. İngiltere, Fransa ve Türkiye Arasında Musul İle İlgili Yapılan Mevcut Anlaşmalar

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devletiyle imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak İngilizler Musul'u işgal etmiştir. Bu işgalle beraber Yakın Doğu tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. İngilizlerin Musul'u işgal etmeleri Osmanlı devletinde büyük bir endişeye sebebiyet vermiştir. Musul ve bölgesine sahip olan devletler Bugünkü adıyla Güneydoğu Anadolu ve Arap yarımadasının kuzeyine hakim olmaktadır. Osmanlı arşiv belgelerine baktığımızda İngilizler'in Musul'u işgal etmeleriyle ilgili belgelere rastlanılmaktadır. Belgede konunun aciliyetinden bahsederken, İngilizler'in bölgede hızlı bir işgal girişiminde buldukları anlaşılmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

İcra Vekilleri Hey'et-i Riyaseti

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Ankara/20.06.39

Aded

6/1746

Zata Mahsusdur

6 / 1746

Başkumandanlık Canib-i Samisine

İngilizlerin Musul mıntkasında acilen icra eyledikleri hareket-ı taarruziyeye mukabil ifası muktazi tedabire dair olub 17 / 6 / 39 tarihli derkenar-ı samileriyle havale buyurulan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletinin 14 / 6 / 39 tarih ve 1/1620 numarolu şifreli telgrafnamesi İcra Vekilleri Heyetinin 19/6/39 tarihli içtimainda

ledel-müzekkere bu babda ittihaz edilen karar suretiyle mezkur şifrenin leffen ve iadeten takdim kılındığı maruzdur efendim

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Yazılmıştır 20/06/39

8 Kasım 1918’de gönderilen Sadrazam telgrafıyla, Musul’daki Türk ordusunun 10 Kasım günü bölgeden çekilmesinin ardından İngiliz ordusu, bölgeyi işgal etmiştir. İngilizler işgal ettikleri Musul’u yitirmemek için büyük çaba göstermiştir. Zira Musul, coğrafi konum bakımından, Irak’ın kuzeyini dış dünyaya bağlayan bir yol üzerinde olmasından dolayı önemli bir bölgeyi temsil etmektedir. Ayrıca Musul, İngiltere’nin doğudaki etkinliğini tehdit edecek herhangi bir Rus genişleme hareketine karşı da bir engel oluşturmaktadır. Tüm bu sebeplerle, İngilizler Iraklılar’ı, ülkelerinin toprak bütünlüğünün bozulacağına ikna ederek, bölgede İngilizler Iraklılar’ı koruyan bir güç adı altında mandacı sıfatıyla sömürmüşlerdir.

İngilizler Musul üzerindeki ekilerini sürdürürken diğer araftandan Araplar ve Türkler’in yakınlaşmasından endişe ediyordu. Öyle ki, İngilizler’in 15 Nisan 1920’de İngiliz sömürsü başkanlığında kurulmuş olan raporda bu hususla alakalı olarak endişelerini açıkça ortaya koymuşlardır. Bahsi geçen rapordan şu şekilde bir sonuç çıkmaktadır; “Araplar Türkler’e dostluk eli uzatıp, tekrar Irak’a dönmelerini isteyebilirler.” Bu tarz nedenlerle İngilizler, ihtimalleri engellemek istemişlerdir.¹⁷⁵ İngilizler’in bu endişelerinin haklı oldukları araştırmalar sonucu elimize ulaşan belgelerde doğrulanmaktadır. Mardin kazasında halkın bir kısmının İngilizler’in yanında yer almayıp Osmanlı’nın yanında yer aldıklarını bildiren belgeye ulaştık. Musul ve Nusaybin’de ikamet eden, Şahr Aşireti’nin El-cezire Kumandanlığı’nı ziyaret ederek Osmanlı’ya sadakatlerini bildirmişlerdir.

Büyük Millet Meclisi

Sivas

¹⁷⁵ Ş.Uluslan,“*Musul ve Hatay Meselelerinin Türk Dış Politikasına Etkileri*”, Tarih Yazıları (Doğumunun 65.Yılında Prof.Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan), İstanbul, 2006, sa. 573.

Riyaset Kalem-i Mahsus

19/9/36

Şifre Kalemi

Aded 356

Bihi

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİNE

Mardin sancağının Nisbiye (Nusaybiye) kazasında haymenişin bulunan ve (...) Musul cihetlerinde ikamet etmiş olan Şahr Aşireti Aşair-i seyyarenin en muhalliyelikli ve şeci' kısmından olub (B V N L Ş K Bunların). rüesası meşayih merkez vilayete gelib gerek vilayeti ve gerek Elcezire Kumandanlığını ziyaretle Hükümet-i Osmaniyye mütehassis oldukları rabita-i kadime ve sadakat-i mahubelerinde sabit ve hükümetin her emrine amade oldukları gibi Musul'un İngilizlerden istirdadı ve kema fis-sabık Hükümet-i Osmaniye'ye ilhaki için her türlü fedakarlığı icraya müsaraat edeceklerini te'min ve ahd etmiştir. Ve kendileri münasib tarzda tatyib olunmuştur. Ancak bunlardan atiyen istifade olunmak üzere Şahr meşayihinden müteveffa " Mecbul" bey mahdumu Ali beyin mukaddema Musul emvalinden aldığı şehri iki bin guruş maaşı Musul'un isitalasından sonra alamadığı ve meşayih-i mezkurenin en birinci reisi "Ferhat" Paşazade Hamid Bey ile Biraderi Ahmed beyin de maaşla taltifleri siyaseten ve "maslahaten" muvafık olacağı muhakkak idüğinden bunlardan Hamid beye şehri beş bin Ahmed ve Ali beylere şehri ikişer bin guruş maaş tahsisi ile Mardin Sancağı emvalinden tediyesi Dahiliye Vekaletine yazıldığı beray-ı ma'lumat arz olunur

Diyarbakır Valisi

Mazhar

21/9/36

Dahiliye

Lozan konferansına gönderilen İngiliz subaylar, Araplar ve Türkler arasındaki yakınlaşmayı engelleyebilmek için, bölgedeki aşiret reislerinin aralarındaki çekişmeleri kullanarak kendilerine destek aramışlardır. Musul meselesi Lozan Konferansı'nda görüşüldüğünde, Iraklılar'ın Anadolu'nun kurtuluş hareketi olarak gördükleri Kemalizm'e karşı olan bakış açılarında sert bir geri dönüş görülmüştür.¹⁷⁶ Iraklılar, İngilizler'in etkisiyle Türkler'in kendilerinden toprak parçası almak istediklerini düşünerek, İngilizler'in yanında olmayı tercih etmişlerdir. Musul bölgesi, İngiltere'nin 1920 yılının başındaki Ortadoğu siyasetinin temeli olmuştur. İngiltere'nin doğu siyasetinin temeli Akdeniz ve Hindistan arasında tampon devletler kurmak istemesinden oluşmaktadır. Musul, Irak sınırları içerisinde yer alamazsa, Filistin'de Siyonizm'in kurulması da mümkün olmayacaktır. Bu sebeplerden dolayı Musul, İngiltere için Türkiye'ye bırakılamayacak kadar önem taşımaktadır.¹⁷⁷

Ayrıca Musul-Kerkük bölgesinin zengin petrol yataklarına sahip olması ve İngiltere'nin doğu ile ulaşım bağlantısını sağlayan stratejik önem taşıması, bölgeye hâkim olmak için gerekli neden olmuştur. Özellikle İngiliz başbakanı Churchill'in "...bir damla petrolün bir damla kandan daha değerli olduğunu" açıklaması, İngiltere'nin bölge üzerindeki emellerini ortaya koymaktadır.¹⁷⁸

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarının parçalanması hakkındaki son durumu görüşmek üzere 24 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da toplanmışlardır. San Remo Konferansı'nda Musul sorunu ele alınarak, öncesinde yapılmış olan Sykes-Picot Anlaşmasıyla Fransa'ya verilen Musul, konferans görüşmelerinde İngiltere'ye verilmiştir. Musul karşılığında Fransa'ya ise, Ruhr Havzası, Suriye ve Kilikya bölgeleri verilmiştir. San Remo Konferansı'nda alınan kararlar, 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Anlaşması adı altında Osmanlı Devletine kabul ettirilmiştir. Sevr Antlaşması'nda, Musul'da İngiltere mandası altında Kürt Devleti oluşturmak ön görülmüştür. Bu doğrultuda İran Türk sınırında yaşayan aşiret reisleri emeller doğrultusunda kullanılmıştır. Bu aşiretler içerisinde Şakik Aşireti'nin reisi Simko İsmail Ağa göze çarpmaktadır. Simko Türk İngiliz ve Ruslar arasında denge

¹⁷⁶ Quassam, Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Ankara 1999, sa.30-83.

¹⁷⁷ Mustafa; Budak, "*Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar*", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, CXIII, Sayı 38, Temmuz 1997, sa. 141.

¹⁷⁸ Uluhan, *Musul ve Hatay Meselelerinin Türk Dış Politikasına Etkileri*", Tarih Yazıları (Doğumunun 65.Yılında Prof.Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan), İstanbul, 2006, sa .574.

tutturmuştur. İngilizleri'nde iş birliğiyle bazı Kürt milliyetçileriyle iş birliği yaparak Hem Türk hem de İran hükümetine meydan okumuşlardır. Dile getirdiğimiz konuyla alakalı arşiv çalışmalarından aşağıdaki belgelere ulaştık:

Türkiye Cumhuriyet

Dahiliye Vekaleti

İrade-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi

Aded

Umumi.....

Hususi.....

1073

2807

Başvekalet-i Celilesi

22 Şubat 341 tarihli ve 932 numarolu tezkere-i acizîye zeyildir. Üç dört sene evveline aid bir mes'eleden dolayı - Simko - İsmail Ağa hakkında Hakkari Vilayeti Adliyesince tevessül olunan takibatın te'cili hakkında İran Hudud Komiserliğinin telgrafnamesi sureti leffen takdim kılındı.Şu sırada gerek Aşair Rüesası ve efradı gerek - Simko - hakkındaki takibat-ı Adliyenin te'cili muvafık olacağı arz olunur efendim. 3 Mart 341

Dahiliye Vekaleti Vekili

Muhammed Muhsin Mim

İmza

Diğer bir belge ise şöyledir:

Türkiye Cumhuriyeti

Dahileye Vekaleti

Müdüriyet-i Umumiyesi

Aded

Umumi

Numarası

İran Hudud Kumandanlığı'nın 26 Şubat 341 tarihli ve 170 numarolu telgraftamesi sureti

C 16/1/341, 137/8032 şifreye:

Arismako İsmail hakkındaki takibat-ı adliyeye nihayet verilip bilahare icrası zımında buraca lazım gelen nezdinde teşebbüsatta bulunulmuş ise de bir neticesi olamadı. Musul Vilayeti ile mesail-i malume-i haziranın hüsn-i neticesine kadar merkumun elde bulundurulması maksadıyla hakkındaki takibatın cüz'ine ve külline şamil olmak üzere te'cili cihetine gidilmek için Adliye Vekaleti Celilesi nezdinde teşebbüsat-ı lazımede bulunulması hassaten arz ve istirham ederim.

Aslına mutabıktır.

9017

882

Numara/198

Bihi

Hey'eti Vekile Riyaset-i Celilesine

Hey'et-i Vekilece El-cezire Cephesi Kumandanlığına bahş ve tevdi olunan salahiyyeti müş'ir kararnamenin musaddak bir suretinin irsal buyurulması arz ve istirham olunur efendim. Fî 14 Kanun-ı Evvel sene 336

Dahiliye Vekili Namına

Sıhhiye Vekili

Antlaşmanın 62. maddesi gereğince, Kürt çoğunluğu olan bölgelerde özerklik verilmesi ibaresi bulunmaktadır. Sevr'in 64. maddesinde ise, antlaşma tarihinden başlamak üzere bir yıl sonrasında bölgedeki Kürtler'e, madde altmış ikiye dayanarak Milletler Cemiyeti'ne başvuruda bulunabilme hakkı tanınmıştır.¹⁷⁹

3.2. Milli Mücadele Döneminde Musul

28 Ocak 1920'de Meclisi Mebusn'ın gizli oturumlarında gümdeme gelen yeni sınırlar Milli Mücadele'nin ve dış politikanın temelini oluşturmuştur. "Misak- Milli", "Ahd-ı Milli Beyanname"si yani milli yenim, milli and, milli sözleşme olarak geçmiştir. Misakkı Milli Erzurumda gün yüzüne çıktıp, Sivasta genişletilip, son Osmanlı Mebusan Meclisinde son şeklini alıp TBMM tarafından uygulanmaya konulan bir karardır. Mısakkı Milli toplamda 6 maddeden oluşmaktadır.

- 1- Misak-ı Milli ile 30 Ekim 1918 tarihinde, imzalanan Mondros mutarekesi sırasında Osmanlı Devletinin elinde bulunan her yerin Türk sınırının içinde kalması. Mütarekenin çizdiği sınırların dışında kalan yerlerdeki Osmanlı- İslam çoğunluğunun geleceğini kendisinin belirlemesi.
- 2- İşgal altında bulunan ve nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Elviye-i Selase milli sınırlara dahil edilmesi.
- 3- Batı Trakya Toprakların mili sınırlara dahil edilmesi.
- 4- İstanbul şehri, Marmara Denizi ve Boğazlar üzerinde Türk hakîmiyetinin sağlanması ve Boğazlardaki geçişlerin Türk Devletinin onaylayacağı tarzda düzenlemesi.
- 5- Esaret altında kalan soydaşlarımıza azınlık haklarının temin edilmesi ve azınlıklara(milletler arası antlaşmalarda öngörülen hakların dışında) imtiyazların verilmemesi.

¹⁷⁹ Kaya, *Sevr ve Lozan'da Sınırlar ve Toprak Meselesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, sa. 66.

6- Devletimizin, siyasi, adli, iktisadi, mali vd. alanlarda tam bağımsızlığa kavuşması.¹⁸⁰

Şekil 3.1.'de belirlenen Misak-ı Milli sınırları haritası verilmiştir.¹⁸¹

Misaki Milli sınırları: Doğu'da; Kars – Ardahan – Batum'dan oluşan 3 sancak yeni devletin sınırları içerisinde, Batı'da; Trakya bölgesi sınırların içerisinde, Güney'de; İskenderun'un güneyinden başlayarak, Halep ile Katıma arasında Cerablus Köprüsü'ne kadar uzanan bir hat bulunmaktadır. Bu hattan devam ederek sırasıyla Musul, Süleymaniye ve Kerkük yörelerini birbirine bağlayan hattında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer aldığı ifade edilmiştir. Gerçekten, Sevr Anlaşması'ndan üç ay öncesine kadar, Mustafa Kemal, Serv Antlaşmasından 3 ay önce yaptığı konuşmasında Musul hakkında şu şekilde görüş belirtmiştir.¹⁸²

“Hep kabul ettiğimiz esaslardan biri ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken hudud-u millimiz, İskenderun'un güneyinden geçer, doğuya doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder.”

¹⁸⁰ Seha L.Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, c. I, Ankara 1969, s.42.

¹⁸¹ *Misak-ı Milli Sınırları Haritası* (<http://www.serenti.org/misak-i-milli-kararlari-ve-onemi/> Erişim Tarihi: 24.11.2018).

¹⁸² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II, MEB, İstanbul, 1973, s.625.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Musul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi bölge için askeri anlamda statü değişikliğinden başka hiçbir şey ifade etmemiştir. İngilizler bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutamamışlardır. Kerkük ve Süleymaniye halkının İngiliz mandası karşısında Türkmen, Arap ve Kürt fark etmeksizin İngilizler'e karşı direnişe geçmişlerdir. Musul halkı, ilk meclisin açılmasından sonra Milli Mücadele'ye destek vererek, Araplar dahi İngilizler'e karşı Mustafa Kemal Paşayla işbirliği yapmışlardır.¹⁸³

Atatürk Türk ve Arap halkının bağımsızlığını savunmuştur. Düşman işgallerine karşı protesto ve silah kullanmaya karar vermiştir. Atatürk Arap ileri gelenlerine yazdığı mektuplarda Ümmeti Muhammed'in bağımsızlığı için düşmana karşı işbirliği farz olduğunu vurgulamıştır. 15 Haziran 1335 (1919). Irak Şeyh'ül Meşayih Uceyme Sadun Paşa'ya yazdığı mektupta şöyle demiştir:

“...Bütün cihanın İslam'ın iki gözbebeği olan Türk ve Arap milletlerinin iftirak yüzünden ayrı ayrı düçar-ı zaaf olması Ümmet-i Muhammed için şanlı bir halde buna karşı el ele vererek Ümmet-i Muhammed'in hürriyet ve istilaliyeti uğrunda mücadele eylemek bizler için farz-ı ayndır. Unsurların safvet-i an'anatını siyanet ile Makam-ı konuyla alakalı olarak, Mukaddes-i Hilafet etrafında toplanarak Küffar esaretinden tahlisi giriban eylemeğe ma'tuf mücahedatınızdan zat-ı necibaneleriyle beraber olduğumu arz ederim. Bu babdaki mütaalât-ı Aliyelerinin 13. Kolordu vasıtasıyla iş'ar suretiyle müdavele-i efkâr etmeyi re'ay-i necibanelerine terk ile takdim-i ihl'as eylerim”¹⁸⁴

Faysal, Türk hükümetinden yardım almak için Ankara'ya Said Haydar ve Binbaşı Bedi'yi gizlice göndermişlerdir. Ancak İngilizler'in haberi olunca heyeti geri çağırılmışlardır. Türk hükümeti Suriye ve diğer bölgelerdeki istihbarat elemanlarına halkı harekete geçirmeleri için beyannameler dağıtmalarını söylemişlerdir. Halk Türk hükümeti tarafından yönetilmek istediklerini belirtmiştir. Bu direnişe Türk hükümeti silah ve para yardımını 2. Kolordu Kumandanlığı aracılığıyla sağlamıştır. Aşiret

¹⁸³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, İstanbul: Divan Yayıncılık Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, sa.74.

¹⁸⁴ Adnan Şişman, *Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar*” Atatürk uluslararası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan- Kazakistan C.I Ankara, 1980, sa.169.

reisleri yazdıkları mektuplarda kendilerine ne görev verilirse yerine getirmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir.¹⁸⁵

Atatürk 9 Mayıs 1920’de B.M.M. yaptığı konuşmada Suriyeliler’in ve Faysal’ın Türk hükümetiyle anlaşmak istediğini ve bu doğrultuda temsilciler gönderdiklerini belirtmiştir. Temsilcilerin Faysal ve hükümetin onayını aldıktan sonra gelmelerini istemiştir. Atatürk bu şahsın Iraklı Sıdkı Bey olup, yetkili kişi sıfatıyla Mardin’den hareket ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁶ Musul’da bulunan Kürt ve Arap aşiretlerinin İngiliz mandasındaki Kral Faysal’a değil de, Anadolu’daki Milli Mücadele’ye destek verdikleri bilinmektedir. Yaptığımız araştırmalarda vermiş oldukları bu desteklerin karşılıksız bırakılmadığı, yerel yöneticilere ve mücadelede etkin olan bazı kişilere maaş verildiği gözlenmiştir. Arşiv belgelerinde şöyle geçmektedir.

Büyük Millet Meclisi

Sivas

Riyaset Kalem-i Mahsus

19 / 9 / 36

Şifre Kalemi

Aded 356

Bihi

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİNE

Mardin sancağının Nisbiye (Nusaybiye) kazasında haymenişin bulunan ve (...) Musul cihetlerinde ikamet etmiş olan Şahr Aşireti Aşair-i seyyarenin en muhalliyelikli ve şeci' kısmından olub (B V N L Ş K Bunların) rüesası meşayih merkez vilayete gelib gerek vilayeti ve gerek Elcezire Kumandanlığını ziyaretle Hükümet-i Osmaniyeye mütehassis oldukları rabita-i kadime ve sadakat-i mahubelerinde sabit ve hükümetin her emrine amade oldukları gibi Musul’un İngilizlerden istirdadı ve kema fis-sabık Hükümet-i Osmaniyeye ilhakı için her türlü fedakarlığı icraya müsaraat edeceklerini te'min ve ahd etmiştir ve kendileri münasib tarzda tatyib olunmuştur. Ancak bunlardan atiyen istifade olunmak üzere Şahr meşayihinden müteveffa “ Mecbul” bey mahdumu Ali beyin mukaddema Musul emvalinden aldığı şehri iki bin

¹⁸⁵ ATASE Arşivi, Doysa no:239-462 klasör no:11-68 fihrist no:9.

¹⁸⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları C.I,Ankara 1980, sa. 24.

guruş maaşı Musul'un isitalasından sonra alamadığı ve meşayih-i mezkurenin en birinci reisi "Ferhat" Paşazade Hamid Bey ile Biraderi Ahmed beyin de maaşla taltifleri siyaseten ve "maslahaten" muvafık olacağı muhakkak idüğinden bunlardan Hamid beye şehri beş bin Ahmed ve Ali beylere şehri ikişer bin guruş maaş tahsisi ile Mardin Sancağı emvalinden tediyesi.

Dahiliye Vekaletine yazıldığı beray-ı ma'lumat arz olunur.

Diyarbakır Valisi

Mazhar

21/9/36

Dahiliye

Musul halkının Osmanlı Devleti'ne ve Ankara Hükümeti'ne karşı göstermiş oldukları bu bağlılık karşısında Ankara Hükümeti de duyarlı davranarak, Mustafa Kemal Paşa 1 Mayıs 1920 tarihinde yapmış olduğu bir konuşmada şöyle demiştir.¹⁸⁷

"Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, Hudud-u millimiz, İskenderun'un cenubundan (güneyinden) geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte Hudud-u millimiz budur dedik!".

Ankara Hükümeti, Musul hususundaki bu kararı Lozan'a kadar devam etmiştir. Musul halkının nerdeyse tamamının İngilizler'e karşı Ankara Hükümeti'nin yanında yer alması, Musul'un gerekirse silah yoluyla kurtarılacağına belirtisi olmuştur. Fakat Türk birliklerinin bir kısmının Batı cephesine kayması ve sonrasında Lozan Konferansı'nın başlaması bu düşüncelerin gerçekleşmesine engel olmuştur. Musul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi ve yönetimin İngiliz mandası olan Irak

¹⁸⁷ Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, İstanbul: Divan Yayıncılık, İstanbul 2006, sa.74.

hükümetine devredilmesiyle bu bölgeler Mısak-ı Milli sınırlarımız dışında kalınca bölge halkı Adana, Maraş ve Diyarbakır bölgelerine sığınmışlardır. Bölgeye gelen ailelerin iskân edilmeleri için Dahiliye Vekaleti'ne, Adana, Diyarbakır valiliklerine ve iskan müdürlüklerine yazılan belgelere ulaştık. Bu belgeler şöyledir:

Türkiye Cumhuriyeti

Adana Vilayeti

HÜLASA

İskan Müdüriyeti

İSKAN

Aded

Umumi

Hususi 4723

DAHİLİYE VEKALET-İ CELİLESİNE

Mülga İmar ve İskan Vekalet-i Celilesinden (...) fî 17 Kanun-ı Sani sene 340 tarih ve 5870/56 numarolu Tebliğ-i Umuminin on dördüncü maddesinde mezkur olduğu üzere uhdesinden ayrılmamış olan Musul Vilayeti halkının ahali-i asliyeden ma'ruz bulunması cihetiyle hakk-ı iskanları olunacağı anlaşılmaqda ise de bu kere Musul Vilayetinin Muahede-i Mahsusa-i Ahira mucibince Irak Hükümetine terk edilmiş olmasına binaen vilayette bulunan ve takrir idairesince muamele-i tescileleri icra kılınmış olan Musul, Kerkük, Süleymaniye ve malhakatı ahalisinin iskana tabi tutulub tutulmamasından sair nerde edildiğinden bu babda muktezasının tevcihen iş'arı hususuna emir ü müsaadenin Vekalet-penahiye arz ve rica olunur efendim.

Fî 19 Ağustos 926

Adana Valisi

Dahiliye 2/ 1191

Dahiliye Vekaleti
İskan Müdüriyeti Umumiyesi

<i>Li-Eclit- Tebyiz</i>	<i>Şubesi</i>	<i>Adana Vilayeti</i>	<i>Mübeyyizi</i>	<i>Müsveddi</i>	<i>Evrak Numarası</i>
	<i>Mümeyyiz Müdür</i>	<i>Aliyyesine</i>			7345
<i>Mukabele Edenler</i>			<i>Tarih-i Tebyiz</i>	<i>Tarih-i Tesvid</i>	<i>Kaleme Vürudu Tarihi</i>
			3	<i>3Teşrin-i Evvel sene 926</i>	95

İskan Müdüriyetinden yazılan 19 Eylül sene 926 tarih 4727 numarolu tahrirat-ı aliyyelerine cevabdır.

Muahede-i Mahsusa-i Ahire mucibince Irak Hükümetine terk edilmiş olan Musul ve Kerkük, Süleymaniye ve mülhakatı evvelce memleketimize gelmiş Olan ailelerin mülteci adıyla iskan hakkını haiz olduklarının alakadarane tebliği rica olunur efendim.

Kurtuluş Savaşı'ndaki büyük başarının arkasından Türkiye, 1923 yılında Lozan Konferansı'nda konuyu İngilizler ile ayrı olarak ele almayı kabul etmiş. Lozan Anlaşması imzalanmasının ardından Musul melesi, 9 aylık bir süre zarfında yeniden masaya yatırılmıştır. Fakat İngilizlerin amacı, 9 aylık süreyi geçersiz bahanelerle geçirip konuyu Milletler Cemiyetine götürerek, 1924 yılında yapılan Haliç Konferansı'nda anlaşmazlık yolunu seçmişlerdir. 9 aylık süre sonrasında Musul meselesi, İngiltere'nin kurucusu olduğu, Türkiye'nin üyesi bile olmadığı Milletler Cemiyeti tarafından ele alınmıştır. Konuyla alakalı olarak tam da istenilen olmuş Milletler Cemiyeti, İngiltere lehine karar vermiştir. Arşiv belgelerini incelediğimizde

konuyla alakalı şöyle bahsedilmektedir; İtilaf Devletleri'nin Lozan Konferansı neticesi olarak Osmanlı hükûmeine dayattıkları maddeler istiklalimizi teddit ettiği için kabul görmemiştir. Musul meselesi devletimiz için siyasi, hukuki, mali, iktisadi, istiklal için sulh teşebbüslerini devamına karar verilmiştir.

100009 49-62

Türkiye Büyük Millet Meclisi

A'zasına Mahsustur.

İtilaf Devletleri'nin Lozan Konferansı neticesi olarak Hey'et-i Murahhasamıza tevdi' ettikleri muahede projesi istiklalimizi mahall-i şeraiti ihtiva ettiğinden şayan-ı kabul görülmemiştir. İtilaf devletleri bu projenin aynen kabulünde ısrar ettikleri halde husule gelecek neticenin mesuliyetinden yeter kadar pek mühim ve hayati olan Musul mes'elesinin bir müddet-i muvakkate zarfında halli ve mali ve iktisadi ve idari mesailde millet ve memleketimizin hukuk-ı hayatiye ve istiklaliyesinin tam ve emin olarak istihsali ve sulhu müteakib memalik-i (...) sür'at-i tahliyesi esasları dahilinde sulh teşebbüsüne devam olunması için Hükümete ekser-i azimi ile mezuniyyet olmuştur.

03010

54/357/2

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet'i uluslararası ortamda yalnız bırakılmıştır. Fransa, Türkiye ile yapacağı, “Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı” İngiltere yanında yer aldığından dolayı imzalamamıştır. Savaştan yeni çıkan Türkiye Cumhuriyeti, yeniden yeni bir savaşı göze alamadığından gelişen olaylar karşısında sükûnetini korumuştur. İngiltere'nin Musul bölgesini Türkiye'ye vermek istememesinin önemli bir diğer nedeni de 1926'lı yıllarda Türk milletinin bölgedeki yaşam hakkını tanımak istememesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen İngiltere'nin lehine çözümlenmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Türkmen, *Musul Meselesi-Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi. Yay. Ankara 2003, sa. 99.

3.2.1. Kuva-yi Milliye'nin Musuldaki Faaliyetleri

Musul halkı Mustafa Kemal Paşadan yardım talebinde bulunmuşlardır. Özellikle Ravenduz halkının İngiliz baskılarına karşı 9 Şubat 1920'de memur ve asker göndermelerini istemişlerdir. Yardım istemelerinden sonra TBMM bölgede otoriteyi yeniden ele geçirmek için bir bölük subay ve 100 asker göndermiştir.¹⁸⁹ 1922 Ocak ayında Türkleri destekleyen Erbil ve Ravandiz'de yaşayan Sürücü aşiretine İngilizler saldırınca Mustafa Kemal bölgeye milis kuvvet gönderilmesini emretmiştir. Genelkurmay, mahalli durumu, bölgedeki aşiretleri, aşiret geleneklerini, çeteciliği bilen Antep'te Kuva-yı Milliye komutanlığı yapmış olan Milis Yarbayı Özdemir Bey'i görevlendirmiştir.¹⁹⁰ Musula gönderilen kuvvetler çeteciliğe önem vererek İngiliz kuvvetlerini yıpratacaklardı. Genelkurmay başkanı Fevzi Paşa El-cezire Cephesi komutanlığına gönderdiği elgrafla Özdemir Bey'in bir iki gün içinde yola çıkacağını Musul'da taarruz için hazırlık yapılmasını istemiştir. Özdemir Bey'in emrine verilecek subayları Türk ordusuna mensup olmamalarına dikkat edilmiştir. Subayların seçimi Özdemir Bey'e bırakılmıştır. Böyle bir karar almalarında Türkiye'nin Musul ile bir alakası olmadığı izlenimi verilerek İngiltereyle aralarında oluşabilecek anlaşmazlığı önlemeye çalışmışlardır. Özdemir Bey bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen, bir zabıt namzedi ve bir hesap memuru seçmiştir. Bu kadronun asker ihtiyacı Aneze aşiretinden ve Nizip'te bulunan Fransız ordusundan ayrılıp, Türk birliklerine katılan Tunuslu ve Cezayirli askerlerden sağlanacaktı.¹⁹¹ El-cezirede faaliyette bulunacak olan Özdemir Bey teşkilata mahalli kuvvetlerden ve aşiretlerden yardım alacaktı. Bu birliğin masrafları için 15.000 lira El-cezire komutanlığına para gönderilmiştir. Özdemir Bey idaresine oluşturulan milis güçlerin görevi Mısak-ı Milli sınırları içinde kalan bölgeleri Faysal hükümetinin işgalinden korumaktı. Bu birliğin merkezi Revandız olacaktı. Faaliyetler devam ederken bölge halkına iyi davranılacak aşiret büyüklerini fikirleri sorulacak, Faysal'ın İngilizlerin isteklerine göre hareket ettiği, üleymaniyede bulunan Nemrut Mustafa'nın oluşturduğu cemiyet İngiliz çıkarlarına hizmet ettiği bölge halkına anlatılacaktı. İrtibat Hakkaride bulunan birlik üzerinden gizlilikle sağlanacaktı. Çünkü Musul meselesini tekrar görüşmek için bir araya gelecekleri

¹⁸⁹ *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi Ankara 1966, 266.

¹⁹⁰ Cemalettin Taşkiran, "*Atatürk ve Mısak-ı Milliye Ait Bir Belge*", Yeni Türkiye (Cumhuriyetin 75 inci Yılı Armağanı), 1998, Sy: 23-24, C.II, SA.245,246.

¹⁹¹ Genelkurmay *ATASE Arşivi*, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6-7.

İngiltere'nin durumu kendi lehine kullanmasını önlemektir. Musul mücadelesi şahsi mahalli bir teşkilatlanma olduğu izlenimi verilmiştir.¹⁹² Oluşturulan birliklerin resmi uniformaları olmadığı için halk güvenmekte endişe etmişlerdir. Özdemir Bey güçte olsa Sürücü, Barzani, Zibarlı ve Balikli aşiretlerini yanına çekmeyi başarmıştır. Özdemir Bey'in birliklerinin en büyük başarısı İngiliz uçaklarının bir kısmını etkisiz hale getirmeleridir. Özdemir Bey'i etkisiz hale getirmek için İngilizler aşiret reisleriyle tek tek görüşmeler yapmışlardır. İngilizlerin tehditlerine ve hava saldırılarına rağmen bölge halkı Türk birliklerinin yanında yer almışlardır.¹⁹³ İngiltere Türkiye ile aradaki gerginliği daha fazla arttırmamak için Irak ordusunu sevk etmemişler ve Hindistandan birlik getirmemişlerdir. Hava kuvvetlerine güvenerek bölgedeki Şeyh Mahmut, Seyyid Taha ve Simko gibi nüfuzlu kişileri kullanmışlardır.¹⁹⁴

El-cezire Cephesi kumandanı Nihat Paşa Musul'da İngilizler'e karşı Arap aşiretlerine bildirimler dağıtarak işbirliği yapmıştır. Aşiretler arasındaki çekişmelerden faydalanan İngilizler aşiret reislerini yanlarında tutmak için maaşa bağlamışlardır. Buna karşılık Irak hükümeti Türk taraftarı olan aşiret reislerine maaş bağlamıştır. Irak Kuvayı Milliyesi ile Ankra hükümeti arasında iş birliği yapmışlardır.¹⁹⁵ Maaşa bağlanan bu kişilerin maaşlarının işgal nedeniyle bir süre ödenmediğine incelediğimiz belgelerde raslamaktayız. Bununla alakalı olarak El-cezire havalisindeki Arap aşiretlerinden Mecbul Bey, Ali ve Ahmed Beyler gibi şahısların maaşlarının verilmesi için yazılan belgelere ulaştık.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti

Ankara

Kelam-i Mahsus

13/10/326

¹⁹² Üzel, *İstiklâl Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak -Revandız Harekâtı Resmî Vesaike Müstenit Harp Tarihi*, ATASE Arşivi, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6-7 sa.18.

¹⁹³ Üzel, *İstiklâl Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak -Revandız Harekâtı Resmî Vesaike Müstenit Harp Tarihi*, ATASE Arşivi, sa.98,106.

¹⁹⁴ Üzel, *İstiklâl Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak -Revandız Harekâtı Resmî Vesaike Müstenit Harp Tarihi*, ATASE Arşivi, sa.131.

¹⁹⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. III, Ankara 1980, sa. 553-554.

Aded

234

Bihi

KARAR

Musul Cihetlerinde ikamet eden Şehir meşayihinden müteveffa Mecbul Bey Mahdumu Ali Beyin meşayih-i mezkurenin en birinci reisi “Ferhat” Paşazade Hamid ve biraderi Ahmet Beylerin bir miktar maaşla taltifleri siyaseten ve maslahaten muvafık olacağı bunlardan Hamid Bey'e şehri beşbin, Ahmed ve Ali Bey'lere de şehri ikişer bin guruş maaş tahsisi mutazammın Diyarbakır Valisinin Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne keşide eylediği 19/9/36 tarih ve bila numarolu şifre mahlulü sureti Heyet-i Vekilenin 22/9/36 tarihindeki içtima'ında ledet-tezekkür teklifat vechile Dahiliye tahsisat-ı muhtelif kısmından te'diyesi takarrur etmiştir. Fî 28 Eylül 36

<i>Büyük Millet Meclisi Reisi</i>	<i>Şer'iyeye Vekili</i>	<i>Müdafaa-i Milliyye Vekili</i>	<i>Adliye Vekili Namına</i>	<i>Dahiliye Vekili</i>
<i>İmza</i>	<i>İmza</i>	<i>İmza</i>	<i>İmza</i>	<i>İmza</i>

<i>Hariciye Vekaleti Vekili</i>	<i>Maliye Vekili</i>	<i>Maarif Vekili</i>	<i>Nafia Vekili</i>	<i>İktisad Vekaleti Vekili</i>
<i>İmza</i>	<i>İmza</i>	<i>İmza</i>	<i>İmza</i>	<i>İmza</i>

<i>Sıhhiye Vekili</i>	<i>Erkan-Harbiye-i Umumiye Reisi</i>			
<i>İmza</i>	<i>İmza</i>			

*Büyük Millet Meclisi Reis-i Şeriye Vekili Müdafaa-i Milliye Vekili Adliye Vekili
Dahiliye Vekili Hariciye Vekaleti Vekili Maliye Vekili Maarif Vekili Nafia Vekili
İktisat Vekaleti Vekili Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi*

Büyük Millet Meclisi

Umur-u Maliye Vekaleti

Muhasebe-i Umumiye Müdür-i Umumisi

Aded 5337 / 827

Bihi

HEYET-İ VEKİLE RİYASET-PENAHİSİNE

*Elcezire havalisindeki Arab Aşairinin en cesim ve nafizlerinden şehir aşireti
rüessından Mecbul Bey mahdumları Ali ve Ahmed Beylerin mukaddema Musul
Vilayeti emvalinden muhassis olup istiladan beri verilmemekte olduğu anlaşılın
ikişer bin guruş maaşlarının iadeten tahassus ve aşiret-i mezkurenin en büyük
rüesası bulunan Ferhat Paşazade Hamdi ve Ahmed Beylere de beşer bin guruş
müceddeden maaş itası hakkında tanzim kılınan kararname leffen takdim kılınmış
olmağla tasdikine müsaade buyurulması babında ferman*

Fî 11 Teşrin-i Evvel 336

Maliye Vekili

*Dahiliye Vekaletine Bu Babda tebliğ olunan Kararname Suretini bir tezkereye
(cevab) rabten gönderelim.*

Heyeti Vekileye 12 / 10 / 36

Bihi

KARAR

Elcezire havalisindeki Arab Aşairinin en mühim ve nafizlerinden şehir aşireti rüesasından Mecbul Bey mahdumları Ali ve Ahmed Beylere mukaddema Musul Vilayeti emvalinden ita olunan ikişer bin guruşun istiladan beri verilmemekte olduğu cihetle mumaileyhe ait maaşların iadeten tahsisi ve aşiret-i mezkurenin en büyük rüesası bulunan Ferhat Paşazade Hamdi ve Ahmed Beylere de müceddiden beşer bin guruş maaş itası suretiyle taltifleri siyaseten ve maslahaten muvafık olacağı Diyarbakır Vilayetinin iş'arına atfen Dahiliye Vekalet-i Celilesinden teklif edilmiş olmağla Heyet-i Vekilenin 11 Teşri-i Evvel sene 336 tarihindeki içtimasında keyfiyet ledet-tezekkür teklif-i vaki' vechile Dahiliye tahsisat-ı muhtelif faslından mezkur maaşın tahsisi ve tediyesi takarrür etmiştir. 11 Teşrin-i Evvel sene 336

<i>Büyük Millet Meclisi Reisi</i>	<i>Şeriye Vekili</i>	<i>Müdafaa-i Milliye Vekili Namına</i>	<i>Adliye Vekili Namına</i>	<i>Dahiliye Vekili</i>

<i>Hariciye Vekaleti Vekili</i>	<i>Maliye Vekili</i>	<i>Maarif Vekili</i>	<i>Nafia Vekili</i>	<i>İktisad Vekaleti Vekili</i>	<i>Sıhhiye Vekili</i>	<i>Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi</i>

Kurtuluş Savaşı'nın muharebelerinin başlaması ve ardından giderek yoğunlaşması dahi Musul'un önemini hiçbir zaman kaybettirmemiştir. Öyle ki, Yarbay Özdemir Bey komutasında Musul'a kuvvet gönderen Mustafa Kemal, İngiltere'ye karşı önemli başarılar kazanmıştır. Elde edilen başarılar sonucunda, Türk Genel Kurmayı 7 Eylül 1922 tarihinde Musul'a genel taarruz için hazırlık emri vermiştir. Fakat Lozan Konferansı'nın başlamasından dolayı, Ankara Hükümeti tavrını değiştirerek diplomatik usuller kullanmayı yeğlemiştir.

3.2.2. Lozan Konferansı

I.Dünya Savaşı'nı dünya devletleri 1918'de bitirmelerine rağmen Türkiye savaşa dört yıl daha devam etmiştir. 1922'de Türkiye İtilaf devletlerine karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Yunan ordusu Türk ordusuna mağlup olunca Türkiye'yi barış görüşmelerine davet etmişlerdir. Dış işleri bakanı Yusuf Kemal Bey görevinden istifa etmişti. Yusuf Bey'in yerine Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa getirilmişti. TBMM barış görüşmelerine gidecek delegeleri İsmet Paşa baş delege, Maliye Bakanı Hasan Bey ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur olarak belirlemişti. Toplamda 40 kişiden oluşan delegeler 4 Kasım günü Ankara'dan Lozana gönderilmiştir. İsmet Paşa'ya verilen talimatlar: Bakanlar Kurulu kararıyla Başta Musul meselesi olamaz.¹⁹⁶

1. Şark Hududu: "Ermeni Yurdu" mevzu-ı bahs olamaz. Olursa inkıta-i müzakereyi mucip olur,

2. Irak Hududu: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecektir. Konferansta bundan farklı olmak üzere tehassül edecek şekil için heyet-i vekileden talimat alınacaktır. Petrol ve sair imtiyaz meselesinde İngilizlere bazı menafi-i iktisadiye temini görülebilir,

5. Kapitülasyonlar kabul edilemez. İnkıta-i müzakere hususu lazım gelirse yapılır.¹⁹⁷

Konularından kesinlikle taviz verilmeyecekti. Konferansta Rize mebusu Dr. Abidin Bey yaptığı konuşmasıyla ne kadar kararlı olduklarını göstermişlerdir.

"Efendiler bizim sehpa-yı hayatımızdan birisi de Musul'dur. Arkadaşlar, Musul'da yüz binlerce, milyonlarca dindaşımız ve aynı lisanla mütekellim kardeşlerimiz vardır. Biz Musul'un İngilizler gibi, gaz yağlarına âşık değiliz. Fakat onlar kendi malımız olduğu için Lord Curzon'a elbette satacağız. Binaenaleyh Musul

¹⁹⁶ E. Semih Yalçın, "*Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Sorunu*", Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, sa. 160.

¹⁹⁷ Bayram Buyan, *Misak-ı Milli ve Musul-Kerkük Sorunu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı yayınları, Van, 2001 s. 99, 100.

hudutlarımızın tamamından bir santimine kadar vermeyeceğiz. Ayrıca Revanduz'a kadar bizim olacak. İran'la aramızda Hıristiyan olmayacak” .¹⁹⁸

TBMM’de yapılan görüşmelerin ardından Hükümet, Türk Temsilci Heyeti’ne Lozan konferansında izlenecek siyaset ile ilgili olarak 14 maddelik bir talimat vermiştir. Söz konusu talimat şu şekildedir:

1. Doğu Sınırı: “Ermeni Yurdu” söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.
2. Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacak.
3. Suriye Sınırı: Bir sınır düzeltmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re’si ibni Hani’den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak.
4. Adalar: Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara’dan sorulacak.
5. Trakya Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak.
6. Batı Trakya: Misakı Milli maddesi.
7. Boğazlar ve Gelibolu yarımadası: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara’ya bilgi verilecek.
8. Kapitülasyonlar: Kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.
9. Azınlıklar: Esas mübadeledir.
10. Osmanlı Borçları: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan’dan alınan tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek.
11. Ordu ve Donanma: Sınır konulması söz konusu olamaz.

¹⁹⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III- VI, İşbankası Yayınları, 1985,s.a 180.

12. Yabancı Kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklar.

13. Bizden ayrılan ülkeler için Misakı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir.

14. İslam cemaat vakıflarının hakları, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır.¹⁹⁹

Lozan Konferansına, Türkiye, İngiltere, Fransa, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya; Boğazlar meselesi konuşulduğu zaman da Sovyetlerle, Bulgarlar katılmışlardır. Amerika ise yalnız müşahit bulundurmıştır.

20 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da görüşmeler açılış konuşmasıyla başlamış ve görüşmelerin yapılması için üç komisyon kurulmuştur. Bu komisyonlar:

1. Arazi ve Askerlik Komisyonu (Başkanı, İngiliz Lord Curzon)
2. Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu (Başkanı, İtalyan Markis Garoni)
3. Maliye ve Ekonomi Komisyonu (Başkanı, Fransız Barrere)

Konferansta İsmet Paşa Fransızlar'ın doğrudan doğruya ilgili oldukları "Borçlar", "Borçların Tediyesi", "imtiyazlar" gibi konulara girmemiş, "İstanbul ve Boğazların Tahliyesi", "Azınlıklar", "Kapitülasyonlar" ve "Sınırlar" gibi konular ile ilgili Türk tarafının görüşlerini açıklamıştır. Ayrıca Trakya sınırı Karacaagaç konusuna değinilmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması fikrine karşı çıkmışlardır. İtalya temsilcisi Musolloni İstanbul'un Tahliyesine olumlu bakarken aynı tavrı İtalya işgalindeki Adalar konusunda göstermemiştir. Adalar sorunun daha önce çözüme kavuşturulduğunu iddia ederek gündeme gelmesine gerek duymadığını savunmuştur. İsmet Paşa konferansta kadın ve çocuk, her yaşta ve her durumdaki Türkler'in katıldığı bu savunma mücadelesine özgür ulusların içten bir yakınlık ve anlayış duygusu ile tanık olduğunu, Türkler'in çektiği acılara ve hiçbir askeri zorunluluk olmaksızın Türk topraklarında yapılan yakıp yıkmalara hiçbir özür bulunamayacağını belirtmiştir. Halen bir milyondan fazla Türk'ün Küçük Asya ovalarında evsiz ve ekmeksiz durumda olduğunu bununla birlikte yaşadığı

¹⁹⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922–1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, sa. 16.

fedakârlıklarla Türk ulusunun uygarlık içinde büyük bir yer kazandığını, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kesin amacının bu yeri korumak ve güçlendirmek olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰

3.3. Türk –Fransız İlişkisi

10 ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Anlaşmasıyla Türk-Fransız ilişkilerine yeni bir boyut kazandırılmıştır. İtilaf devletleri bu anlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini beklerken, Mustafa Kemal ülkesinin göz göre göre parçalanmasına razı olamamıştır. Mustafa Kemal Doğuda Kürt ve Ermeni devletleri kurmak, Batıdaysa Yunanlılar'ı etkin kılarak Anadolu üzerinde egemenlik kurmaya çalışan İngiltere ve Fransa arasında anlaşmazlık çıkarmak istiyordu. Hatta bu amaçla Mısır ordusundaki görevli Yarbay Hayri Bey'i Gouraud ile ateşkes imzalamak üzere Ocak 1921 tarihinde Paris'e göndermiştir.²⁰¹

Fransızlar Sevr Anlaşması'nın değiştirilmesi hususunda tavır takınırken, İngilizler direnmekte devam etmişlerdir.²⁰² Fakat Ankara Hükümeti'nin Sevr'in iptal edilmesiyle alakalı kararlığı askeri platformdaki başarılarıyla da desteklenince İtilaf Devletleri, ister istemez Londra'da konferans masasına oturmak zorunda kalmışlardır. Mustafa Kemal'in Fransa ve İtalyayla sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra Sovyetlerle 16 Mart 1921'de Moskova Anlaşması'nı imzalayıp, Doğu Anadoludaki sınır sorununu çözmüştü. Batıda Yunanlılar'ın saldırısını 31 Mart 1921'de İnönü Zaferiyle geri püskürtmüştü. Mustafa Kemal'in askeri başarılarının yanı sıra idari, mali konulardaki başarıları İtilaf Devletleri'nin böyle bir karar almalarında etken olmuştur. Ulusal hareket politikasını ve Misakı Milli'yi tanıtmak için Londraya giden Türk heyetinin başkanlığını yapan Bekir Sami Bey konferans sonunda Yunanistan lehine alınan karara karşı İtilaf Devletleri ile gizli görüşmeler yapmış ve birkaç taslak hazırlayarak Fransız Başbakanı Briand ile 15 Mart 1921'de askeri,

²⁰⁰ İsmet, İnönü, *Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*, İlhan Turan (Haz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, sa. 19.

²⁰¹ Ministere , *Serie E Levant Turquie*, Volume 170, Pele'nin, 1921, sa.249-250.

²⁰² Kazım Karabekir, *İstiklal Kalbimizde*, İkinci Basım, İstanbul: Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, sa. 381.

ekonomik, siyasi ve Türkiye-Suriye sınırın kapsayan bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşmanın şartları şu şekildedir.²⁰³

1. Çatışmalara son verilerek esir takası yapılması,
2. Fransız ve Türk komutanlıkları arasında varılacak anlaşmayla halkın ve silahlı çetelerin silahtan arındırılması,
3. Türk kumandası altında daha önce kurulmuş olan jandarma teşkilatına Fransız subaylarının da katılmasıyla oluşacak bir polis teşkilatının kurulması,
4. Genel siyasi af ve Kilikya'daki idari personelin korunması,
5. Etnik azınlıkların korunması, her çeşit hakların mutlak eşitliğinin garantiye alınması ve karma nüfusa sahip bölgelerde jandarma ve belediye idaresi kurulurken, bölgede yaşayan etnik grup oranlarının adil bir biçimde göz önüne alınması,
6. Fransız hükümeti, halkın karma olmasından dolayı İskenderun bölgesinde özel bir idari rejim kuracak, ayrıca Arapça ve Fransızcayla aynı resmi niteliğe sahip olan Türk dilinin de kullanılması ve kültürlerinin gelişmesi için Türk ırkına mensup halka gerekli tüm kolaylıkların sağlanmasının taahhüdü,
7. Çatışmaların sona ermesinden bir ay sonra, Sevr anlaşması sınırlarının kuzeyinde işgal edilen toprakların, her iki tarafından, Türk ve Fransız komutanlıkları arasında yapılacak bir anlaşmayla boşaltılması, ancak ilk olarak Türk kuvvetlerinin çekilmesi ve Fransız kuvvetlerinin boşalttıkları yerleri boşaltmadan 8 gün sonra teslim alacaklardır.

Sevr anlaşması Suriye'ye verilen ve etnik özellikleri sebebiyle bu anlaşmayla Türkiye'ye geri verilen toprakların boşaltılmasıyla alakalı olarak geçici düzenlemeler yapılacak, savaşın uzaması ve bundan kaynaklanan kargaşalıklar sebebiyle Fransız birlikleri aşamalı olarak çekilecektir. Çekilme şartları ise aşağıdaki noktalar temel alınarak komisyon halinde toplanacak Türk ve Fransız yetkilileri tarafından saptanacaktır. Koşullar şu şekildedir:

²⁰³ Yavuz, *1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları* 1994, sa. 270-278.

- 1- İskenderun körfeziyle Fırat arasındaki demiryolu ulaşım güvenliğinin garanti edilmesi,
- 2- Cerablus köprüsü ve Amanos sanat eserlerinin onarılması,
- 3- Çetelerin saldırıma halinde askeri takip hakkının tanınması,
- 4- Urfa pususu sorumlularının cezalandırılması
- 5- Gerçek barışın sağlanması,
- 6- Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, İskenderun körfezinde Payas Kazası'nın hemen güneyindeki bir noktadan hareket ederek düz bir çizgi çekilerek Meydan-ı Ekbez'e gidecek, buradan Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ile Kilis'i Türkiye'ye bırakacak biçimde Güneydoğuya yönelecek ve Çobanbey istasyonunda Bağdat demiryoluna kavuşarak Nusaybin'e kadar demiryolunu takip edecek, fakat demiryolu platformu Osmanlı topraklarında kalacaktır. Daha sonra Azek'in kuzeyinden Dicle'nin dirseğine ulaşacak olan sınır çizgisi, Ceziret- ibn-Omar'a kadar Dicle'yi takip edecektir.

Bekir Sami Bey'in tamamen kendi inisiyatifiyle imzaladığı bu antlaşma ne meclis tarafından ne de Mustafa Kemal tarafından Misak-ı Milli'ye aykırı olduğundan onaylanmamıştır.²⁰⁴ Bu anlaşmayla Fransızlar'ın Sevr alışkanlarından vazgeçemedikleri ve Mustafa Kemal'in de Nutuk kitabında açıkça belirttiği gibi Sevr ile birlikte yürürlüğe giren ve Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen Üçlü Sözleşmeyi Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmeyi amaçladıkları görülmektedir.²⁰⁵

Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmeyişi Fransız kamuoyu tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve bu olay "Türk – Fransız uzlaşma politikasının başarısızlığı" biçiminde yorumlanmaması gerektiğini düşünen Başbakan Briand, Mustafa Kemal ile yeniden görüşmek üzere başvuruda bulunmuştur.²⁰⁶

²⁰⁴ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt: II, 17.03.1921 Tarihli Gizli Oturum, sa.4,8.

²⁰⁵ Atatürk, Gazi M. Kemal, *Nutuk-Söylem*, Cilt: II, TTK. Ankara 1984, sa. 609.

²⁰⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: II, TTK., Ankara 1986, sa. 69.

Fransızlar'ın başvurusu üzerine mayıs ortalarında Münir Bey Adana'ya gelmiştir. Ankara Hükümeti'nin yeniden görüşmekteki amacının İtilaf Devletleri'nin Fransız kanadının iyice kendi taraflarına çekmek istemesi olduğu söylenebilir. Ankara Hükümeti, Bekir Sami-Briand Anlaşması'nı reddetmesine karşın, Fransızlarla ilişkilerini koparmamış ve Misak-ı Milli'ye uygun yeni bir anlaşma taslağıyla son derece güvenilir bir memurunu Fransızlarla görüşmek üzere Adana'ya göndermiştir.²⁰⁷

Türk hükümeti görüşmelerin yapılması için oluşturulan heyetin İstanbul'dan Ankara'ya, Ankara'dan Adana'ya hatta gerekirse Haleb'e kadar yol güvenlikleri, kalacak yerleri, kendilerine tahsis edilecek araç gibi masrafların hükümet tarafından karşılanacağı bildirilmiştir. Bu karar gerekli mercilere çekilen telgarfla bildirilmiştir:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Hariciye Vekaleti

Kalem-i Mahsus ve Şifre Müdüriyeti

Aded

Başvekalet-i Celileye

Musul tahkikat Komisyonunun Kanun-ı Evvelin yirmi yedisinde İstanbul'a vasil olacağını ve Kanun-ı Sani bidayetinde Ankara'ya gelerek kara tarikiyle havalı-i mezkureye azimet edeceği anlaşılmıştır. Komisyonun Türkiye'de bulunduğu müddetçe Hükümet hesabına misafir edilmeleri münasib görülmekte olduğundan kendilerine tahsis edilecek otel vesaire masarifiyle Haydar Paşa'dan Ankara'ya ve karadan gidecekleri takdirde Ankara'dan Halebe kadar tahsis olunacak hususi trenle vagon salon ve matbah masarif ve ücretiyle otomobil, mihmandar vesaire ücretine mukabil olmak üzere şimdilik onbeş bin liranın tahsisat-ı gayr-ı melhuza tertibinden tesviyesi zımında icab eden muamelenin ifasını istirham ederim efendim. Fî 18 Kanun-ı Evvel 340

Hariciye vekili

²⁰⁷ Yavuz, *1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları* 1994, sa. 279.

Şükri Kaya

Şimdilik onbin liranın i'tası takarrür etti.

Başkatip 4/ 8755

Fransız yetkililer, Türkler'e karşı önerilerinin Fransız çıkarlarına ve Almanya'ya karşı kendilerini destekleyen, İngiltere ile ilişkilerine zarar verebileceğinden, endişe duymaktaydılar. Fransızlar çekildikleri bölgelerde sonradan meydana gelebilecek herhangi bir çatışma durumunda Fransa'nın bölgeye tekrardan asker göndermek zorunda kalacağını belirtmiştir. Yeni önerilen sınırların ise Türkler'in İskenderun Körfezi'ne egemen olmasına yol açacağından, Fransızlar'ın İskenderun ve Halep bölgesinde asker bulundurmamak zorunda kalacaklarından dolayı Suriye'deki askeri harcamaların artmasından endişe etmişlerdir.²⁰⁸

Üst düzey Fransız yetkililerinin bu olumsuz düşüncelerine karşın Ankara ile barış yapmak konusunda ümitsizliğe düşmeyen Birand'ın kararlı politikası sonucu Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı, eski bakan Franklin Bouillon 9 Haziran 1921 tarihinde Türkler'e karşı önerilerini görüşmek üzere Ankara'ya gelmiştir.²⁰⁹

3.3.1. Ankara Antlaşması

Bekir Sami Bey ve Fransız Dışişleri arasında yapılan antlaşma Misakı Milli kararlarına aykırı olmasından dolayı Mustafa Kemal ve Meclis tarafından onaylanmamıştır. Tekrardan bir antlaşma yapılması amacıyla Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Görüşmelerde, Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli hususundaki kesin kararlarından dolayı Bouillon, görüşmelerde ara istemek durumunda kalmıştır. Yeniden yapılan görüşmeler neticesinde Haziran 1926'da asıl adı "Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetleri arasında Hudut ve Münasebat-ı Hasane-i Muahedenamesi" olan ve Ankara'da imzalanan antlaşma, iki gün sonra yani 7 Haziran 1926'da T.B.M.M' de tasdik olunarak kabul edildi. Söz konusu antlaşma 3 fasıldan oluşmaktadır;²¹⁰

²⁰⁸ Soysal, *Tarihleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt: I, İkdam Basımevi, İstanbul 1923, sa. 50-52.

²⁰⁹ Yavuz, *1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları* 1994, sa. 290.

²¹⁰ İsmail, Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, c. I, TTK, Ankara 1983, sa.216.

Birinci Fasl: Türkiye ile Irak Arasındaki Hudut:

- 1- Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir.*
- 2- Son fıkrası saklı kalmak üzere 1. maddede tesbit edilmiş hudut bu antlaşmaya bağlı 1/250000 ölçekli harita üzerinde gösterilmiştir. Metin ile harita arasında aykırılık vukuunda metin geçerli olacaktır.*
- 3- Maddede belirtilen hudut hattını arazi üzerinde belirlemek üzere bir "Hudut Komisyonu" kurulacaktır. Bu komisyon Türkiye hükümeti tarafından tayin edilecek iki yetkili ve İngiltere ile Irak hükümetleri tarafından ortak tayin edilecek iki temsilci ile uygun gördüğü takdirde İsviçre Cumhurbaşkanı İsviçre vatandaşları arasından seçilecek bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacak ve çoğunluğun alacağı karara bütün tarafların uyması mecburî olacaktır.*

Tahdid-i Hudut Komisyonu her durumda bu antlaşmadaki tarifleri pek yakından takibe gayret edecek, komisyonun masrafları Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim olunacaktır. İlgili devletler komisyonun vazifesini yapabilmesi için gerekli yerleşme, işçi, malzeme ile ilgili bütün mevzularda gerek doğrudan doğruya gerekse mahallî makamlar eliyle yardım etmeyi taahhüt ederler.

Söz konusu devletler bundan başka komisyonca konulacak nirengi noktalarına, hudut işaretlerine kazık ve alâmetlere riayet etmeyi taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette yerleştirilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir. Hudut belirleme kesin zabıtnamesi ve buna ekli harita ve vesikalar üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudut devletlerin hükümetlerine ve üçüncüsü, aslına uygun tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması'na imza koyan devletlere tebliğ edilmek üzere, Fransa Hükümeti'ne verilecektir.

- 4- 1.madde mucibince Irak'a terk edilen ahâlînin tabiiyeti Lozan Antlaşması'nın 30 36. maddelerine dayanılarak halledilecektir.*

Taraflar Lozan Antlaşması'nın 31, 32 ve 34. maddelerinde kayıtlı, seçme hakkının bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten başlayarak on iki ay müddetle geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır. Bununla beraber Türkiye, ahâlîden seçme haklarını Türkiye uyruğu için kullananların işbu haklarını tanımak hususunda hareket serbestisini muhafaza eder.

- 5- Taraflardan her biri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüd eder.*

İkinci Fası: Türkiye ile Irak Arasındaki İyi Komşuluk Münasebetleri

- 6- Taraflar bir veya birkaç silahlı kişinin sınır muntikasında yağmacılık veya eşkiyalık yapmak maksadıyla girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün vasıtalarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerine mani olmayı karşılıklı olarak taahhüd ederler.*
- 7- 11.maddede zikredilen yetkili memurlar sınır muntikasında yağmacılık veya eşkiyalık yapmak için bir veya birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir.*
- 8- 11.maddede zikredilen yetkili memurlar, buldukları yerlerde yapılmış olabilecek bütün yağmacılık ve haydutluk fiillerinden karşılıklı olarak birbirlerine haber vereceklerdir.*
- 9- Silahlı bir veya birkaç kişi sınır muntikasında bir cinayet veya cürüm işledikten sonra diğer sınır muntikasına ilticâ ederse oranın, bu kişileri silahları ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyruğu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburîdir.*
- 10- Antlaşmanın işbu faslının tatbik muntikası Türkiye'yi Irak'tan ayıran bütün sınır ile bu sınırın iki yanında 75 km. derinliğinde bulunan muntikadır.*
- 11- Antlaşmanın işbu faslını tatbik etmekle görevli yetkili memurlar şunlardır: Umumî işbirliğini tanzim ve alınacak tedbirlerin mesuliyeti kendilerinde olmak üzere; Türkiye tarafından askerî sınır kumandanı, Irak tarafından Musul ve Erbil mutasarrıfları; mahallî bilgilerin ve acil tebligatın teatisi için*

Türkiye tarafından vâlilerin uygun görmesi ile tayin edilecek memurlar; Irak tarafından Zaho, kaymakamı; İmâdiye, Zibar, Revanduz kaymakamlarıdır.

Türkiye ve Irak hükûmetleri gerek on üçüncü maddede zikrolunan Dâimi Hudut Komisyonu marifetiyle ve gerek siyasî yolla birbirini haberdar ederek, idarî sebeplerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebileceklerdir.

12- *Türkiye ile Irak memurları diğer taraf uyruğundan olup, kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh veya öteki azaları ile resmî veya siyasî mahiyete sahip her türlü haberleşmeden kaçınacaklardır. Taraflar sınır mıntikasında diğer devlet aleyhine yönelmiş hiçbir propaganda teşkilâtına ve topluluğuna izin vermeyeceklerdir.*

13- *Sınır üzerinde iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmek üzere zaman zaman Türkiye ve Irak hükûmetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek, eşit sayıda memurlardan oluşan “Dâimî Hudûd Komisyonu” kurulacak ve en az altı ayda bir kere ve durum gerektirdiği takdirde daha sık olarak toplanacaktır. Sıra ile Türkiye ve Irak’ta toplanacak olan bu komisyon, antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasına müteallik işleri ve ilgili sınır mıntika memurları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veren, diğer her türlü sınır meselelerini dostça çözmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takib eden iki ay zarfında ilk olarak Zaho’da toplanacaktır.*

Üçüncü Fasl: Genel Hükümler

14- *Her iki ülke arasındaki orak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla Irak Hükümeti bu antlaşmanın yürürlüğe konması gününden itibaren 25 sene müddetle 14 Mart 1925 tarihli imtiyaz Mukavenamesi’nin 30. maddesi mucibince “Turkish Petroleum Kumpanyası”ndan petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin %10’unu Türkiye Hükümeti’ne ödeyecektir.*

15- *Türkiye ve Irak, dost devletler arasında geçerli bir “suçluların iadesi” antlaşması yapmak üzere açık müzakerelere girişmeğe karar vermişlerdir.*

16- *Irak hükümeti kendi ülkesinde ikamet eden şahısları bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehindeki düşünce ve siyasî hareketlerinden dolayı tedirgin etmemeyi ve onlara en geniş manada bir genel af tanımayı taahhüd eder.*

Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kabul edilecek ve sürdürülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

17- *Bu antlaşma tasdiknamelerin teatisinden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci faslı antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sene müddetle yürürlükte kalacaktır.*

Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki sene sonunda taraflardan her biri söz konusu faslı kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Keyfiyet, feshin bildirildiği tarihten itibaren bir sene sonra geçerli olacaktır.

18- *Bu antlaşma taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler süratle Ankara'da teati edilecektir. Antlaşmanın tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması'nı imza eden devletlere gönderilecektir.²¹¹*

Ek: Bu fasıl Türkiye ile Irak arasında sınır hattının Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırılmış güzergâha göre tespit olunan kesin şeklini açıklamaktadır.

Antlaşmanın imza edilmesinden sonra aynı gün İngiltere Büyükelçisi Sir Ronald Sharl Lindzey ve Irak Temsilcisi Nuri Said Paşa tarafından Hâricîye Vekili Tevfik Rüşdü Bey'e yazılan notada 14. maddeye atıfla, antlaşmanın yürürlüğe konulmasını takip eden on ay zarfında Türkiye hükümeti söz konusu olan yıllık paylarını sermayeye tahvil etmek isterse Irak Hükümeti'ne bu talebini bildirecek ve Irak hükümeti bu ihbar üzerine otuz gün içinde o madde hükmünün tamamıyla yerine getirilmesi için Türkiye Hükümeti'ne 500 bin İngiliz Lirası ödeyecektir. Türkiye hükümeti, söz konusu yıllık payını bir üçüncü tarafın ödemeye hazır olabileceği fiyattan daha fazla olmamak üzere Irak Hükümeti'ne satın alma fırsatı vermeden elinden çıkarmamayı taahhüd ettiği ve bu notaların antlaşmanın tamamlayıcı parçasını oluşturmasını kararlaştırdıklarını tebliğ etmişti. Hâricîye Vekili Tevfik

²¹¹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, TTK, Ankara 1983,sa. 216.

Rüşdü Bey de Sir Ronald Sharl Lindzey ve Nuri Said Paşa'ya, tarafına gönderilen notayı senet saydığını bildirmişti. Sonuç olarak Ankara antlaşması imzalandı ve Musul terk edildi. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü (Aras) Bey, 7 Kasım 1926 tarihinde meclis kürsüsünde Türkiye'nin yaptığı fedakârlıklardan bahsederken şunları söylemiştir.²¹²

“Yakın Şarkta başlıca hürmeti temsil eden Türkiye Cumhuriyeti, en esaslı mihveri medeni milletlerin siyaseti arasında bir intizam unsuru ve terakki olarak çalışmakta olduğundan cihanın ve yakın şarkın sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti adına Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için yegâne problem olan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık.”

21 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ile Fransa arasında “Ankara Antlaşması” imzalanmıştır. Ankara Antlaşmasıyla, TBMM Hükümeti ilk kez Batılı bir devlet tarafından hukuksal olarak tanınmıştır. İtilaf Devletleri kanadından bir ülkenin Ankara Hükümeti ile tek başına bir anlaşma imzalaması, İngiltere'nin Mondros sonrası ve Paris Barış görüşmelerinde uyguladığı politikalarla yarattığı rahatsızlığın sebep olduğu parçalanmanın bir kanıtı niteliğindedir. Diğer yandan bu antlaşma, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında temel hedef ve amaç edinilen Misak-ı Milli metninin Fransa tarafından kabul edilmesini de belgelemektedir. Ankara Antlaşması'nın Türkiye bakımından getirdiği en önemli neticelerden birisi de, yaptığı bu anlaşmayla doğudaki sınır sorunlarından sonra güneydeki sınır sorunlarını da diplomatik yollarla çözüme kavuşturmuştur.²¹³ Ankara Antlaşması, Türkiye'ye olduğu kadar Fransa'ya da önemli kazançlar sağlamıştır. Fransa, bu antlaşmayla beraber Doğu'da barışı sağlayarak bir yandan kamuoyundan gelen baskıları ortadan kaldıracak, diğer yandan İngiliz politikasına hizmet etmek durumundan kurtulacaktır. Fransa, Ankara Antlaşmasıyla ayrıca, etkin olduğu Kuzey Afrika İslam Devletleri'nin ve tüm İslam dünyasının sempatisini kazanırken Suriye'de de gücünü pekiştirmiştir. Ankara Antlaşması ekonomik olarak da Fransa'ya önemli kazançlar sağlanmıştır. Fransa bir yandan savaş ekonomisinin getirdiği ağır yüklerden kurtulurken, öte yandan bölgedeki tarihsel ekonomik çıkarlarını da korumuştur. Tüm bu gelişmelerin yanında

²¹² TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt: II, 17.03.1921 Tarihli Gizli Oturum, sa. 165.

²¹³ Yavuz, *1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları* 1994, sa. 290,292.

Türkiye'nin, 1922 yılında Musul'u silahla almaya karar verdiği ve girişimlerde bulunduğu konusu da dikkat çekmektedir. Konuyla alakalı olarak dönemin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Fevzi Paşa'nın El-cezire Cephesi Komutanlığına gönderdiği telgraflarda, Musul harekâtı için bölgedeki aşiretler üzerinde olumlu etki bırakan Şefik Özdemir Bey'in görevlendirildiği, bu görevin 'şahsi bir teşebbüs ve mücadele şeklinde idare olunması' bildirilmektedir. Böylece Türkiye, Lozan Konferansı'nın başlamasından önce Musul'a askeri bir harekâtı düşünürken, konferans başladıktan sonra diplomasi usullerine yer vermeyi uygun bulmuştur. Ayrıca, Özdemir Bey'in gayr-ı remi olarak başlatmış olduğu hareket ise, bir süre sonra Türkiye tarafından gerekli lojistik desteğin sağlanmamasından dolayı başarılı olmamıştır. Özdemir Bey tarafından 1922 yılı Haziranında Musul'a yönelik başlatılan Türk askeri harekâtı 1923 Mayısında son bulmuştur.²¹⁴

3.3.2. Haliç Konferansı

Lozan Antlaşması'nda görüşmelerin tehlikeye düşmemesi için Musul meselesi İngiltere ve Türkiye arasında sonra görüşülmek üzere askıya alınmıştı. Türkiye Irak sınırı 9 ay içerisinde çözüme kavuşturulacaktı. Bu süre zarfında herhangi bir gelişme kaydedilemezse konu Milletler Cemiyeti'ne taşınacaktı. İngiltere ve Türkiye arasında İstanbul'da toplanan konferansa Haliç Konferansı adı verilmektedir. Konferans Kuzey Saha Deniz Komutanlığı olan Kasımpaşa'daki Bahriye Nezaretinde 19 Mayıs 1924'te başlamıştır. Konferansın başkanlığını Fethi Okyar (TBMM başkanı) başkanlık yapmıştır. Ayrıca konferansta Diyarbakir Mebusu Fevzi Bey, Ordu Mebusu Faik Bey, Hariciye Hukuk Müşaviri Nusret Bey ve Yarbay İshak Avni Bey de katılmışlardır. İngiltere'yi de Sir Percy Cox temsil etmiştir. Konferansta Fethi Bey Musul'un Osmanlı zamanındaki sınırlarına çekilerek Türkiye'ye teslim edilmesini istedi. Türkiyenin isteğine karşılık İngiliz temsilcisi Sir Percy Cox Musul dahil Fırat Nehri'nin iki sahilinin kendilerine verilmesini istedi.²¹⁵ Konferansın üçüncü toplantısında İngilizler Musul dahil Hakkari vilayetine bağlı olan Beytüşşebâb, Çölemek ve Revandız topraklarını istedi. Hakkari'den Musul'a göç eden Neturiler adına toprak talebinde bulundu.²¹⁶ Fethi Bey böyle bir maddenin

²¹⁴ Türkmen, *Musul Meselesi-Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi. Yay. Ankara 2003, sa. 41-65.

²¹⁵ Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, c. I, Ankara 1969, sa. 374.

²¹⁶ Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, 1986, sa. 46.

Lozanda yer almadığını belirterek İngilizler'in anlaşma maddelerine sadık kalmalarını istemiştir. İngilizler'in amacı konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımaktır. Ayrıca Kuzey Irak sınırı Bağdat'ın 60-70 km kuzeyinden geçmekteydi. Mondrostan sonra bu sınırı 300 km ye çıkardılar. Lozanda bu sınıra 100 km daha ekleyerek 400 km ye ulaşmıştı. Haliç konferansında bu sınıra 100 km daha ekleyerek 500 km kuzeye çıkarmışlardır.²¹⁷ İngiltere meseleyi Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) taşıyınca Türkiye'yi temsil etmek için Ali Fethi Bey'le müşavir olarak Münir, Salih, İshak Avni beylerden oluşan heyeti 10 Eylül 1924'de Cenevre'ye gönderdi.²¹⁸ Görüşmelerde çözümün halk oyuna başvurmak olduğu fikrine varıldı. Türk tarafı için önemli olan, sınırın Musul'un kuzeyinden mi güneyinden mi geçeceğiydi. Cemiyet-i Akvam İngiliz mandasını kabul ederek bölgede inceleme yapması için bir komisyon kurulması kararını verdi. 29/30 Eylül 1924'te toplanan Milletler Cemiyet-i Meclisi Genel Sekreterliğinin hazırladığı rapor çerçevesinde, Musul Meselesini tetkik edecek bir komisyonun kurulması kararlaştırıldı. Karara göre komisyon üyeleri tarafsız devletlerin vatandaşlarından üç kişi olarak Milletler Cemiyet-i Meclisi tarafından seçilecekti. İngiltere ve Türkiye, komisyona yardımcı olarak müşavir tayin edebilecekti. Komisyonun masrafları Türkiye ve İngiltere tarafından karşılanacaktı. Komisyon'un teşkil edilmesinden sonra Türk Heyeti Cenevre'den ayrılarak 10 Ekim 1924'te İstanbul'a gelmiştir. Milletler Cemiyet-i Meclisi tarafından Musul Sorunu için seçilen:²¹⁹ üç kişilik komisyon ise şu isimlerden oluşmuştur:

“1-Kont Teleki (Macaristan Eski Başbakanı)

2-Af Wirsén (Belçikalı, Büyükelçi)

3-A. Poulis (İsveçli, Albay).”

İngiltere, kurulan bu komisyonun Musulda halk oylaması yapmasını engellemesini” istemiştir. Çünkü yapılacak oylama sonucu halkın çoğunluğunun “Türkiye'ye bağlanma isteğini ortaya koyacağı” açıkça oradaydı.²²⁰ Komisyon 4 Ocak 1925'te

²¹⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2000,sa. 182.

²¹⁸ Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, 1986, sa. 47.

²¹⁹ *Aydın Tarihi*, C.5, No 17, 1341 (1924), s.317.

²²⁰ M. Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, sa.254.

Ankara'ya gelmiştir komisyon 4 Ocak 1925'te Ankara'ya gelmiştir. Komisyonun Kral Faysal ile görüşmesinde Kral Irak ne stratejik ne de ekonomik yönden Musulsuz yaşayamaz. Olayı bir insan vücudu gibi düşünürsek, Musul Irak'ın başıdır, onuz yaşayamaz şeklinde ifade etmiştir. İngiltere komisyonun çalışmasını engellemek için zorluklar çıkarmıştır. Türkiye tarafından görevlendirilen Nazım ve Fettah Bey'ler Musullu oldukları halde bölgede isyan girişiminde bulunacakları gerekçesiyle tutuklanmışlardır.²²¹ Komisyon üyeleri gezileri esnasında bunun gibi pek çok olaya şahit olmuştur. Komisyon üyeleri Musul, Erbil ve Kerkük'te toplu halde, Sincar, Telafer, Altunköprü, Kifri gibi merkezlerde ise ayrılarak tali bir inceleme yapmıştır. Komisyon üyeleri araştırma için tarafların verdiği isimleri davet ederek dinlemiştir. Komisyonun yaptığı araştırmalarda halk Türkiye'ye bağlanmayı istediklerini dile getirmişlerdir.²²² Komisyon üyeleri mümkün olduğu kadar pek çok kimseyi dinledikten, köy, kasaba ve şehir sakinleri hatta göçebe aşiretleri dahi ziyaret ederek halkın gerçek arzusunu ve duygularını tespitte çalışmıştır. 5 Şubat 1925'te çalışmalarına başlayan ve tali komisyonlara ayrılarak 25 Şubat 1925'te Kerkük'te buluşma ararı alan Komisyon çalışmalarını 18 Mart 1925'te Musul'da tamamlayarak 20 Nisan 1925'te Cenevre'ye dönmüştür. Komisyon 16 Temmuz 1925'te 91 sayfa halinde raporunu Milletler Cemiyet-i Meclisine (Konseyine) sunmuştur. Raporunda Türkiye ve İngiltere'nin iddiaları özetlendikten sonra beş başlık halinde bu iddialar incelenmiştir. Rapor, Coğrafi ve etnik, Tarihi, İktisadi, Stratejik, Siyasi iddiaları ele almıştır.²²³ Raporlara bakıldığında Musul Türkiye'ye bırakılması gerektiği açıkça orada olmasına rağmen Irak'ın "25 yıllığına ve mandater olarak Milletler Cemiyeti'nin dolayısı ile İngiltere'nin idaresine bırakılması" teklif edilmiştir. Musul'un Anadolu'nun coğrafi bakımdan devamı olduğunu bu yüzden Türkiye sınırları içinde kalması icap ettiğini savunurken İngiltere ise Musul'un Mezopotamya'nın bir parçası olduğunu ve Irak'ın sınırları içinde kalmasını istemiştir. Komisyon raporunda ise, Musul'un komşu her iki ülke ile de ortak özelliklere ve benzerliklere sahip olduğu ve coğrafi bakımdan Anadolu ile Mezopotamya arasında bir geçiş bölgesi olduğunu belirtmiştir. Musul'un coğrafi açıdan hem Türkiye'nin hem de İngiltere'nin teklifleri doğrultusunda tabii sınırlarına

²²¹ Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, sa. 262.

²²² **Aydın Tarihi**, C.V, No.17. Ankara, 1341, s.320/321.

²²³ **Aydın Tarihi**, C.V, No.17, Ankara, 1341, s. 315/406.

kavuşturularak her iki ülke teklifinin de uygulanabileceği veya ihtilaflı arazinin bölünmesinin de uygun olabileceği görüşüne de yer vermiştir. İngiliz baskıları sonucu 29 Ekim 1924'te geçici sınır *Brüksel Sınırı* adıyla kabul edilmiştir. İsveç İspanya ve Uruguay temsilcilerini oluşturduğu komite 19 Eylül 1925'te Lahey Adalet Divanı'nda Lozan Antlaşması'nın 3/2. maddesine istinaden hukuki dayanağı hakkında görüş istedi. Türkiye yaptığı açıklamada divana temsilci gönderemeyeceğini bildirdi. Divan, 21 Kasım 1925 günü aldığı kararda konseye şu görüşleri bildirdi:

- 1- Cemiyet-i Akvamın Lozan'ın 3/2. fıkrası uyarınca alacağı karara tarafların uyması mecbur olacak ve bu karar Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle tesbit olunduğunu gösterecektir.
- 2- Kararın oybirliği ile alınması gerekecek, tarafların delegeleri oylamaya katılacak ancak onların oyları oybirliğinin hesabından sayılmayacaktır.²²⁴ Konsey Türkiye'nin Lozan'ın 16. maddesiyle sınırlarını dışındaki topraklardan vazgeçtiği şeklinde bir yorum yaparak 16 Aralık 1925'te son kararını vermiştir. Tevfik Rüştü alınan kararı onaylamıştır. Kararla Türkiye Irak sınırı belirlenmiştir. İngiltere 2. 4. maddelerde Irak manda yönetimiyle yeni bir anlaşma yapıp konseye sunacaktır. İngiltere 25 yıl manda yönetimine devam edecektir. İngilizler Musul'daki Türkler lehine idari düzenlemeler yapılması kararı Türkiye tarafından onaylanmamıştır. Tevfik Rüştü konsey başkanına gönderdiği yazıda; konseyin uzlaştırıcı olmadığını, bir devletin hakimiyet haklarının söz konusu olduğu meselede o devletin rızası olmadan verilen bir kararı onun haklarını ortadan kaldırmayacağını bildirmişti.²²⁵

5 Ocak 1926'da hiç beklenmedik bir gelişme yaşanır. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi, İngiliz Başbakan'ına müracaat ederek; Türkiye'nin Irak sinirinin tespiti için İngiltere ile müzakereye hazır olduğunu bildirmiştir. Musul Sorunu, Milletler Cemiyeti'nde görüşülürken, Türkiye şiddetle karşı çıktığı İngiltere'nin tezini kabul etmiştir. İngiltere bu dönemde sorunun, Musul Sorunu değil, Türkiye-Irak sınır

²²⁴ Erim, *Milletler Arası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye Musul Meselesi*", AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, C. III, Ankara 1946, sa. 329.

²²⁵ Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara 1986, sa. 50.

çizgisinin tespiti olduğunu savunurken Türkiye ise asıl sorunun Musul'un akıbeti olduğu görüşünü savunmuştur. İngiltere ise Ankara'dan gelen "müzakere" teklifini geçiştirmiştir²²⁶ Musul Sorunu'nda bazı tavizler vermesi icap ettiğini gerekli gördüğünü ve Türkiye'ye bir jest olarak İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçiliğinin Ankara'ya taşınacağını bir müjde gibi açıklamıştır 5 Nisan 1926'da İngiliz Dış İşleri Bakanı Sir Austen Chamberlain, İstanbul'daki Büyükelçilerine gönderdiği talimatta: "Bürüksel Hattının güneyinde kalan bazı arazilerin Türkiye'ye bırakılabileceğini ama Irak'a ciddi ekonomik külfetler getirecek şekilde iki ülke arasında büyük çapta bir nüfus mübadelesinin kabul edilemeyeceğini" bildirmiştir. Ancak Türkiye'ye bırakılacak araziye Milletler Cemiyeti Meclisi de onaylamalı ve anlaşmaya Irak'ta taraf edilmelidir. Türkiye ise Chamberlain'ın bu teklifine: "Türkiye toprak değil güvenlik peşindedir" diye karşılık vermiştir. 21 Nisan günü İngiliz Elçisi Lindsay, Londra'ya gönderdiği telgrafta: "Türklerin toprak talebinden niçin vazgeçtiklerini anlamadığını, Türklerin umutsuzluğa kapıldıklarını ve mutlak bir teslimiyetçi tavra girdiklerini" bildirmiştir.⁴⁶ Buna karşılık, Musul İngilizler için yalnızca petrol havzaları sebebiyle değil daha çok stratejik konumu ve İngiliz sömürgesi olan Hindistan yollarına olan yakınlığı ve o yollara hakimiyet sebebiyle oynayacağı rol nedeniyle de önemli ve vaz geçilmez sayılmıştır.²²⁷ 2 Haziran 1926'da hazırlanan anlaşmayı imzalamak için Irak Harbiye Nazırı Nuri Sadi Paşa Ankara'ya gelmiştir. 6 Haziran 1926'da gazetelerde Türkiye-İngiltere ve Irak arasında bir anlaşmanın imzalandığı haberi yer almıştır.

3.3.3.1925 İsyanı ve Musul

1925 isyanı diğer adıyla Şeyh Sait Ayaklanması, 1925 tarihinde, Güneydoğu Anadolu'da birkaç gün içerisinde tehdit edici boyutlara ulaşmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması Şubat 1925 Nisan 1925 süresince devam etmiştir. Ayaklanma, Türkiye'nin en geri bölgesinde dağlık olarak adlandırılacak bir bölgede meydana gelmiştir.²²⁸ Milli Mücadele esnasında, Kürt topluluğun ayrılıkçı girişimleri olmuştur ancak bu girişimlerin hepsinin önüne geçilmiştir. Bölgede yaşanan olayın, bölge

²²⁶ Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, sa. 298.

²²⁷ Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, sa. 303, 306.

²²⁸ J.B.Villalta, *Atatürk*, Çev.:William Campbell), Ankara 1991, sa. 348.

halkı üzerindeki etkisi dile getirilerek, bölge halkının cahil insanlardan oluştuğunu, askeriyenin yanlış ve tedbirsiz hareketi sonucu bölge insanın kendilerini kurtaracak başka bir dine ve dini liderin peşinden gidebilecekleri belirtilmektedir. Hem dini mücadelede hem milli mücadelede bölge insanın Türk hükümetine yüz çevirebileceği endişesi yaşanmaktadır. Bahsettiğimiz konuyla alakalı arşiv belgesinde şöyle geçmektedir:

Suret

Diyarbakır

7 Vürudu

6/2/341

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

83 numaralıdır.

- 1- Mardinde'de bulunduğu sırada Kolordu tarafından Nasturi hareketindeki fevkalade bir hidemat-ı mesbukasına mükafaten madalya ile taltif edilen ve taraf-- acizîden de tebrik ve nasihat olunan hidematlı Kürd İbrahim Ağanın Mardin'den intikal etmezden bir saat evvel Müdde-i Umumilikçe derdest ve habs edildiği şimdi Kolorduya vaki' esnasında öğrendim.*
- 2- Adliyemizin bu gibi icraatının bizlere ne gibi payeler bahş edeceği zat-ı risalet-penahileri şübhesiz takdir buyurlar.*
- 3- Maksad maznunları yakalamak ise dolaştığım yerlerde otuzu müteceviz görüştüğüm aşair kabilenin rüesası var ve [D D - H Y] bize tabiiyyet için de gayr-i maznun hem de adliyeden gayr-i müşteki bir ferde tesadüf etmişimdir. Bu havalinin çok elim olan bu hastalığını vazifeme temas eden cihetini bulursam belki de arz edeceğim. Ancak yeter ki bu nazik zaman da bir kolordu kumandanımızın taltif ettiği bir adamı bir saat sonra bir memur tevkif etmesin. Çünkü esasen cahil olan bu halk sonra her iki cephemizden yüz çevirerek kendisine başka bir peygamber aramak zaruretine düşer... Fakat karşı taraf taraf-ı ukul ilan ediyorlar Halklar iksa ...(p s y a e l t v r)(e y b 11) eyliyor efendim.*

Üçüncü Ordu Müfettişi

Aslına mutabıktır.

Şeyh Sait Ayaklanması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri meydana gelen en kapsamlı Kürt ayaklanması olarak bilinmektedir. Ayaklanma için çok fazla ön hazırlık yapılmamıştır ancak boyutları bir anda büyüyerek Diyarbakır'ın kuşatılmasına kadar ilerlemiştir. Ayaklanma, Türk Hükümeti tarafından bölgeye demiryolu ile asker sevki yapılarak bastırılmıştır. İsyan, dini nitelikli bir isyan olarak tarih kayıtlarına geçmiştir.

1924 yılında Hilafet'in kaldırılmasından kuvvet alan ayaklanmada, Kürt bağımsızlığı için, Kürt subaylar tarafından kurulan "Azadi" örgütü tarafından din adamı olan Şeyh Sait seçilmiştir. Şeyh Sait'in isyan için seçilmesinin temel sebebi, Kürt halkının dinsel eğiliminin fazla olması ve onun halkın dilinden anlayacağı düşüncesidir. Azadi lideri Cibanlı Halit'in eniştesi olan Şeyh Sait, Nakşibendi tarikatına bağlıdır.

1924 yılında meydana gelen Nesturi Ayaklanması'nın İngiltere tarafından kurgulanması ve desteklenmesi, Şeyh Sait isyanının da arkasında İngiltere'nin olduğu fikrini çağrıştırmıştır. Ancak Şeyh Sait ayaklanmasından sonra, İngiltere'nin Musul'u kolaylıkla elde etmesi bu fikrin doğruluğunu destekler niteliktedir. Zira İngilizler, 1925 İsyanı'ndan sonra Türk – Kürt kardeşliğini savunan Türk tezine karşın, Kürtler ile Türklerin çok farklı olduklarını ve Kürtlerle Türkler'in beraber bir bayrak altında yaşamak istemediklerine dair tezlerini Milletler Cemiyetine kabul ettirmişlerdir.²²⁹ İncelediğimiz arşiv belgelerinde İngilizler'in Musul meselesini kendi lehlerine çevirmek için bölge halkını kullanmışlardır. Halka bir takım vaadlerde bulunarak Türk güçlerine karşı ayaklandırmışlardır. Olay Diyarbakır içlerinde kargaşaya sebep olmuştur. İncelediğimiz belgede olaylardan rahatsız olan halkın bir kısmı diğer bölgelere gittikleri anlaşılmaktadır. Diyarbakır'a gelen suçluların ve iskân müracatında bulunanların Musul meselesi ve Şeyh Sait meselesinin çözüme kavuşturuluncaya kadar Diyarbakır'da tutulmalarına karar verilmiştir. Belge aşağıdaki şekildedir:

Türkiye Cumhuriyeti

²²⁹ Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1992, sa.158, 165.

Dahiliye Vekaleti

İdare-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi

Aded

Umumi

Hususî

932 / 2267

Bihi

BAŞVEKALET CELİLEYE

Musul Meselesinin mevzu-ı bahis olduğu şu sıralarda imale ve hüsn-i idareleri icab eden hudud üzerindeki aşair ve rüesadan ekserisi haklarında cereyan eden takibat-ı adliyeden ihtiraz etmekte olduklarından Musul meselesi ve cenub hudud-ı ihtilafı hal ve izale edilinceye kadar verilmiş olan maznuniyet kararlarıyla tevfik-i müzekkerelerinin te'cil-i icrası hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Celilesine 27 Kanun-ı Sani sene 341 tarihli ve 482/487 numarolu tezkere ile tevdi' buyurulan Yedinci Kolordu Kumandanlığının 16 Şubat 341 tarihli "34" numarolu tahriratı sureti leffen takdim kılındı. Adliye Vekalet-i Celilesiyle bil-muhabere alınan cevab-namede takibat-ı kanuniyenin te'cili ve mukarrerat-ı Adliye'nin te'hir-i infazı ancak kanun-ı mahsus istihsali ile mümkün olduğundan Adliyece taleb-i vaki' dairesinde bir muamele ifasına İskan Kanunu bulunmadığı izbar buyurulmuştur. Vakıa Vekalet-i müşarunileyhaca beyan buyurulduğu üzere mukarrerat-ı Adliye'nin te'hir-i icrası için teklif-i kanunide bulunmak lüzumu derkar olub ancak esas maksad mukarrerat-ı mezkurenin bütün bütün icrasını te'hir olmayub bazen mesail-i mühimmenin derdest tedkik ve hal olduğunu, bu günlerde muvakkat bir müddet için imhali talebden ibaret olmasına ve ahiren Diyarbakır vilayetine gelen ve suret-i takdim edilen şifre telgrafnamede de aynı esbab ile aynı lüzum dermeyan olunmasına göre esasen aranıldıkları zaman hudud haricine çıkmak ve aşair arasına karışmak suretiyle izlerini gaib ve bu gibi sebeblerle haklarındaki mukarreratın icrası tehhür eden bu adamlar hakkındaki mukarreratın.

Musul meselesinin ve cenub hududu ihtilafının ve Şeyh Said vak'asının halline kadar imhali musib bir tedbir-i idari olacağından icabının heyet-i vekilece tezekkürü tensib-i fehimanelerine arz olunur efendim.

22/2/341

Dahiliye Vekili

Aynı konuyla alakalı sınırlarda yaşanan sıkıntıyı anlatan bir başka arşiv belgesinde ise; Diyarbakır adliyesinden Mardin Müdde-i Umummiliğine çekilen telgraftan anlaşılmaktadır. Musul meselesi hal olunana kadar sükûnet içinde kalınması bildirilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti

Erkan-ı Harbiye-i Umumi Riyaseti

Ankara – 10/ 2 /

1341

Kısım Şube 2

Adet

İstihbarat Dairesi - 672/766

BAŞVEKALET-İ CELİLESİNE

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden mevrud 6 ve 8/2/41 tarihli ve 83, 93 numaralı şifreli telgrafnameler sureti leffen takdim kılındı. Cihet-i Adliyece maznun bu gibi eşhasın Kolorduca celb ve hükümet namına taltif edilmesindeki maksat ve gayeden tegafül eden Mardin Müdde-i Umumisinin işbu faaliyeti vazifesi dahilinde bir hareket olarak kabul edilebilirse de bila teemmül yapılan bu gibi tevkifat ile şu zamanda olmayıp şarki hududlarımızda takip ettiğimiz siyasete münafî bir vaziyet ihdas edilmiş olacağı müstağni-i izahdır. Buna zamimeten İbrahim Ağanın adam takibi kararını Diyarbakır Adliyesi daha 16 Ağustos 341 de Mardin Müdde-i Umummiliğine tebliğ etmiş olduğu da Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin merbut telgrafnamesinden anlaşılmaktadır. Musul meselesinin halline kadar hudud üzerindeki bu kabil maznunlar hakkında Hükümetçe bir karar ittihazı muvafık

olacağını arz ve lazım gelenlere tebligat ifasına müsaade buyurulmasını rica ederim efendim.

1924 tarihinde yayınlanan İngiliz dışişleri belgesinde, Ankara Hükümeti'ne komşu olan ülkelerde bulunan Kürtler'in Musul Meselesi'nde kendilerinden taraf tavır almaları için nasıl imtiyazlar verebileceklerine dair düşünceleri yazmaktadır. Söz konusu bu belgeye göre, 1 Ağustos 1925 tarihinde Diyarbakır'da kongre düzenlenmiş ve kongrede Güneydoğu Anadolu'ya otonomi verilmesi için bir takım yeni kararlar alınmış ve bu hususta düzenlemeler yapılması için talimatlar verilmeye başlanmıştır. Düzenlemeler; genel af, bütçeden özel ödenek, 5 yıllık vergi muafiyeti, Şer'îye mahkemelerinin yeniden kurulması kabul edilmiştir. Tüm bunlara karşılık olarak Kürtler, Ankara Hükümeti'ne karşı Musul Meselesi'nde İngilizler'e destek olacaklarının sözünü vermişlerdir. Fakat Musul Meselesi henüz meclise dahi konu olmadan Şey Sait İsyanı meydana gelmiştir. Şeyh Sait Ayaklanması'nın İngilizler'e sağlamış olduğu başka bir yararsa fırsattan istifade edilerek Irak'a herhangi bir askeri müdahale yapmadığı sürece kendi iç isyanıyla uğraşan Ankara Hükümeti, Musul Meselesi'nde de direnmesinin zorlaşmasıdır.²³⁰

3.4. Atatürk Döneminde Musul'da Kürt Sorunu Ve Mevcut Azınlıklar

II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu özgürlük ortamında azınlıklar ve azınlık olmaya sevk edilenler son derece özgürlükçü bir ortamda varlıklarını sürdürürken, İmparatorluğun asli kurucu unsuru ezilmeye devam ediyordu. İşte bu fikri özgürlük ortamında Kürtçülük akımının temellerini kökünden değiştirip emperyalist güçlerle dirsek temasına sokacak olan dernekler ve fikir kulüpleri de ortaya çıktı. Bu kulüpler arasında en önemlileri, 1912'de kurulan Kürdistan Muhipleri Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Hevi, Kürdistan Muhibban Cemiyeti, Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti, Kürt İrşad ve İrtika Cemiyeti ve 1913'te Hoy'da Simiko'nun katkılarıyla kurulan Gihandin Cemiyeti sayılabilir. Bunlar o tarihte iktidarda bulunan İttihad-ı Terakki'ye çok fala muhalif olmadan yerel ölçek varlıklarını devam ettirme çabasında olan kulüplerdi. Bununla birlikte başta Kürt şerif Paşa olmak üzere muhalif kanatta bulunanlar Kürtçülük hareketini uluslararası emperyalizm boyutuna taşımaya yardımcı oldular. Eski Stockholm sefiri olan Şerif Paşa, Osmanlı Islahat-ı

²³⁰ Oran, *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, sa. 264, 265.

Esasiye Fırkasını kurmuştur. İngiliz taraftarı Mevlanzade ile Said-i Kürdi'nin kurucuları arasında yer alan İttihad-ı Muhammedi fırkası ve Lütfi Fikri'nin kurucuları arasında yer aldığı Mutedil Hürriyet Pervaran fırkası da modernleşen Kürtçülük düşüncesinin başlıca siyasi temsilcileri oldular. Özellikle Kürt şerif Paşa (Beau Şerif) ya Mevlanzade Rıfat'ın katılması Fransızların da Kürtçülük meselesine müdahil olmasına yol açmıştır.²³¹

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadoludaki başlatığı direniş hareketi elbette ki Musul-Kerkük havalisindeki direniş hareketleri ile irtibat halinde olup yerel kuvvetlerle ilgilenme de söz konusuydu. Mustafa Kemal Paşa daha Amasya'da iken ivedi ve şifreli olarak 18 Haziran 1919'da Edirne 1. Kolordu Komutanı olan Cafer Tayyar Bey'e yazdığı telgrafta bağımsızlığı kastederek bu yüce hedef için Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti'nin unvanı kabul edilmiştir. Anadolu'daki örgütler ve bucaklara değin genişliyor. İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması yolunda İngiliz propagandası ve bunun yandaşları da bertaraf edildi.²³² Kürtler ve Türkler birleşti ifadesiyle bölgeye olan ilgisini daha Milli Mücadelemizin başında ortaya koyuyordu. Mustafa Kemal Paşa planladığı istiklâl mücadelesini Musul-Kerkük havalisinde de yerleştirmek için 13 Ağustos 1919 tarihinde Şeyh Mahmud'a yöresinde örgütlenmenin genişletilmesi ve İngiliz propagandalarına kanılmaması gerektiğini anlatan bir mektup gönderdi. Bu mektubun ilgili alanda Simiko veya Seyit Taha'ya gönderilmemesinin asıl sebebi şeyh Mahmud'un İstanbul merkezli Kürt kulüpleri kurulurken bölgede İngilizlere karşı bir direniş hareketi başlatmasıydı. Ancak İngiliz propagandasına kanılmaması hususunun Mustafa Kemal Paşa tarafından özellikle hatırlatılmıştır.²³³ 1921 yılının sonlarına doğru İngiliz taraftarı Kürt aşiretlerinin İngiliz karşıtlarına saldırmasına yol açtı. İngilizler Pişdar aşireti reisi Ebabekir Selim, Navdeşt Aşireti reisi Behlul ve Balek aşireti reisi Şeyh Mahmud'u satın aldılar. Bunun dışında o tarihte İngiltere'nin Mezopotamya Sivil Komseri Wilson da toplu tutuklama ve idamlara başladı.²³⁴ Bütün bu yerel ve uluslararası gelişmelerle birlikte Türkiye'nin Misak-ı Millî sınırları içinde

²³¹ Malmisanij, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, Avesta Yayınları, İstanbul 1999, s. 15.

²³² Atatürk, *Nutuk*, C.I.,TTK, Ankara 1989, sa. 19.

²³³ Atatürk, *Nutuk*, C.III.,TTK, Ankara 1989, sa. 51.

²³⁴ Öke, *Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, sa. 80.

bulduğunu ilan ettiği bölgeye artık müdahale etmesi kaçınılmaz olmuştu. Ancak aynı dönem içinde İngilizlerle müzakerelerin devam ediyor olması Türk Silahlı Kuvvetlerini o bölgeye resmi bir harekât yapma konusunda kısıtlıyordu. İşte bu yüzden Kaymakam (Yarbay) Özdemir Bey bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilerek bölgede Türkiye devletinden habersizmiş gibi faaliyetlerde bulunacaklardı. Özdemir Bey müfrezesi böyle bir ortamda bölgedeki aşiretlerin büyük çoğunluğunun Türkiye'ye bağlanma isteği bulunduğu bir dönemde Revanduz'a gönderildi. Müfrezenin gelişiyile birlikte İngilizlerin lehine çalışan Pişdar, Navdeşt ve Balek aşiretlerinin de harekât alanı kısıtlandı.

Simiko İsmail Irak'ta kendi devletini kurmak için, Türkiye ve İran sınırında isyan çıkarmaya çalışmıştır. Bu isyan hareketlerine karşı İran Türkiye ortak harekât düzenlemişlerdir. Simiko İngilizlerin desteğini almıştır. Musul ve Irak'ta Kürtçülük akımının lideri olarak kaynaklara geçmişlerdir. Simiko İsmail'in başlattığı bu isyan girişimleri Türkiye'yi 1922 yılına kadar meşgul etmiştir. Özdemir Bey simiko'ya teslim olması için bir mektup göndermiştir. Ancak Simiko kaçmayı planladığı anlaşılınca harekete geçen 8. Fırka kuvvetleri Simiko'ya ağır kayıplar verdirtti. Simiko kendisi kaçmayı başarmıştı. Ancak oğlu tutuklanarak Doğu cephesi karargâhına gönderilmişir. Simiko Şeyh Mahmut'a sığınmıştır. Bunun üzerine İngilizlerin Simiko'yu kullanarak Türkiyede çıkarmaya çalıştıkları karışıklıklarda önlenmiştir²³⁵. Şeyh Mahmut kendisine sığınan Simiko için önce Özdemir Bey'e ardından da Mustafa Kemal Paşa'ya, Doğu Cephesi ve El-cezire Cephe komutanlıklarına affi için başvuruda bulunmuşlardır. Şeyh Mahmut'un araya girmesiyle Simiko affedilmiştir. 11.1.339 tarihli Elcezire Komutanlığına yazılan mektup ve 26.1.339 tarihli B.M.M Başkanlığına yazılan Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında bölge halkı Türkiye'ye bağlanacakları umuduna kapılmışlardır. Süleymaniye Müdafa-i Hukuk Cemiyeti etrafında toplanmışlar 29 Ocak 1923'te Türk hükümetine bağlılıklarını bildirmişlerir. Kürtlerin geleceğini tayin etmek üzere üç kişilik bir komitenin oluşturulması teklif edildi. Fakat kongre üyeleri içinden böyle ağır bir görevi yerine getirebilecek kimseler bulunmadığında, bu komiteye Özdemir Bey'in üyelerinden Yüzbaşı Fevzi, Kaymakam Remzi ve Süleymaniye mebusu Ahmet Taki beyler seçildi. Eğitim ve kültür seviyesi yeterli olmayan Kürt azalar en

²³⁵ Kutschera Chris, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2001, sa.68.

azından kendilerini iyi bilen ve tanıyan insanların ellerine geleceklerini bırakmış oluyorlardı. 31.1.339 tarihli Yüzbaşı Fevzi'nin Özdemir Bey'e raporu. Müdafaa-i Milliye Heyeti reisi şeyh Mahmut bu üyelerin çalışmalarını tamamlaması için toplantıya ara vermiştir. Bu üyeler 10 maddelik bir esas tespit etmişlerdir. Heyet başkanı Şeyh Mahmut olacak ve Mustafa Kemal'in yolundan gidecekti. Türkiye anayasası, askerlik işlerinde, dışişlerde Türkiye yasaları kabul edilecekti. 6.3.339 tarihli Marşal Fevzi Çakmak'a sunulan rapordur. Özdemir Bey ve Şeyh Mahmut'un başlattığı bu ücadele Konferans sırasında bilgi alış verişinin kesilmesinden dolayı istedikleri başarıya ulaşamamıştır. İngilizlerin başlattıkları bombarduman sonucunda dah fazla kayıp vermek istemeyen Özdemir Bey geri çekilme kararı almıştır. 29 Nisan 1923 İran hududu üzerinden ilerleyerek 10 Mayıs 1923'te Özdemir Bey emrindeki birlikle birlikte Van'ın Özalp ilçesinden Türkiye'ye geri dönmüştür.²³⁶

Atatürk'ün politika ve stratejilerinin yalnızca Irak'ın Kuzeyi ile sınırlı olmadığı gerçeğidir. Atatürk her zaman Irak'ı bir bütün olarak görmüş ve stratejilerini de bu yönde oluşturmuştur. Zaten Özdemir Bey de faaliyetlerini genele yönelik organize edip yürütmüştür. Misak-ı Millînin sınırları dâhilinde gerçekleştirilecek bir birleşme elbette ki kuvvet getirecektir. Zaten Mustafa Kemal Paşa milli mücadele döneminden sonra bu düşüncesini Sadabat Paktı ile bölgede yürürlüğü sokmuştur.²³⁷

İngilizler Kürt aşiretlerini kendi yanlarına çekerek ellerinde bulundurdukları bu avantajlar dışında bölgedeki Asurîlere de bağımsızlık vaâd ediyordu. Hatta Asurîlerden oluşan bir heyeti Lozan görüşmelerine dahi götürmüşlerdi. Ayrıca bölge civarına Ermenileri de iskân ederek Ermenilerin de bir devlet kurması için yeşil ışık yakıyorlardı.

Özdemir Müfrezesini yoğun ateş altına alan İngiliz ve onun emrindeki Asurî, Nesturi ve Hindu kuvvetlerine karşı müfreze büyük bir direniş hareketi başlattı. Yoğun ateş, halkın baskı altında tutulması ve Barzani ve Zebari aşiretlerinin güç kaybeden Özdemir Bey müfrezesinin çekileceğini anlayarak İngiliz saflarına geçmesi Özdemir

²³⁶ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, **KurutuluşSavaşı Güney Cephesi**, s.278-281.; Öke, *Musul Kürdistan Sorunu*, İstanbul, 1995, s.221.

²³⁷ Mustafa Kemal, Atatürk, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, sa.105.

Bey'i zayıf düşürdü. Asuri kökenli Teyyari askerlerinin başlattığı ve İngilizler desteklediği Türkmen kıyımında 15 Ağustos 1923'te Musul çevresinde bu askerlerin işledikleri cinayetler sebebiyle Hükümet ortaya çıkan tepkiyi yatıştırmak için bu askerleri Kerkük çevresine nakletmiştir. Halka sürekli sataşan ve her fırsatta kavga çıkaran bu askerlerden bir grup 4 Mayıs 1924 günü Kerkük'ün Eskiya adlı semtinde Büyükpazar denilen çarşıda alışveriş yaparken esnafla tartışmaya başlamışlardır. Kavgayla dönüşen tartışma sonunda askerlerden birisi yaralanır. Kaçmaya başlayan diğer askerler kışlarına giderek yanlarına aldıkları diğer Tayyari askerleri ve silahları ile olay yerine gelerek halkın üzerine ateş ederler. Tayyariler bu arada Kale mahallesinde Hıristiyanlara ait olan evleri de kullanarak halk üzerine ateş etmeye devam etmişlerdir.²³⁸

Kuzey Irak'ta, Türklerden başka sayılabilecek diğer etnik gruplar günümüz itibariyle Araplar ve Asurilerdir. Eskiden Kerkük, Erbil ve Zaho arasında yaşayan Kürt Yahudi toplumunun 1948'den sonraki yıllarda Bağdat hükümetinin baskısı sonucu İsrail'e göç etmesiyle bugün için Kuzey Irak'ta etkin bir Yahudi nüfusundan söz etmek mümkün değildir. Yine, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen göçlerden sonra Kuzey Irak'ta kayda değer bir Ermeni azınlık kalmamıştır ve günümüzde ancak kent merkezlerinde çok az sayıda Ermeni Iraklı yaşamaya devam etmektedir.²³⁹ Kuzey Irak'taki Arap nüfusun Irak hükümetlerinin Araplaştırma politikaları gereğince Musul, Kerkük ve Erbil'de yoğunlaştığı kesin olmakla birlikte, nüfuslarına dair net veriler mevcut değildir. 1980 yılında Vanlı, kendi tabiriyle Irak Kürdistan'ındaki diğer unsurları, toplam nüfusun % 8,6'sı olarak vermiş, bu oranın yarısını Türkmenlerin oluşturduğunu iddia etmiştir.²⁴⁰ Yani Batılı bilim adamlarınca pek muteber olan Vanlı'ya göre Kuzey Irak'ta Kuzey Irak'ın genel nüfusunun %4'ü kadar Türk, yine yaklaşık %4'ü kadar Arap ve Asuri vardır. Görülmektedir ki rakamlar Türkler gibi Araplar için de, manidar bir şekilde yine aşırı küçük tutulmaktadır. Oysaki, incelenebilecek tek tarafsız kaynak olan Osmanlı Ordusu Hümayununun 1905 yılına ait raporları göstermektedir ki, Musul ve Şehrizer bölgesinde 119,000 yerleşik ve yarı yerleşik Arap yaşarken, aynı rakam Kürt aşiretler

²³⁸ Suphi, Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, sa.193.

²³⁹ Minorsky V, Bois T.H., Mac Kenzie D.N., *Kürtler- Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, sa. 15.

²⁴⁰ Izady Mehrdad R., *Bir El Kitabı- Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, sa 241.

için 182,000'dir.²⁴¹ Yani bu belgelerde sadece bu iki toplum için verilen rakamlar bile birbirine oldukça yakındır ve bu tarihsel gerçek bugün bu hususta verilen ve Kürtleri %91, diğerlerini %9 olarak gösteren abartılı rakamları elbette ki komik kılmaktadır. Keldani, Nasturi, Suriye Ortodoks ve Suriye Katolik olarak 4 ana inanç ve mezhep grubuna ayrılan Asuriler (bazı kaynaklarda bu tasnif Doğu Kilisesi, Keldani, Maruni, Suriye Ortodoks ve Suriye Katolik olarak beşe ayrılmaktadır.) ise Aramice konuşan, Mezopotamya'nın yerli halkları olarak telakki edilen Hıristiyan bir topluluktur.²⁴² Orta ve Kuzey Irak'ta yaşayan Asuriler hakkında değişik kaynaklar tarafından verilen İngilizler tarafından Anadolu yanlısı Türk ve Kürt aşiretlere karşı etkin bir askeri güç olarak kullanılan Asuriler, daha sonraki süreçte merkezi yönetim tarafından kuşkuyla yaklaşılan bir toplum olmuşlardır. Asuriler, takip eden süreçte Bağdat rejiminin hatalı politikalarının da etkisiyle, sürekli olarak, ayrılıkçı Kürt hareketi içinde, muhalefet saflarında yer almışlardır. Siyasi baskılar sonucu Irak hükümetinin Araplaştırma politikası gereğince Asuriler'de Irak dışına göç etmişlerdir.²⁴³ Lozan'da çözülemeyen Musul Meselesini görüşmek üzere Haliç Konferansında bir araya gelen İngiltere ve Türkiye görüşmeler sırasında Musul'da yaşayan Hıristiyan Nesturiler üzerinde de anlaşmaya varamamışlardır. İngilizler Musul için Türk tarafı ile anlaşmadıkları gibi bu dönemde birde Nesturi Meselesi'ni ortaya atmışlardır. Nesturiler, Süryani olarak ta bilinirler. Çoğunlukla Hakkâri ile Urumiye arasındaki bölgede aşiret ve reaya adıyla bilinen bir sosyal düzen içinde yaşamışlardır. Osmanlılara karşı Ermenilerle ittifak etmedikleri için Ermenilerin saldırısına uğramışlar, bazı kiliseleri yakılmış ve bazı Nesturilerde öldürülmüşlerdir. Nesturiler Urmiye'ye göç ettirilmişlerdir. İngilizler Musul'u işgal ettikten sonra İran topraklarındaki Nesturileri Irak'a naklederek Bakuba kampına yerleştirirler. İngilizler bir yandan Nesturilere siyasal vaatlerde bulunarak Musul'un İmadiye bölgesini vaat ettikleri gibi Nesturilerde oluşturulan taburlara da bu dönemde askeri eğitim vermişlerdir. Musul bölgesinde İngilizlere karşı baş gösteren isyanlara karşı bu Nesturileri İngilizler sürekli kullanmışlardır. Hakkâri'ye yönelen Nesturi saldırıları ile de Türkiye'ye karşı da kullanmıştır. Lozan'da Musul'u İngilizler Musul'u Türkiye'ye vermemek için Türkiye'ye bırakmamak için Ermeni sorunu gibi Nesturi sorununda ortaya atmışlardır. Nesturileri de bir taraf olarak öne sürmüşlerdir.

²⁴¹ Sinan, Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayınları, İstanbul, 1998, sa. 120-127.

²⁴² www.usiraqprocon.org, iraq's population.

²⁴³ www.politicalresources.net/kurdistan.htm-Washington Kurdish Ins.

Bu arada İngiliz destekli Nesturi bağımsızlığı görüşünü savunan Nesturilerde: ‘Musul, Urfa, Diyarbakır ve Urumiye’yi içine alan bir bağımsız Nesturi Devletini’ savunmuştur.²⁴⁴ 7 Ağustos 1924’te Hangediği’nde Hakkâri Valisi Nesturiler tarafından esir alınıp yanındaki jandarmalar ise öldürülmüştür. Böylece yeni bir Nesturi isyanı başlamıştır. Cafer Tayyar Paşa Komutasındaki VIII. Kolordu’ya bağlı Türk kuvvetleri Nesturi isyanını bastırır. Yenilen Nesturilerin büyük çoğunluğu İran tarafına kaçmıştır.²⁴⁵

3.5. Atatürk Dönemi Musul Türkmenleri

Kerkük, Musul, Erbil ve Süleymaniye halkı, Faysal’ın aleyhinde oy kullanmıştır. Kerkük’te oylamaya tepki gösteren halk, oy sandıklarını dağıtarak, Türk topraklarında böyle bir oylamanın yapılamayacağını göstermeye çalışmıştır. İngilizlerin oyuncağı olan Faysal’ın kral olarak tahta oturtulması Türklerden başka Arap ve Kürtler tarafından da hoş karşılanmamıştır. Türkiye’den ayrıldıktan sonra Türkmenler, ilk soykırımını 4 Mayıs 1924 tarihinde Kerkük’te yaşadılar.²⁴⁶ El Kaddor mevkiindeki çatışmadan sonra Türkmen aşiret güçleri tekrar Telafer’e dönmüşler ve İngiliz kuvvetlerinin Telafer’in boş olduğunu kabul edip saldırmamaları için şehri boşaltmaya karar vermişlerdir. Telafer halkı Karaçuk dağlarına sığınmıştır. Telafer’e giren İngiliz kuvvetler ise top atışları ile şehrin bir kısmını yıkmış halkın depoladığı buğday vb erzak depolarını yakmıştır. Daha sonra Telaferlilerin şartlı olarak geri dönmelerine izin verilmişken, geri dönen halkın ileri gelenleri tutuklanarak işkence görmüş bir kısmı da sürgün edilmiştir. Halk arasında büyük sıkıntılara felaketlere yol açan bu olay ve gerçekleştiği yıl halk tarafından “Kaçakaç Yılı” olarak isimlendirilmiştir. Ağırlıklı Türkmen nüfusunun yer aldığı ve Türkmen liderlerin sevk ve idaresinde gerçekleşen Kaça Kaç İsyanı Telafer Türkmenleri için büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır. İngilizlerin bu soykırımına karşılık vermek için aşiretler bir araya gelince İngilizler suçluların tutuklanıp cezalandırılacağını açıklamıştır.²⁴⁷

²⁴⁴ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, 1975, sa.91.

Kaymaz, *Musul Sorunu (Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel Siyasal Bir İnceleme)*, Otopsi Yayınları, İstanbul: 2003, sa. 395,400-404.

²⁴⁵ Öke, *Belgelerle Türk- İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, sa.249.

²⁴⁶ Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, sa.190.

²⁴⁷ Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, sa.190.

;Kaymaz, *Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Ankara, 2003, sa.140.

Irak'ın İngiliz Siyasi Hâkimi, 5 Mayıs 1924 tarihinde bir bildiri yayınlamak, zarar görenlere tazminat ödenmesi için hükümetin karar aldığını açıklamıştır. 1920-1932 yılları arasında İngilizlerin Mandası altındaki Türkmenler baskı ve zulüm görmüşlerdir. Bu arada 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılan Ankara Antlaşması'yla Musul bölgesi resmen İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılmıştır. Ankara Antlaşması'nda, Türkmenlerin kültürel veya siyasi haklarıyla ilgili hiçbir madde yer almamış olması Türkmenler arasında büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Böylece Türkmenler herhangi bir uluslararası güvenceden yoksun, kendi kaderleriyle baş başa kalmışlardır. Bundan sonra Irak vatandaşı olarak yaşamak durumunda kalan Türkmenler,²⁴⁸ Irak resmi mevzuatında yok sayılmıştır. Türkmeneli bölgesinin nüfus yapısı hükümet kararları ile değiştirilmiştir. Türkmenlerin önemli bir kısmı, Arap nüfusun çoğunluk olduğu bölgelere zorla götürülüp iskân edilmişken, onlardan boşalan alanlara da Arapların yerleşmesi için her türlü hükümet teşviki uygulanmıştır. Türkmenler mezhebi farklılıklarla, ciddi bir dayanışma tesis edememişken, Şii Türkmenlerin Şii Araplar içinde, Sünni Türkmenlerin de Sünni Arap ve Sünni Kürtler arasında "korunma" kaygısıyla asimile olma eğilimi giderek etkili olmaya başlamıştır. Yönetimin baskılarına maruz kalmışlar, asimilasyon hareketlerine karşı mücadele eden Türkmenler, İngiliz yönetimince yurt dışına ve yurdun başka yörelerine sürgün edilmişlerdir. İngiltere, 30 Haziran 1930'da Irak'a bağımsızlığını vermiştir. İngiltere 1932 yılında Irak'ı Milletler Cemiyeti'ne aday olarak gösterdi. Irak hükümeti, 30 Mayıs 1932'de bir deklarasyon yayımladı. Kral Faysal'ın Türkiye ziyaretinden 11 ay sonra yayımlanan bu deklarasyonda da Irak Türklerine bazı kültürel haklar tanındı.²⁴⁹ Irak yönetimleri tarafından ülkede yaşayan bütün halkların hayat ve özgürlükleri; dil, din ve soy ayrımı yapılmadan garanti altına alınıyordu. Vatandaşlar, hiçbir sınırlama olmadan kamu görevi yapabilecekler, mesleki faaliyetlerde bulunabileceklerdi. Ayrıca, deklarasyonda, azınlıkların temsil edildiği bir seçim sistemi garanti ediliyor, azınlıklara mahkemelerde kendi dilleri ile ifade verme ve kendi dillerinde eğitim veren okullar açma hakkı veriliyordu. Kifri ve Kerkük'te Arapça ile birlikte Türkçe ve Kürtçe resmi dil oluyordu. Deklarasyon bu haliyle, Irak Türkmenlerinin siyasi,

²⁴⁸ Bilal N. Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Ankara 2004.

²⁴⁹ Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004,

kültürel ve sosyal haklarını içeren bir belge niteliği taşıyordu.²⁵⁰ Kralın ziyaretinde verilen karar doğrultusunda, Türkiye ile Irak arasında yeni bazı anlaşmalar imzalanması için görüşmelere başlanmış ve 9 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da üç anlaşma imzalanmıştır: 1) Suçluların Geri Verilmesi Anlaşması, 2) Ticaret Anlaşması ve 3) İkamet (Oturma) Sözleşmesi.

İkamet Sözleşmesi yürürlüğe girdikten sonra, Iraklı soydaşlarımızın, Anavatan bildikleri Türkiye ile ilişkileri büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Bu sayede Türkiye ile Irak arasında geliş gidişler artmış, soydaşlarımız Irak vatandaşlığını muhafaza ederek Türkiye'de oturma, çalışma, ev bark sahibi, iş güç sahibi olma, mal mülk edinme, ticaret yapma ve çocuklarını Türkiye'de okutma, yetiştirme, meslek sahibi yapma imkânlarına kavuşmuşlardır. Irak Türklerinin belli bir kesimi, yaratılan bu imkânlardan yararlanmışlardır.²⁵¹

Irak Krallığı döneminde, Türkmenlere kâğıt üzerinde bir takım haklar verilmiş gibi gözüküyorsa da, Irak yönetimi Türkmenlerin bu hakları kullanmasına sıcak bakmıyor, onları Araplaştırmak için elinden gelen her türlü gayreti gösteriyordu. Kerkük ve çevresinde Arap ve Kürt kökenli memur, asker, polis ve jandarma bulunduruyor, Türkmen asıllılar ise Türk bölgeleri dışına çıkarılıyordu. Hükümet memur ve öğretmenlerini sistematik bir şekilde güney Irak'a sürgüne gönderiyordu. Bu dönemde Türkiye ile Irak arasındaki dostluk ilişkileri ileri düzeye çıkarılmışken, Türk soyundan gelen Iraklılara karşı böyle acımasız bir baskı politikası benimsenmesinin arkasında yatan yatan asıl neden, Türkiye'nin Hatay davasının Bağdat'ta yanlış kullanılmış olmasıdır. Hatay davasındaki gelişmeler ile Irak Türklerinin haklarının birer birer ortadan kaldırılması eş zamanlıdır. Hatay Türkleri Türkiye'ye katılmaya doğru yürürken, Irak Türkleri üzerindeki baskılar da günden güne artmıştır. Hatay Türkiye'ye katıldıktan ve dava kapandıktan sonra da Irak Türkleri üzerindeki baskılar devam etmiştir.²⁵² Türkçe eğitime gelince, 1930-1931 eğitim-öğretim yılında Kerkük şehir merkezi dışındaki ilkokullarda Türkçe öğretim Irak yönetimi tarafından yasaklanmış, Kerkük merkezindeki birkaç okulda ise, yabancı dil dersi gibi haftada bir saate indirilmiştir. Esasen Krallık döneminde Türkçe eğitime hiç müsaade edilmemiştir. İtalya ve Almanya tehlikesine karşı 8

²⁵⁰ Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, sa.193-195.

²⁵¹ Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004, sa.98,103.

²⁵² Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004, sa. 104.

Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Sadabad Paktı imzalanmıştır. Pakt'ta giden heyet Kerkük üzerinden gitme kararı alınca Kerkük halkı Türk heyetini sevinçle karşılamıştır. Karşılama törenine katılan birçok kişi tutuklanarak Irak'ın güneyine sürgün edilmiştir. Irak Başbakanı Nuri Said Türkler'in Irak'ı tekrar ele geçirecekleri korkusuna kapılarak bu tarihten sonra Türkiye'den gelen hiçbir heyeti Kerkük'e girdirmemiştir. Sadabad Paktı'nda Irak Türkmenleriyle ilgili hiçbir madde de yer almamıştır.²⁵³

Bağdat Hükümetinin Irak Türkleri üzerindeki baskılarını sürdürmesine rağmen, Türkiye-İrak dostluğu bozulmadı. Atatürk döneminde kurulmuş olan sıcak ilişkiler, İsmet İnönü döneminde de devam etti. Ancak Irak, İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) Türkiye'nin tarafsız kalma siyasetini izleyemedi. 29 Mart 1946 tarihinde imzalanan Türkiye-İrak Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın 3. Numaralı Protokolü, Türkiye ile Irak Arasında Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü adını taşımaktadır. Bu protokolle Irak okullarında verilen diplomalar Türkiye'de de geçerli sayılınca, diploması olan birçok Iraklı Türkmen genci Türk üniversitelerinde okuma imkânı kazanmıştır.²⁵⁴

3.6.1923 – 1930 Dönemi Musul Ağırlıklı Olarak Ele Alınması

Petrol yatakları sebebiyle 19. Yüzyıl'dan beri Musul, büyük güçlerin denetimi altında olmuş ve imtiyaz kazanma politikalarının hedefi haline gelmiştir. Musul için batılı güçler birbirleriyle büyük rekabetlere girişmişlerdir.²⁵⁵ Nitekim I. Dünya Savaşı'nın sonunda Musul, batılı güçlerin petrol temalı siyasal hesapları bağlamında Osmanlı Devleti'nden ayrılan toprakların tekrardan yapılandırılması ile sorun olarak meydana çıkmıştır. 1918 – 1928 yılları arasında bölgede yaşanan siyasal, hukuksal, ekonomik, askeri ve diplomatik boyutlarla Musul, İngiltere mandası altında bulunan Irak'a bırakılmıştır.²⁵⁶ Lozan barış görüşmelerinde İngiltere Musul'u Türkler'e bırakmama kararında ısrarcı davranınca antlaşmanın tehlikeye düşmemesi için sorunun daha sonra iki taraf arasında çözülmesine karar verilmiştir. Milletler Cemiyeti sorunun 9 ay içinde taraflar arasında çözülmesine karar vermiştir. Tekrar

²⁵³ Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, sa 205-206.

²⁵⁴ Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004

²⁵⁵ C.Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, London 2002, sa.16.

²⁵⁶ Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara, 2003, sa. 57-82.

bir araya gelen taraflar 5 Haziran 1924' İngilizlerin Musul'u kendi mandası olan Irak'a bırakılarak Hakkariye kadar olan yerleri talep etmiştir. Sorunun Milletler Cemiyetinde görüşülmesine karar verilerek 30 Eylül 1924'te görüşmeye başlanmıştır. Kasım 1924'de geçici sınır belirlenmiştir. Tam bu görüşmeler devam ederken Türkiye'nin bir iç sorunu olan Şeyh Said isyanı (Şubat 1925) çıkmasıyla Milletler Cemiyeti Musul kararını İngilizler'in mandası olan Irak'a bırakılmasına karar vermiştir.

1923-1930 yılları arasında meydana gelen siyasi, hukuki, ekonomik ve askeri sürecin neticesinde, Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926 yılında Türkiye-Irak sınırını belirleyen, Türkiye'nin Musul'daki haklarından vazgeçtiği ve buna karşılık yalnızca 25 sene boyunca Irak petrolünün %10'unun imtiyazının verildiği Ankara Antlaşması (Türkiye, İngiltere Irak Hükümeti) imzalanmıştır.²⁵⁷ Ankara Antlaşmasıyla Türk hükümeti ve Irak yönetimi bağımsız Irak Devleti kurulacağını inancındaydılar. Ancak Milletler Cemiyeti, Irak'ı İngiliz mandası iradesine bırakmıştır.²⁵⁸

Ankara Anlaşması imzalandıktan sonra, Türk-Irak ilişkilerine bir yandan bölgenin coğrafi, tarihi ve kültürel yakınlıkları sebebiyle manevi bağlılık yansımıştır. Bir yandan da Musul bölgesindeki çeşitli etnik ve dini etmenlerin varlığı bölgedeki dış güçlerin söz konusu farklılıkları kullanarak karmaşa ortamı yaratmaları, hem Irak'ın ülke bütünlüğünde hem de Türk – Irak ilişkilerinde devamlı bir gerilim meydana getirmiştir.²⁵⁹

Musul petrolü için başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya ve Amerika bölgenin idaresinde söz sahibi olmak istemişlerdir. Türkiye Irak sınırının etnik kimliğinin değiştirilmesi için devamlı faaliyetlerde bulunmuşlardır.²⁶⁰ Bölgeyi etnik guruplara ayırarak özerk yönetimle şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Batılı devletler, Amerika, Rusya; Kürtler, Ermeniler ve Arapların koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Sürdürülen politikalarla, ekonomik olarak bölge

²⁵⁷ İhsan Şeref, Kaymaz, *Musul Sorunu (Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme)*, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003 sa.47-59; Yılmaz, *Musul Meselesi Tarihi*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2003, sa. 203.

²⁵⁸ *Yaşayan Lozan*, Editör Çağrı Erhan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın., 2003, sa. 146,147.

²⁵⁹ Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, İstanbul 2003, sa. 45.

²⁶⁰ J.C. Hurrewitz, *Diplomacy in the Middle East (1914-1956)*, USA 1956, sa.133.

halkının sorunlar yaşamasına neden olarak, eşkiyalık ve kaçakçılık faaliyetlerinin artmasına da göz yumulmuştur.²⁶¹ Musul nüfusunun %55-60'ını Kürtler oluşturmaktadır. Kürt halkı petrol alanlarının yakınında ikamet ettikleri için bölgedeki petrole sahip olmak isteyen devletler Musul Meselesi ve Kürt Meselesi'ni beraber değerlendirerek kendilerinin kontrol edebileceği bağımsız ya da özerk devlerinin kurulmasını istemişlerdir. Bu hususta desteklerini esirgememişlerdir.²⁶²

Ankara Anlaşması'ndan sonra, Irak ve Türkiye ilişkileri İngiltere çerçevesinde şekillenmiştir. Irak ve Türkiye ilişkileri 1932 yılına kadar İngiltere çerçevesinde şekillendikten sonra, Atatürk'ün reformları ve "kardeşlik ve dostluk" temelinde izlemiş olduğu siyasetle büyük bir gelişme göstermiştir.

5 Haziran 1926 tarihinde, Türkiye – İngiltere ve Irak arasında "*Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması*" imzalanmıştır. İmzalanan antlaşmadan sonra İngiltere ve Türkiye arasında yaşanan gerginlikler yerini karşılıklı menfaat ilişkilerine bırakmıştır. Anlaşma sonrasında Irak ve Türkiye arasında ki ikili ilişkilerde yavaşça düzelmeye ve gelişmeye başlamıştır. 1928 yılında karşılıklı olarak iki ülke arasında elçilikler kurulmuştur. Elçiliklerin kurulmasından sonra diplomatik sahada başlayan ikili ilişkiler 1932 tarihinden sonra daha da gelişmiştir.²⁶³

3.6.1.1930 Sonrası Musul

Türkiye ve Irak arasındaki tarihten gelen bağlar ve Musul Meselesi'nin çözüme kavuşmasından sonra Türk-Irak ilişkileri hızla yeni boyut kazanmıştır. Türkiye ve Irak arasında iyi komşuluk ilişkileri bağlamında pek çok anlaşma imzalanmıştır. İngiltere'nin de onayladığı bu anlaşmalardan en önemlileri şu şekildedir.²⁶⁴

- "İade-i Mücrimin Muahedenamesi": 9 Ocak 1932 tarihinde iki ülke arasında huzur ve barış ortamının amaçlanması doğrultusunda suçluların iadesi antlaşmasıdır.

²⁶¹ Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara 2003, sa. 515-516.

²⁶² Yılmaz, *Musul Meselesi Tarihi*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2003, sa. 22-26.

²⁶³ Koçsoy, *Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri*, İstanbul: Boğaz içi Yayınları 1991, sa. 8.

²⁶⁴ Barış, *Türkiye-Irak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2004, sa.72-73.

- “İkamet Mukavelesi”: 9 Ocak 1932 tarihinde iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin iyileşmesi için ikamet ve ticaret yapabilmeleri adına imzalanan antlaşmadır.
- “Ticaret Muahedenamesi”: 10 Ocak 1932 tarihinde iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin korunması kapsamında imzalanan antlaşmadır.
- “Uzlaşma Protokolü”: 8 Aralık 1936 tarihinde 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan İngiltere – Türkiye – Irak arasındaki anlaşmanın uzatılması için imzalanan bu protokoldür.
- “Dostluk ve İyi Komşuluk”: 29 Mart 1946 tarihinde iki ülkenin birbiri arasında ki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin devam etmesi için imzalanmıştır.²⁶⁵

29 Mart 1946 tarihinde imzalanan Türkiye-İrak Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın 3. Numaralı Protokolü, Türkiye ile Irak Arasında Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü adını taşımaktadır. Bu protokolle Irak okullarında verilen diplomalar Türkiye’de de geçerli sayılınca, diploması olan birçok Iraklı Türkmen genci Türk üniversitelerinde okuma imkânı kazanmıştır. İtalya ve Almanya tehlikesine karşı 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran’da Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Sadabad Paktı imzalanmıştır.²⁶⁶ İkinci Dünya savaşından sonra Kerkük petrol şirketinde çalışan işçiler hayat şartlarıyla ilgili olarak önce çalıştıkları şirkete sıkıntılarını aktardılar. Daha sonra bu sıkıntılarını basın aracılığı ile halka duyurmaya çalıştılar. Ancak bir sonuç alamayınca 1 Temmuz 1946 tarihinde iş bırakma eylemini başlattılar. Bu arada, işçiler seslerini duyurmak maksadıyla, Gavurbağı Meydanı’nda her gün toplanıyorlardı. 4 Temmuz günü yine böyle bir toplantıda, birçok tutuklamalar gerçekleştirildi. Bunun üzerine, ortam daha da gerginleşti ve 12 Temmuz günü polis, göstericilerin üzerine ateş açtı. Bu olayda, 20 kadar gösterici hayatını kaybetmiş, yüzlerce kişi yaralanmıştır. 1947 yılında milletvekili seçimleri öncesinde gelişmiştir. Seçimlerde aday Türkmenleri desteklemek için yapılan ve

²⁶⁵Ministere des Affaires Etrangeres, *Serie E Levant Turquie*, Volume 170, Pele’nin, 1921, sa. 249,250.

²⁶⁶Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Ankara, 2004.

halkın büyük bir çoğunluğunun katıldığı gösterilere güvenlik güçleri müdahale etmiş, çok sayıda yaralanan olmuş ve halk dağılmak zorunda kalmıştır. Diğer olay ise 1949 yılında gerçekleşmiştir. Bu olayda amaç, Kerkük'e atanan Vali ve Belediye Başkanlarının Türkmenler arasından seçilmesidir. Bu amaçla binlerce Türkmen bir araya gelir, mitingler ve gösteriler düzenlerler. Nihayet, yönetim Türkmen Şamil Yakubi'yi belediye başkanlığına getirmek zorunda kalır.²⁶⁷ Irak'ta Krallık döneminin önemli olaylarından biri de, Bağdat Paktı'nın kurulmasıdır. Güvenlik ve savunma konularında işbirliğini öngören ve daha sonra Bağdat Paktı olarak adlandırılan Antlaşma 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak arasında imzalanmıştır. (Antlaşma metni ek'tedir.) Daha sonra sırasıyla 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım'da İran bu pakta katılmıştır. ABD de, Haziran 1957'de paktın Askeri Komitesine girmiştir. Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler bu anlaşmayla düzelir ve gelişirken, bu durum aynı şekilde Türkmenlere yansımamıştır. Zira, beklentilerin aksine, Türkmenler üzerindeki baskı ve asimilasyon hareketlerinde artış kaydedilmiştir. Irak Türkleri, Nisan 1958'de Türk Hükümetine bir muhtıra sundular. Krallık rejiminde kendilerine yapılan çeşitli baskıları Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin dikkatine getirdiler. Türkiye'de öğrenim gören Kerküklü gençler tarafından, Irak Türkleri adına sunulan muhtırada, özetle şöyle deniyor; "Biz, Türkiye'de öğrenim gören Kerkük'lü gençler, Irak Türklerinin dert ve dileklerine T.C.Hükümetinin dikkatini çekmek ve acil tedbirler alınmasını istiyoruz. Irak Türklerine yapılan baskıların başlıcaları şunlardır: Araplaştırma politikası izleniyor, kültür alanında çeşitli baskılar yapılıyor, Türk eserleri yok ediliyor, ekonomik baskılar uygulanıyor, Kürt tehlikesi var..." Bu hususlara ilave olarak Türk hükümetinden şu hususlar talep ediliyordu.

"Kerkük'te Türk Konsoloslugu açılsın, Türk Kültür Merkezleri kurulsun; Türk okulları açılmasına yardım edilsin, resmi Irak okullarında Türkçe dersler konması sağlansın, yeni Türk harfleriyle gazete çıkarabilecek bir basımevi kurulmasına yardım edilsin, Kerkük'te Türkiye İş Bankası'nın bir şubesi açılsın, Irak Türklerinin can ve malları güvenceye alınsın, Türkiye'den Irak Türklerine yayınlar gönderilsin, Ankara Radyosu'nun dış Türklere dönük yayınları arttırılsın ve bu yayınlarda Kerkük Türklerine genişçe yer verilsin, Irak'ta Türkçe filmler gösterilmesi sağlansın, Irak'ta tarihi Türk eserleri korunup yaşatılsın, İstanbul'daki Irak Kültür Ataşe

²⁶⁷ Saatçi, *Irakta Türk Varlığı*, İstanbul, 1996.

Yardımcısı değiştirilsin, Iraklı Türk öğrencilere Türkiye’de öğrenim bursları verilsin ve yurt sağlansın.”²⁶⁸

Bağdat Paktı’nın tek Arap ülkesi olan Irak, pakta karşı gösterilen tepkiler sonucu Arap dünyasından tecrit edilmiş durumdaydı. Irak’ta monarşinin liderleri, devamlı olarak, “Batı taraftarı olmakla” suçlanıyordu. Bağdat Paktı’nın imzalandığı yıl olan 1955’den sonraki gelişmeler, Arap Orta Doğusu’nda, Batı aleyhtarı ve radikal milliyetçilik taraftarı unsurları güçlendirmiştir. Mısır ve Suriye 22 Şubat 1958’de Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni kurmuş, ardından da Irak ile Ürdün, aralarında resmi bir birlik kurduklarını açıklamışlardır. Irakta faysal rejimini düşürmek için faaliyeye başladılar. Tuğgeneral Abdülkerim Kasım’ın başkanlığında ana teşkilat oluşturulmuştur. Yapılan harekât esnasında Kral II. Faysal ve Kral varisi veliaht Abdullah vurularak öldürülmüştür. Türk düşmanı Başbakan Nuri Sait devri kapanmıştı. Bu nedenle Türkmenler ihtilali gönülden desteklemiş, hür ve demokratik bir düzenin kurulacağı, okullarda Türkçe eğitim verilebileceği, öğrenci dernekleri ve sendikalar kurulabileceğini düşünmeye başlamışlardı. Hatta parlamenter sisteme geçileceğine inanılıyor, Türkmenler yapılacak seçimlere hazırlanıyordu. Ancak gelişmeler hiç de beklenildiği gibi olmadı. Irak’ta komünistlerle Arap milliyetçileri arasında amansız bir mücadele başlamıştır. Kasım, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini genişletmeye başlamıştır. Bu dönemde, Rusya’dan çok sayıda sivil ve askeri uzman Irak’a getirilmiş, birçok vatandaşı, Halk Mukavemet Ordusu tarafından tutuklanarak sorgulanmış, evleri basılmış, hatta öldürülmüştür.²⁶⁹ Kürtler daha da ileri giderek alışveriş merkezlerini yağmalamaya, Türkmenlere ait evlere saldırmaya başladılar. Saldırgan Kürtler, ellerinde Kasım ve Barzani’nin posterleri olduğu halde, “Kerkük Kürtlerindir. Buraları terk edin” diye sloganlar atarak, Atatürk ve diğer Türk büyüklerinin resimlerini yırttılar. Bunun üzerine Türkmenlerle Kürtler arasında ilk büyük çatışma meydana gelmiştir. 25 Kasım 1958’de olaylar büyüyünce 2. Tümen Komutanlığı olaylara müdahale ederek Kürtleri kontrol altında tutup rapaor vermeye başlamıştır. Irak’taki mevcut yönetime karşı ilk büyük tepki 8 Mart 1959 tarihinde Musul’da ortaya çıkmıştır. Arap Milliyetçisi Albay Abdulvahap Şevvaf bir ayaklanma başlatmıştır. Kasım’a karşı başlatılan bu ayaklanma üzerine, Bağdat’ın emriyle Musul garnizonu bombalanmış, Musul’da kanlı çarpışmalar meydana gelmiş

²⁶⁸ Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Ankara, 2004.

²⁶⁹ Saatçi, *Irakta Türk Varlığı*, İstanbul, 1996.

ve ayaklanma Bağdat yönetimiyle komünist Kürtler tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Ayaklanmadan sorumlu görülenler ise idam edilmiştir.²⁷⁰ Kerkük Belediye Başkanlığı'na Moskova'da eğitim görmüş olan Maruf Berzenci, Halk Mukavemet Teşkilatı'nın başına Ermeni kökenli Ojin adlı aşırı bir komünist atanmıştır. Bundan sonra Türkmenler üzerinde büyük bir baskı başlatılmış, tutuklamalar yapılmış, sürgün politikaları artarak devam etmiş ve Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Bununla birlikte, Kerkük'ü Kürtleştirme çabalarına ağırlık verilmiştir. Rusya'da yetiştirilen silahlı Kürt militanlar gruplar halinde Irak'a getirilerek Türkmenlerin yoğun olduğu bölgelere, özellikle Kerkük'e yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu durum 14 Temmuz 1959 Katliamına neden olmuştur.²⁷¹ Türkiye Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, Irak'ın Ankara Büyükelçisi'ni çağırarak, Türkmenler için güvence istemiştir. Bu arada, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Ankara'ya gelerek olaylar hakkında bilgi vermiş ve Türkiye'nin istekleriyle birlikte Başbakan Adnan Menderes'in bir mesajını Kasım'a iletmiştir 1960 yılına gelindiğinde Türkmenler açısından önemli bir olay gerçekleşmiştir. Erbil, Telafer, Hanekin, Tuzhurmatu, Kifri, Altunköprü ve diğer Türkmen bölgelerindeki Türkmen öğretmenlerinin katılımıyla, 28-30 Ağustos 1960 tarihleri arasında ilk Eğitim Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede, Irak'taki Türkmenlerin eğitim ve kültür problemleri tespit edilmiştir.

- Türk bölgelerindeki ilkokullarda Türkçenin okutulması ve öğretmenler için kurslar açılması,

- Türkçe alfabe ve okuma kitapları hazırlanması,

- İleri yaşlarda olanlar için ayrı kitaplar hazırlanması ve köylerde eğitim merkezleri kurulması,

- Üniversitelere, Türk bölgelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak sayıda Türk öğrenci alınması, her yıl yabancı ülkelerde öğrenim görmek üzere Türk öğrencilerine belirli kontenjan ayrılması, ortaokul ve liselerde öğretmen açıklarının giderilmesi,

- Türkçe harflerle bir basımevi kurulması, Öğretmenler Sendikası tarafından Türkçe-Arapça bir dergi çıkarılması, edebiyatçılara yardım edilmesi, Irak Türkleri tarihinin ve yaşadıkları bölgenin coğrafyasının okutulmasıdır.²⁷² Türkmenlerin kültürel haklarını elde etmek için yaptıkları çalışmalar çerçevesinde, 1960'lı yıllarda

²⁷⁰ Osman, Oğuz, *Kerkük Katliamı*, Fuzuli, İstanbul, 1987,

²⁷¹ İzzettin, Kerkük, *Kerkük Katliamının 4 Yıldönümü*, İstanbul, 1963.

²⁷² Erşet, Hümmüzlü, *Irak Türklerini İlk Eğitim Kongresi*, Kardeşlik Dergisi, 1968.

başka önemli olaylar da gerçekleşmiştir. 7 Mayıs 1960 tarihinde Bağdat'ta Türkmen Kardeşlik Kulübü kurularak, faaliyete geçirilmiştir. Daha sonra Türkmen Kardeşlik Ocağı adını alan bu klüp, sosyal ve kültürel faaliyetlerin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur.1963'te Türkmenler haklarının geri verilmesi için Cumhurbaşkanı Abdüsselam Arif'e taleplerini bildirmişlerdir. Türkçe eğitim hakkı, Türk idareci atanması Türk gençlerin kendi bölgelerinde görev yapma hakları ve Anayasada Türkmenlere de yer verilmesi Kerkük petrolünde çalışan işçilerin Türklerden de alınması Kürtlerin Türkmenlere karşı silahsızlandırılmaları basın yayın hakkı gibi önemli taleplerdir.²⁷³ 1968'de Türk Büyükelçi Pertev Subaşı'nında gönderdiği rapordan Türkmenlerin bu haklardan mahrum bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Irakta 17 Temmuz 1968'de BAAS Partisinin gerçekleştirdiği daebeyle Saddam Hüseyin ve kuzeni Hasan El-Bekr rejimin ilderleri olmuştur. BAAS Partisi Arap milliyetçiliğine dayanıyordu. Türkmenler Cumhurbaşkanı Hasan El-Bekr taleplerini birkez daha bildirdiler 24 Ocak 1970'te yukarıda bahsettiğimiz taleplerin verilmesine karar verilmiştir.²⁷⁴

3.6.2. Türkiye'nin Musul Petrollerindeki Hissesi

Türkiye Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'yla Türkiye Musul petrollerinden %10 hisse almıştır. Türkiye bu payını 1931-1952 yılları arasında düzenli olarak almıştır. 1931'de 3.1 milyon TL, 1932'de 1.7 milyon,1933'ten 1937 yılına kadar her yıl için 600.000 TL ödeme yapılmıştır. 1938'de 1 milyon ödeme yapılmıştır. 1945'te Türkiye'ye ödeme yapılmamıştır. 1954'te ödemedikleri 1945 yılının ödemesini yapmışlardır. Türkiye'ye 1954 yılına kadar 5.5 milyon sterlin ödeme yapılması gerekirken 3.5 serlin ödeme yapılmıştır Türkiye'nin Irak elçisi Tahir Lütfi Bey verdiği demeçte Irak petrollerinden Türkiye'nin hisselerinin ödendiğini belirtmiştir.

“Musul petrolleri Hayfa ve Trablusşam'a 1935 yılında indirilmiş bulunacaktır.Bundan sonra Irak Hükümeti anlaşma hükümlerine göre net hâsılatın %10'unu bizeverecek. Şimdilik tesisat ikmal edildiğinden

²⁷³ DBA:T.C.Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Büyükelçiliği'ne yazı, 23.3.1963, No. 360.250/56.

²⁷⁴ Irak Cumhuriyeti Tanıtma Bakanlığı,(1972), Menh al- Hukuk al- Sakafiyeye li'l-Mevatinin al-Türkmen ve'll- Natukin bi'l- Süryaniyye, Bağdat

Irak Hükümeti'ne 400.000 İngiliz Lirası verildi. Irak Hükümeti bunun %10'u olan 40.000 İngiliz Lirasını bize verdi ki, İngiliz Lirası itibariyle epeyce bir meblağ teşkil eder.”²⁷⁵

Türkiye'ye ödenecek hisse 1931'den 1957 yılına kadar yapılması gerekti. Irak hükümeti 1926 yılını başlangıç olarak kabul ettiği için arada anlaşmazlık çıkmıştır. Bundan dolayı son ödemeyi 1954 yılında yapmıştır. Türkiye'ye verilecek hisseler 14 Haziran 1914'te İngiltere dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Gerlampson tarafından açıklanmıştır. Türkiye'ye Basra vilayeti ve 1914'te İrandan Türkiye'ye devredilen arazi dışında kalan Turkish Petroleum Şirketi'nin gelirlerinden hisse verilecekti.²⁷⁶ 14 Mart 1925 tarihli sözleşmedeki 10. maddesine göre ihraç edilecek boru hattının inşaatı bittikten sonra 20 yıl sürecek bir ödeme yapılacaktı. Boru hattı 1932'de başlanmış 1934'te yapımı tamamlanmıştır. Resmi açılışı 1935'te yapmışlardır. Ödemelerin nasıl yapılacağı Irak Petrol Şirketi olan Türk Petrol Şirketi ve Irak Hükümeti arasında 19 Mayıs 1931'de yapılan ek sözleşmeyle kesinleşmiştir. Şirketin, Irak Hükümeti'ne yılda 400.000 altın sterlin royalti ödemesi ve bu yıllık ödemelerin yarısının ileride ödenecek royaltilerden mahsup edilmesi hükmü konulmuştur. 1931'de çıkarılmaya başlanan Musul Irak petrollerinin taşınması İngilizlerin isteği üzerine hayfa limanı üzerinden gerçekleşmiştir. Marsilya ticaret odasının raporuna Başbakanlık Cumhuriyet arşivinde yer alan belgede :

“Musul petrolünün Trablus limanına getirilmesi aynı zamanda limanımızın faaliyeti ve ticaretimizevessun noktai nazarinden pek mühimdir.

İngilizlerin arsu ettiği gibi petrolerin Hayfa'ya getirilmesi mesafenin 200-300 kilometre uzaması ve boruların 600-900 metre yüksekliklere kadar olmasını istilzam eder.” Şeklinde bahsedilmektedir. Musul petrolünün taşınmasıyla ilgili başka bir gelgede Berutta çıkarılan gazetede bir makale yayınlanmıştır:

²⁷⁵ Coşar, *Musul Petrollerinden Türkiye Bütçesine Gelen Paralar*”, Tarih ve Toplum Dergisi, c. VII, No: 38, İstanbul, 1977, s. 14.

²⁷⁶ Kodal, *Musul Sorunu (Türk Basınına Göre, 1923-1926)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, sa. 408.

*“Musul petrollerinin Trablus-Şam iskelesine isali hakkında Marsilya Ticaret Odasının raporundan bahis olarak Berutta çıkan “L’orient” gazetesinde yazılı bir fikra ile “İngiliz-İrak buhranı ve Musul petroleri” unvanı altında “Lasyrie” gazetesinde yazılı bir makaleyi havi maktualar leffen takdim kılındı efendim.”*²⁷⁷

15 Mart 1951 tarihinde Irak'ta petrolün millileştirilmesini müteakip; ödemeler tablosunda 1952 ve 1954 yıllarından sonra Irak Hükümeti'ne yapılan ödemelerden büyük bir artış görülmektedir. Ödemelerdeki bu artışın sebebi petrol üretimindeki artışa bağlıdır. Hikmet Uluğbay da bu konuda 1952 yılı itibariyle Güney Irak petrollerinden ihracata başladığını ve 1952 yılı ödemelerindeki artışın sebebinin bu olduğunu, 1954 yılında ödemelerdeki artışı da 1952 yılı Şubat ayında Irak Hükümeti ile Irak Petrol Şirketleri arasında yapılan ve bu şirketle beraber alt kuruluşlarının kâr paylaşımlarını %50 şirket ve %50 Irak Hükümeti'ne öngören anlaşmaya bağlamaktadır. Ayrıca Uluğbay'ın belirttiği gibi Irak Petrol Şirketi 1 Ocak 1954 tarihinde başlamak üzere yılda en az 20.75 milyon ton, Musul Petrol Şirketi aynı tarihten başlayarak yılda en az 1.25 milyon ton ve Basra Petrol Şirketi de yılda en az 8 milyon ton ham petrol üretimi yapmayı garanti etmişlerdir. Bu şirketler 1953 ve 1954 yıllarında Irak Hükümeti'ne 20 milyon sterlin, 1955 yılından başlayarak da 25 milyon sterlinden az pay almayacağını da garanti etmişlerdir.²⁷⁸ Daha sonra yapılanma sürecine girdiği için paraya ihtiyaç duyduğu gerekçesiyle yapılan düzenlemeyle Türkiye Irak petrolünden alacağı %10 hakkından 500.000 İngiliz lirası karşılığında vazgeçmiştir.²⁷⁹ 1950'li yıllarda Türkiye'deki hükümet değişimleri ve Irak Hükümeti'nin bunu bir fırsat bilerek ödeme yapmamış olması ihtimali, tarımsal üretimin her zamankinden daha fazla çıkararak ekonomiyi rahatlatması ve Marshall Planı çerçevesinde yapılan Amerikan yardımlarının yapılmasının; Türk Hükümeti üzerinde olumlu etkisinden dolayı, Irak petrollerindeki hakkı aramakta ısrarcı olmamaştır. 1959 yılı bütçesinden itibaren Irak petrollerinden alınacak pay bütçe kalemlerinde gelir hanesinden çıkmıştır. Bunun yerine 1959 yılı bütçesinde 7. Madde

²⁷⁷T.C.B.C.A, “Musul petrollerinin Trablus-Sam Limanına ulaştırılmasıyla ilgili L’Orient İngiliz-İrak krizi ve Musul petroleri adlı La Syrie gazetesinde çıkan yazı”, Tarih:8/3/1929,Dosya:43622,Fon Kodu:30..10.0.0,Yer No:258.738..1.

²⁷⁸ H. Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara 2003, sa. 452.

²⁷⁹ Kaymaz, *Musul Sorunu*, Birinci Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, Sa.47-59.; Yılmaz, *Musul Meselesi Tarihi*, Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2003, sa. 203.

olarak “Musul petrolerinden biriken 100 milyon liralık hissesinden mali yılı içinde tahsil edilen kısım(B) işaretli cetvelin çeşitli gelirler faslına gelir kaydedilir” Bu dönemde Irak’ta yönetim değişmiş, ancak Irak’taki yeni yönetim de Türkiye’nin payını ödememiştir.²⁸⁰ Türkiye’ye ödenen miktar 3,5 milyon sterline karşılık geldiğini ve bundan dolayı hâla 26 milyon sterlin alacağımız olduğunu ileri sürmektedir, dolar olarak 72,8 milyon dolara karşılık gelmektedir. Petrol değeri üzerinden 755,2 milyon dolardıra denk gelmektedir. Ayrıca ödenmemiş miktarı 1955 yılı sonrası faiz oranlarını kullanarak hesaplamış ve Türkiye’nin Irak alması gereken ödemelerin karşılığını 1,644,7 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.²⁸¹

Türkiye’nin Musul petrolerinden elde ettiği geliri aşağıdaki tabloda yıl yıl verilmiştir.

<u>Yıllar</u>	<u>Tahmin</u>	<u>Tahsilat</u>
1931	2,000,000	3,126,708
1932	450,000	1,711,682
1933	518,000	617,469
1934	500,000	682,304
1935	500,000	596,818
1936	800,000	618,222
1937	800,000	711,990
1938	800,000	1,065,416
1939	1,100,000	919,807
1940	1,000,000	687,260
1941	700,000	619,362
1942	620,000	621,735
1943	620,000	808,160
1944	750,000	1,003,522
1945	-	-
1946	1,000,000	1,108,777
1947	2,250,000	2,452,932
1948	2,450,000	2,430,750
1949	2,450,000	1,277,320
1950	1,500,000	2,138,066
1951	2,200,000	3,910,729
1952	6,000,000	-
1953	35,000,000	-
1954	75,000,000	4,056,490
1955	100,000,000	-
1956	100,000,000	-

Tablo - 3: Nevin Coşar’a Göre Ödemeler Tablosu.²⁸²

²⁸⁰ Uluğbay, Hikmet; *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara, 2003, sa.451-460.

²⁸¹ H. Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara 2003, sa. 452.

²⁸² Nevin, *Musul Petrollerinden Türkiye Bütçesine Gelen Paralar*”, Tarih ve Toplum Dergisi, c. VII, No: 38, İstanbul, 1977, sa.268.

3.7.İskenderun Sancağının Türkiye'ye Katılması

Hatay, Anadolu'dan, Suriye'ye ve Mısır'a ve buradan da Anadolu'ya gelen yolların geçiş noktasını teşkil ettiğinden, bir liman bölgesi, hayvancılık ve ziraate elverişli topraklara sahip olması tarihin ilk çağlarından itibaren bölgede kurulan devletlerin daimi ilgisini çekmiştir. Bu sebeple Hatay, ilk çağlardan bu yana stratejik ve siyasi önemini korumuştur. 19. Yüzyıl sonrasında Batılı ülkelerin sanayileşmesi ve hammadde ihtiyaçlarının karşılanması için yeni bölgeler arayışına girmesi Hatay'ı eşsiz bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Özellikle Musul, Kerkük ve Basra Körfezi'ndeki petrol yataklarına sahip olma durumu bölgenin stratejik önemini daha fazla ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle 19. Yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere, Rusya ve daha sonra Fransa menfaatleri doğrultusunda çıkarlarını korumak ve bölgede nüfuz elde etmek için büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Fakat 1917 yılında Bolşevik İhtilali neticesinde Rusya'nın meydana çekilmesiyle oluşan boşluğu Fransa doldurarak, bölgedeki nüfuzunu arttırmıştır.²⁸³

Sykes-Picot Antlaşması gereğince, İskenderun ve çevresi, Suriye toprağı olarak kabul görmüş ve Fransız mandasına bırakılmıştır. Mondros Mütarekesi'nden önce Suriye'ye bağlı olan söz konusu bu bölge, "İskenderun Sancağı" olarak anılmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı zamanlarda Filistin cephesinde başarısız olan Türk kuvvetleri, Fırat nehri muntıklarına kadar geri çekilerek burada yeni bir cephe oluşturmuşlardır. Hatay, Fransızlar'a karşı savunularak burada milli mücadele cephesi kurulmuştur. Mondros Mütarekesi görüşmeleri esnasında, Hatay'da Faysalcıların ve bölgenin ileri gelenlerinin yaptığı bir görüşmede Şam'da Faysal'ın kurduğu hükümetin uzantısı niteliğinde Arap Hükümeti kurulması teklifi verilmiştir. Ancak bu teklif 27 Ekim günü emrivaki neticesinde yürürlüğe konmuştur. Arap Hükümeti ilan edilerek, türk bayrağı yerine Arap Bayrağı çekilmiştir.²⁸⁴

27 Kasım 1918'de Beyrut merkezli Fransa Yüksek Komserliği'nin çıkardığı kararla "İskenderun Sancağı", merkez İskenderun olmak üzere Antakya ve Reyhanlı'yıda içine dâhil edilerek kurulmuştur. Halep'te de Kral Faysal, kurmuş olduğu Arap

²⁸³ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s.2'den, Harry N. Howard, *The Partition of Turkey*, Newyork, 1966. s.199.

²⁸⁴ Tekin, *Hatay Tarihi*, Antakya, 1993, sa. 97.

Hükümetine Antakya'yı resmen bağladığını Halep'e bildirmiştir. Fakat 7 Aralık 1918 tarihinde Fransızlar İskenderun'dan Antakya'ya olan bölgeyi işgal ederek, Arap bayrağını indirmiş ve yerine Fransız bayrağını çekmişlerdir. Fransız askerinin bölgeye gelmesinin hemen arkasından bölgedeki asayiş sağlanmış fakat Fransız kuvvetleri içerisindeki ermeni askerlerin düşmanca davranışları bölge halkını tekrardan tedirgin etmiştir.

Halkın protestoları arttırması üzere Fransız kuvvetleri, asayişin bozulmasına sebep olacak, yasaklara ve kurallara uymayanların cezalandırılacağını belirtmiştir. 11 Aralık 1918 tarihinde bölgenin tamamen işgali gerçekleşirken, aynı gün içerisinde Fransız Ermeni taburu tarafından Dört Yol işgal edilmiştir. Fransız taburunun yaptığı taşkınlıklar ve bölge halkından birilerini (Mehmet oğlu Mustafa) öldürmeye başlamalarından dolayı bölge vatandaşlarından biri (Kara Mehmet) Fransız askerlerinden birini öldürmüştür. Öldürülen Fransız askerinden sonra, Fransızlar sert tepkilerini daha arttırmışlardır.

1918 senesinin sonlarına doğru Reyhanlı tarafında, bölgenin ileri gelenlerinin yaptığı faaliyetler neticesinde Arap çetelerinin saldırılarına karşı koymak için mahalli bir teşkilat kurulmuş ve mücadeleye karar verilmiştir. Teşkilatlı ilk mücadele Antakya'da Mayıs 1919 tarihinde yapılmıştır. Kuseyr'de yapılan ilk silahlı çatışmadan sonra bölgedeki silahlı mücadele resmen başlamış bulunmuştur.²⁸⁵

13 Temmuz 1919 tarihinde King – Crane adlı Amerikan Heyeti İskenderun Sancağı'na gelmiştir. Heyetin buraya gelmesindeki amaç bölge halkının Fransız mandasından memnun olup olmadığının tespit edilmesidir. Bölgedeki Fransız idaresinden memnun olmayan bölge halkı ve başta dönemin kaymakamı, kadısı ve şeyhinin memnun olmaması görüşlerini açıkça beyan etmeleri Fransızları sınırlendirmiştir. King – Crane Komisyonunun yaptığı görüşmeler neticesinde bölgede Fransız idaresini isteyenlerin azınlıkta olduğu ortaya konmuştur.²⁸⁶

Şehirdeki huzursuzluktan dolayı halk köylere dağılmak mecburiyetinde kalmıştır. Dağılan halkın bir kısmı Maraş'a giderek Kuvay-i Milliyeciler'den yardım talebinde

²⁸⁵Tekin, *Hatay Tarihi*, Antakya, 1993, sa, 91, 100-102.

²⁸⁶ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, TTK, 1986, sa. 20,21.; Oral Sander, *Siyasi Tarih*, C.I, 9. B., Ankara, İmge Yayınevi, 2001, sa. 76

bulunmuştur. Diğer taraftan Mondros Mütarekesi zamanında Faysal Hükümeti'nin bölgede kurulmasına yardımcı olan ancak sonradan Fransızların Suriye'yi işgal etmesi karşısında silahlı mücadeleye başlayan İbrahim Kuseyr'de Kuvay-i Milliyecilere katılmıştır. 25 Nisan 1920 tarihinde imzalanan San Remo Antlaşmasıyla Suriye'nin Fransız mandasına verilmiştir. Suriye, Fransa mandası altına girince bölgede bulunan Türk Hükümeti Antakya ve bölgesini kendi kaderine terk etmek durumunda kalmıştır. Musul, Süleymaniye ve Kerkük gibi Türk nüfusunun yoğun olduğu yerler gibi Antakya ve Civarı da Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alabilmiştir.²⁸⁷

26 Ağustos 1921 tarihinde Fransızlar, Faysal'ın ordusunu Maysalun'da bozguna uğrattıktan sonra Halep'te dâhil olmak üzere tüm Suriye'yi işgal etmiştir. Böylelikle bölgedeki Faysal hükümetine son verilmiştir. Faysal'ı halen gündemde tutmak isteyen İngilizler ise onu Irak'a göndererek, burada kurdukları hükümetin başına geçirmişlerdir.²⁸⁸

Fransız birlikleriyle mücadele tüm hızıyla sürerken Bedri Bey kumandasında bir birlik Antakya havalisine gönderilmiştir. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti ve Bedri Bey arasında gizliden temaslar başlamış ancak yeterli olamayınca Özdemir Bey kumandasında yeniden bir birlik daha gönderilmiştir. Özdemir Bey'in teşkilatı genişletme çabaları esnasında bölgedeki Fransızlarla ateşkes yapıldığı ve birliklerin Sakarya Muharebesi'ne katılmak için hareket etmesi emri gelmiştir. Gelen emirden sonra bölgedeki mücadele hızını kesmiştir.²⁸⁹

Hayat bölgesini terk eden halkın bir kısmı da Adana'da toplanmıştır. Burada, Tayfur Sökmen, Sami Azmı Ezer, Şükrü Oğuz ve Ferit Cemel tarafından "Antakya-İskenderun Yurdu" ismiyle cemiyet kurmuşlardır. Burada Türk hükümetine olan güvenin artmasını için "Altınöz" adında gazete çıkarmaya başlamışlardır. Çıkarılan gazeteyle bölgedeki halkın ümitlerini ve Türkiye'ye olan güvenin artırılması ve halkın mevcut durum hakkında bilgilendirilmesi amaçlanmıştır. Milli Mücadele döneminde hızlanan görüşmeler ve antlaşmalar neticesinde Fransızlar, Adana,

²⁸⁷ Gönlübol, ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara 1990, sa 127.: Alpargu, M., Özçelik ve Yavuz, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ankara 1993, sa.172.

²⁸⁸ Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, Ankara 1978, sa. 57.

²⁸⁹ Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, TTK, 1986, sa. 4-5.; Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, Ankara 1978, sa. 49-56.

Mersin, Osmaniye, Kilis ve Antep'i boşaltmayı kabul etmişlerdir. Buna karşın İskenderun Sancağı'nı boşaltmayı kabul etmemişlerdir.²⁹⁰

23 Eylül 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti, Suriye ve Lübnan'ın Fransız mandasına bırakılmasını oyladıktan sonra, 5 Aralık 1924 tarihinde de çıkardıkları bir kararnameyle "Suriye Devleti" kurulmuş ve İskenderun Sancağı'nın özel rejimi Halep'ten bağımsız olarak tekrardan düzenlenmiştir. Böylelikle Halep'in İskenderun Sancağı'ndaki etkisi zayıflayarak özerk durumuna gelmiştir.²⁹¹ 1926 yılında Suriye ve Türkiye arasında Dostluk ve İyi Komşuluk antlaşması imzalanmıştır. Çıkarılan bir kararnameye göre İskenderun'da bir hükümetin kurulması hususundaki beyanlar bölgedeki Türkler'e yeni isteklerde bulunmaları adına cesaret vermiştir. Bunun üzerine eski ve yeni milletvekilleri, İskenderun'da toplanmışlardır. Burada yeni bir anayasa hazırlanarak yine Fransız himayesinde "Müstakil İskenderun Hükümeti"nin kurulduğu ilanı verilmiştir. Hükümetin kurulmasının hemen arkasından çıkan yeni bir kararname ile hükümetin adı "Şimali Suriye Hükümeti" olarak değiştirilmiştir. Fakat Hükümet reisliğine Fransızlar'dan birinin getirilmesini Suriye kabul etmemiş ve konuyla alakalı protestolar yapılmıştır.²⁹²

1928 yılında, İskenderun Sancağı'nda gittikçe yaygınlaşan ve büyüyen İstiklal fikrine karşın Fransızlar, Suriyeliler'e taviz verilmemesi ve meydana gelecek tehlikenin önlenmesi hususunda çalışmalar başlatmışlardır. Fransızların taviz vermek istemediği konunun başında Şam meclisinde Türkçe konuşulmasına izin verilmemesidir. Şam Mebusan Meclisi, Suriye Anayasası'nı ve İskenderun statüsünü hazırlayarak, 1930'da Cemiyet-i Akvam tarafından kabul edilmiştir.²⁹³

1935 yılında Fransa'nın Suriye ve Lübnan'da manda yönetiminin sona ermesi, İskenderun bölgesinde yaşayan halk için yeni bir fırsat meydana getirmiştir. Haziran 1936 yılında Fransızlar Suriye ve İskenderun sancağında genel bir seçim yaparak Suriye'deki manda iradesi kaldırılmıştır. Suriye'ye bağımsızlık verilmesi için

²⁹⁰ Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK.Yay., 2. Baskı, Ankara 1973, sa. 90 – 92.

²⁹¹ Tekin, *Hatay Tarihi*, Antakya 1993, sa. 128.

²⁹² Soysal, *Tarihleri ve Açıklamalarıyla İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Cilt: I, İkdam Basımevi, İstanbul 1983, sa.282.

²⁹³ Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, TTK, 1986, sa.14-20.

Türkiye ve Suriye arasında Dostluk ve İttifak Antlaşması yapılmıştır. Ancak yapılan antlaşma 22 Aralık 1936 yılında imzalanabilmiştir.²⁹⁴

27 Ocak 1937 yılında Cenevre’de Türkiye ve Fransa arasında Hatay’ın durumunu belirleyen ilke anlaşmasına varılarak bir metin hazırlanmıştır. Milletler Cemiyeti’ne sunulan bu metinde İskenderun Sancağı için bir statü belirlenmiştir. Belirlenen statüye göre, İskenderun Sancağı’nın içişlerinde bağımsız, dışişlerinde ise Suriye’ye bağlı olmak koşuluyla yeni kendine has bir anayasayla yönetilebilecektir. Fransa ve Türkiye bir antlaşma yaparak İskenderun Sancağı’nın toprak bütünlüğünü beraber garanti altına almış olacaktırlar.²⁹⁵ 30 Ağustos 1937 tarihinde İskenderun ve Antakya’da resmi olarak Türk konsoloslukları açılmıştır. Hataylılar tekrardan yörelerine geri dönmeye ve maddi durumları daha da iyiye gitmeye başlamıştır. 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay’da Millet Meclisi seçim sonuçlarına göre Tayfur Sökmen, Hatay Cumhurbaşkanlığı’na getirilmiştir. Aynı gün devletin adı “Hatay” olarak kabul edilmiştir. 6 Eylül 1938 tarihinde Hatay’ın ilk kabinesi, mecliste hükümet programını okuduktan sonra Hatay Anayasası’nı kabul ederek İskenderun Sancağı yerine “Hatay Devleti” yönetim şekli ise Cumhuriyet olarak belirtilmiştir. Hatay Devleti, kuruluşunu tamamlamaya çalışırken bir taraftan hükümet programına göre halkın refahını arttırmaya çalışırken diğer taraftan Türkiye’yle birleşme arayışı içerisine girmiştir. 29 Mayıs 1937 Antlaşmasıyla hem Türkiye’nin hem de Fransa’nın ortak garantisi altında bulunduğundan, Hatay’ın Anavatan’a katılma isteği yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Tüm bunlara rağmen Hatay Millet Meclisi oybirliğiyle 23 Haziran 1939 tarihinde büyük bir coşkuyla Fransa ve Türkiye arasında yapılan yeni bir antlaşmayla Hatay’ın Türkiye’ye topraklarına iadesine karar verilmiştir. Hatay Antlaşmasının ardından 30 Haziran 1939 tarihinde Hatay Hükümetine son verilmiştir.

3.8. II. Dünya Savaşında Musul

II. Dünya Savaşı’nın başlamasından hemen sonra Irak Hükümeti, Almanya’yla olan tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini ilan etmiştir. Ülkedeki Almanlar’ı gözaltına almaya başlamış, ardından dönemin Irak Başbakanı Nuri Sait, Almanya’ya savaş ilan

²⁹⁴ Gönübol M.ve Sar,C., *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası*, Ankara 1990, sa. 127.

²⁹⁵ Erkal, *Atatürk ve Hatay*, Atatürk Haftası Armağanı, Ankara 1988, sa. 22-24.

etmek istemiştir. Fakat bu isteği ordu tarafından önlemiştir. İngiltere – Irak arasında yapılmış antlaşmalar çerçevesinde Irak Hükümeti, Almanlar'a karşı ulaşım ve haberleşme ile alakalı herhangi bir destek sağlamayacaklarını ve buna karşılık Irak topraklarını doğrudan hedef alınmadıkça Irak kuvvetlerinin de her hangi bir şekilde girişimde bulunmayacaklarını bildirmiştir.²⁹⁶

II. Dünya Savaşı'nın ilk yarındaki Alman başarısı Irak ve dolaylı olarak Musul'da da kendini göstermiştir. Irak Hükümeti'nin başına Alman yanlısı Ali Geylani atanmış ve Irak basını İngiltere aleyhine dönmüştür. İngiltere, Irak'ta bozulan otoriteyi onarmak için bölgeyi iyi tanıyan Cornwallis'i, 13 Şubat 1941 tarihinde Irak Büyükelçisi olarak atanmıştır. İngiltere'nin yeni büyükelçi hareketine karşı Almanlar, Irak'ta Altın Kare Grubu olarak adlandırılmış dört Albaydan, ülkenin çıkarları doğrultusunda Kral vekiline karşı gelmelerini ve İngilizlerin tarafında savaşa sokulmalarını önlemek istemiştir.

Almanlar, Halep–Musul tren yolunu kullanarak, Suriye'de bulunan askeri malzemelerini Irak'a sevk etmişlerdir. Irak'a yapılan askeri sevkattan sonra İngilizler, Hindistan'dan takviye edilen İngiliz kuvvetleriyle Fırat'ı geçerek, Bağdat'a ulaşmışlardır. Mayıs ayının sonlarında yaşanan bu olaylar esnasında Almanlar'ın Girit üzerine yoğunlaşmalarından dolayı İngilizler Bağdat'ta meydana gelen mücadeleyi kazanmışlardır. 31 Mayıs 1941 tarihinde Irak direnişinin tamamen kırılacağı bir antlaşma imzalanmış ve İngiliz kuvvetleri Bağdat'a yerleşmişlerdir. Bağdat'tan sonra Musul ve diğer stratejik noktalar ele geçirilmiştir. Ele geçirilen noktalarla beraber, Irak ordusu barış dönemindeki konumuna geri dönmüştür.²⁹⁷

3.9.Soğuk Savaş Döneminde Musul

İkinci Dünya Savaşı'nın arkasından kurulan Yeni Dünya düzeninde, Avrupa'nın yerini Amerika ve Rusya almıştır. İngiltere her ne kadar Ortadoğu'da etkinliğini sürdürmek istesede maalesef başarılı olamamış, mücadele iki süper güç arasında biçimlenmiştir. 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Ortadoğu'da öncelikli amaç kurulan bu devletin ortadan kaldırılmasına yönelik olmuştur. Soğuk

²⁹⁶ Barış, *Türkiye-Irak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2004, sa.78.

²⁹⁷ Koçsoy, *Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri*, İstanbul: Boğaz içi Yayınları., İstanbul 1991, sa. 61-62.

Savaş döneminde İsrail unsuru da göz önüne alındığında, Rusya Suriye ve Mısır üzerindeki etkinliğini sürdürmüştür. Musul'da ise İngiltere yanlısı politikalar devam etmiştir. İngiltere bölgede kendi denetiminde Arap Birliği kurmak için 1950 yılında Arap Güvenlik Paktını imzalamıştır. Fakat Ortadoğu Komutanlığı gibi ortaya çıkan pek çok konudan dolayı anlaşmazlıklar yaşanmış ve Arap Birliği Paktı'na dönüşmemiştir. Bu dönemde Türkiye ve Irak arasında “*Dostluk ve İyi Komşuluk*” anlaşması imzalanmış bölgedeki iyi niyetinin bir göstergesi olarak Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlıklarını tanımıştır.²⁹⁸

²⁹⁸ Barış, *Türkiye-İrak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2004, sa.88.

SONUÇ

Günümüzde de Ortadoğu'da yaşanan olaylara baktığımızda bölgenin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu önem sadece petrol değildir. Stratejik olarak büyük bir değeri olan bölgenin günümüzde nasıl kullanıldığı bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeplerdir ki Türkiye ne yaparsa yapsın, olarak adlandırılan Musul bölgesinin kesinlikle Türkiye'nin sınırları içinde bırakılmayacağı bir gerçektir. I. Dünya Savaşı sırasında ve daha sonrasında İngiltere'nin Musul bölgesinde uygulamadığı stratejileri günümüzde Amerika Birleşik Devletleri uygulamaktadır. "ABD'nin Kuzey Irak politikasının temelinde 'petrol', 'Ortadoğu kontrolü' ve bunun aracı olan 'Kürtler' yatmaktadır." Musul bölgesi, Amerika'nın İran'ı kontrol altında tutabileceği bir üs olarak da görülmektedir. Bu olaylar ışığında 1920'li yıllarda koşullar ne kadar ağır olursa olsun uluslararası hukuk kapsamında, Kerkük, Musul Türkleri'nin hakları bir azınlık anlaşmasıyla garanti altına alınması gerekirdi. İngiltere bugün Ortadoğu olarak adlandırılan toprakların petrol bakımından zengin olmaması sebebiyle, 1900'lü yıllardan sonra Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki toprakları parçalayarak Irak, Arabistan, Filistin gibi yerlerde manda rejimi kurmuştur. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika ve Rusya'nın politikaları karşısında Ortadoğu'daki nüfuz alanlarını Amerika'ya bırakmak durumunda kalmıştır. Amerika, Monreo Doktrini doğrultusunda I. Dünya Savaşı sonlarına kadar Ortadoğu'ya çok fazla karışmamıştır. Fakat petrolün öneminin artması ve ülkelerin birbirleriyle petrol çekişmelerinin artması, Amerika'yı Ortadoğu politikalarının merkezine itmiştir.

19. ve 20. yüzyıllarda İngiltere, sömürge bölgelerini geliştirirken, Fransa da buna seyirci kalmamıştır. Fransa'nın ilgisini ise Suriye bölgesi çekmiştir. Fakat manda rejiminin zamanla kalkması üzerine bölgenin değeri başka boyutlar kazanmıştır. Musul meselesinin gelişmesi değerlendirildiğinde, 1920'li yılların Türkiye'si ile 1930'lu yılların Türkiye'si, jeopolitik, jeostratejik, ekonomik, petrol gibi etkilerle karşılaşılmaktadır. 1920'li yılların Türkiye'sinde Osmanlı Devleti'nden kalan pek çok problemle uğraşmıştır. Savaştan yeni çıkan Türkiye, yeniden bir savaşı göze alamamış ve Batı ile aradaki ilişkiyi iyi tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle, Türkiye, Musul meselesinde çok fazla etkili olamamıştır.

1930'lu yılların Türkiye'sinde ise, Lozan'dan kalan çoğu mesele neticeye bağlanmıştır. Özellikle, Musul Meselesi, İngiltere'nin istediği gibi çözümlenmesi, Batılı devletlerle olan ilişkilerin iyileşmesini sağlamıştır. Nitekim Türkiye'nin Batılı devletlerle iyi ilişkiler içerisinde olma isteği, 28 Nisan 1919'da kurulan Milletler Cemiyeti'ne 1932 yılında üye olmuştur. Zira Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesinde İngiltere'nin zengin petrol yataklarının kontrolünü kaybetmemesi ve Hatay meselesinde de İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarının zarar görmemesi için anlaşmazlıklara müdahale eden bir örgüt olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile yaşadığı bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen bu cemiyete üye olmak istemesi, dönemin koşulları ve cemiyetin yetkileri göz önünde alındığında ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına neden olan I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan, ardından Misak-ı Milli sınırlarını güvence altında tutmak için Kurtuluş Savaşı'nı galibiyetle bitiren genç Türkiye hatta Lozan Konferansı sırasındaki TBMM'de yapılan görüşmelerde Musul, anavatanın bir parçası ve Misak-ı Milli'nin temel unsurlarından biri olarak telakki edilerek, ikisi birbirini tamamlayan iki kavram haline getirilmiştir. Yeni bir savaşı göze alamamıştır. Bunu bilen Batılı devletler Türkiye'ye savaş ve uluslararası ortamda yalnız bırakmak tehdidiyle baskı yapmışlardır. Hedefini Batı olarak belirleyen Türkiye'nin bu durumda yapacak başka bir şeyi kalmamıştır. Bölgenin önemini bilen Batılı devletlerin zaten burayı Türkiye'ye vermeleri beklenmezdi. Sadece diplomasi yolunu kullanarak anlayışlarına göre demokratik yollardan meseleyi çözüme kavuşturmuşlardır. Osmanlı Meclisi, Musul'u "Misak-ı Milli" sınırları içerisine dâhil etmiştir. Ancak Türkiye'nin o dönemdeki ekonomik ve askeri gücü göz önünde alındığında Musul için savaşmayı göze alamadığı aşikârdır. Zira o sırada milli devlet olarak verdiği çabalar ve bu çabalara karşı çıkan dini ve etnik kökenli isyanlar Türkiye'nin Musul Meselesiyle ilgilenememesini sağlamıştır. Türkiye'nin milli mücadele döneminde çok fazla asker kaybetmesi ve Musul içinde bir o kadar asker kaybetmeyi göze alamaması yadırganamaz. Sonuç olarak 1926 tarihinde yapılan Ankara Antlaşmasıyla Türkiye Musul'u, İngiliz mandası himayesine bırakmak durumunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

ATASE kaynakları

ATASE Arşivi, Doysa no:239-462 klasör no:11-68 fihrist no:9 (Genel kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi).

Aydın Tarihi Dergisi, V. Cilt.

Bıyıklıoğlu, Tevfik., (1962). Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara: Genel Kurmay Yayınları, Ankara.

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE)

Genelkurmay ATASE Arşivi, Kls: 1687, Ds: 452, F: 6-7

Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, Ankara 1966, 266.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Kurutuluş Savaşı Güney Cephesi, s.278-281.

Resmi Yayınlar

DBA:T.C.Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Büyükelçiliği'ne yazı, 23.3.1963, No. 360.250/56.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1993). Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, (1525–1919), Ankara.

T.C.B.C.A, “Musul petrollerinin Trablus-Sam Limanına ulaştırılmasıyla ilgili L’Orient İngiliz-İrak krizi ve Musul petroleri adlı La Syrie gazetesinde çıkan yazı”, Tarih:8/3/1929,Dosya:43622,Fon Kodu:30..10.0.0,Yer No:258.738..1

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, Ankara 1980.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, Ankara, 1980.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt: II, 17.03.1921 Tarihli Gizli Oturum.

TBMM Gizli Celse Zabıtları; c. III ve c. IV, İş Bankası Yayınları, 1985

Kitap ve Makale

AHMED LÛTFÎ EFENDİ, (1999), Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, Yeni Yazıya Aktaran: Ahmet Hezarfen, İstanbul.

AKARLI, Engin, (1979), Abdülhamid's Islamic Policy In The Arab Provinces, Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte I. Uluslararası Konferansı Bildirileri Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Ortadoğu Araştırma Enstitüsü.

AKBIYIK, Yaşar, (1989), XX. Yüzyılın Başlarında Ortadoğu'da Fransız-İngiliz Rekabeti ve Türkiye, Milli Kültür, Ankara.

AKBIYIK, Yaşar, (1999), Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş, Ankara: AAM Yayınları.

AKŞİN, Sina, (1978), Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler, Lozan'ın Ellinci Yılına Armağan, İstanbul.

AKTAŞ, G., (2001), 19.Yüzyılda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

AKYILDIZ, Ali, (2004), Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İstanbul: İletişim Yayınları.

AKYÜZ, Yahya, (1975), Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Ankara.

AL-JUMAILY, Quassam (1999), Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923), Ankara.

ALPARGU, M., Özçelik İ., Yavuz N. (1993), Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Ankara.

- ANDERSON, Matthem Smith, (1966), The Eastern Question 1774-1923, Newyork.
- ANDERSON, Matthem Smith, (2001), Doğu Sorunu, (Çev. İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ARI, Kemal, (1997), Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Ankara: Unkur Basımevi.
- ARMAOĞLU, Fahir, (2000), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- ARTUÇ, Nevzat, (2005), Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı, Isparta Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ASIM, N. (1970), Musul ve Havalisinde Tükler, Cilt: I/4, İstanbul: Anadolu Yayınları.
- Atatürk Araştırma Merkezi (2006). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, İstanbul: Divan Yayıncılık.
- ATATÜRK, Gazi M. Kemal (1984). Nutuk-Söylem, Cilt: II, Ankara: TTK.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, (1989), Nutuk, TTK Yayınları, Ankara, Cilt III, Belge No: 8,
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, (1989), Nutuk, TTK, Ankara, Cilt I, Belge :19. 58.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, (1993), Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AVCIOĞLU, Doğan, (1995), Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, Tekin Yay., İstanbul.
- BALCIOĞLU, Mustafa, (2001), Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete, Ankara: Nobel Yayınları.
- BARIŞ, E., (2004), Türkiye-İrak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- BAŞDOĞAN Ferhat, (1985), Türk-İrak İlişkileri ve Bugünkü Irak, Türk Silahlı

- Kuvvetler Dergisi (*TSKD*), (45), Ankara.
- BAYATLI, Necdet, (1999), XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti, Ankara.
- BAYUR, Y. Hikmet, (1973), Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, TTK.Yay., 2. Baskı, Ankara 1995.
- BAYUR, Y. Hikmet, (1991), Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I-II-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BAYUR, Y. Hikmet, (1995), Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, TTK.Yay., 2. Baskı, Ankara
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, (1981), Atatürk Anadolu'da 1919-1921, Kent Yay., 2. Baskı,
- BİRKEN, Andreas, (1976), Die Provinzen des Osmanischen Reiches, Weisbaden.
- BOSTAN İdris, (1986), Zor Sancağının İmar Ve Islahı İle Alakalı Üç Layıha, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları.
- BUDAK Mustafa,(1997), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XIII, Sayı 38, Temmuz
- BUDAK, Mustafa, (-) Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar.
- BUSCH, B. C., (1976), Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918–1923, Albany: State University of New York Press.
- BUYAN, Bayram, (2001), Misak-ı Milli ve Musul-Kerkük Sorunu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı yayınları, Van.
- CEMAL PAŞA. (2001), Hatıralar, (Yayına Haz. Alpay Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi.
- COŞAR, Nevin, (1977), “Musul Petrollerinden Türkiye Bütçesine Gelen Paralar”, Tarih ve Toplum Dergisi, c. VII, No: 38, İstanbul.

- ÇELİKTEPE, Atilla, (2002), Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu, İstanbul, Kültür Sanat Yayınevi.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, (1972), İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt: II, Türkiye Yayın Evi. İstanbul.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, (1996), Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar, Türkiye Günlüğü, İstanbul.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, (1972), İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt: II, İstanbul: Türkiye Yayın Evi.
- DARKOT, Besim, (1950), Irak, C.V/2, İstanbul: İslam Ansiklopedisi.
- DEMİRCİ, Fazıl, (1991), Irak Türklerinin Dünü-Bugünü, Ankara.
- EARLE Edward Mead, (1972), Bağdat Demiryolu Savaşı, Çev.: Kasım Yargıcı, İstanbul.
- ERASLAN, Cezmi, (1992), II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, İstanbul.
- ERDEN, Ali Fuat, (1949), Paris'ten Tih Sahrasına, Ankara.
- ERDEN, Ali Fuat, (1954), Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları, İstanbul.
- EREN, Mustafa, (2014), Kapatılmanın Patolojisi, Birinci Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- ERHAN Çağrı, (2003), Yaşayan Lozan, Editör Çağrı Erhan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERİM, Nihat, (1946), "Milletler Arası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye Musul Meselesi", AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, c. III, Ankara.
- ERKAL, Ş., (1988), Atatürk ve Hatay, Atatürk Haftası Armağanı, Ankara.
- EROĞLU, C., Babuçoğlu, M., Özdil, O., (2008), Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, İkinci Basım, Ankara: Global Strateji Enstitüsü Yayınları.

- FOSTER, H. A., (1935), The Making of Modern Iraq. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- FROMKİN, David, (2004), Barışa Son Veren Barış, 4.Baskı, İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR C., (1990), Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, (1975), Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma, 3. Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi.
- GÖZE, A., (1993), Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi, İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım.
- GÖZELLER, A., (2002), 1880'li Yıllarda Hemavend Aşireti ve Osmanlı Devletinin Hemavendliler ile İlgili Faaliyetleri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Ahmet, (2003), Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639), Elazığ.
- GÜNEŞ, G., (2013), Teşkilatı Mahsusa Ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- GÜNEŞ, İhsan,- KUTLU, Erol,- YAKUT, Kemal, (1999), Çağdaş Dünya Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- HELMREICH, Paul C., (1996), Sevr Entrikaları, İstanbul, Sabah Kitapları.
- HİÇYILMAZ, Ergun, (1990), Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e, İstanbul: Varlık Yayınları.
- HONIGMANN, Ernst Anselm joachim, (1969), Musul, Cilt: VIII, İstanbul: İslam Ansiklopedisi.
- HOWARD, Hathaway Aiken, (1970), Türkiye'yi Yok Etme Planları, Çev. Müge Yılmaz, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.

- HURREWITZ, Jacob Coleman C., (1956), Diplomacy in the Middle East (1914-1956), USA.
- HUT, D., (2006), Musul Vilayeti'nin İdâri, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- HÜRMÜZLÜ Erşet, (Eylül 1968), Irak Türklerini İlk Eğitim Kongresi, Kardeşlik Dergisi,
- Irak Cumhuriyeti Tanıtma Bakanlığı, (1972), Menh al- Hukuk al- Sakafiyye li'l-Mevatinin al-Türkmen ve'll- Natıkin bi'l- Süryaniyye, Bağdat.
- IZADY, Mehrdad R., (2004), Bir El Kitabı- Kürtler, Doz Yayınları, İstanbul.
- İLHAN, Mehdi, (1993), XVI. Yüzyılda Şehrizol Vilâyeti, Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara.
- İNCE, H. İ., (2004), Milli Mücadele'de Kilis, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- İNÖNÜ, İsmet, (2010), Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri, İlhan Turan (Haz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- İVANOV, N. (2013), Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574, Çeviri: KEMALOĞLU İ. ve Abdieva R. (2013). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- JAESCHKE, Gotthard, (1971), Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, Çev.Cemal Köprülü, TTK.Yay., Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1992), Atabeylikler, Türk Dünyası El Kitabı, Cilt: I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1992), Erbil Atabeyliği, Türk Dünyası El Kitabı, Cilt: I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1992), Selçuklular, Türk Dünyası El Kitabı, Cilt: I,

Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

KARABEKİR, Kazım, (1969), İstiklal Kalbimizde, İkinci Basım, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

KARABEKİR, Kazım, (1999), İstiklal Harbimiz, İstanbul: Yüce Yayınları.

KARADAĞ, Raif, (2004), Petrol Fırtınası, Emre Yayınları Kilim Matbaacılık, İstanbul.

KARAL, Enver Ziya, (1966), Osmanlı Tarihi, Cilt: IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları.

KAYA, A., (2007), Sevr ve Lozan'da Sınırlar ve Toprak Meselesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

KAYALI, Hasan, (2003), Jöntürkler ve Araplar, Çev. Türkan Yöney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KAYMAZ, İhsan Seref ,(2003), Musul Sorunu (Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme), İstanbul, Otopsi Yayınları.

KAYMAZ, İhsan Seref, (2010). Birinci Dünya Savaşı Sonunda Musul Vilayetinde İngiliz Yönetiminin Kurulması, Memleket Siyaset Yönetimi Dergisi, Cilt: 5, Ankara.

KEMAL, Cemal, (2007), Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara.

KEMAL, Melek, (1966), İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926), İstanbul.

KERKÜK, İzzettin, Kerkük, (1963); Kerkük Katliamının 4 Yıldönümü, İstanbul.

KHOURY, D. R. (1999), Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul 1540-1834, Çeviri: Ülkün Tansel, İstanbul.

KILIÇ, Orhan, (1997), 18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî

Taksimati, Elazığ.

KOCABAŞ, Süleyman, (1990). Tarihte Türkler ve Fransızlar, Ankara: Vatan Yayınları.

KOÇSOY, Şevket, (1991). Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri, İstanbul: Boğaz içi Yayınları.

KODAL, Tahir, (2002), Musul Sorunu (Türk Basınına Göre, 1923-1926), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KURŞUN, Z., (1992), Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri, İstanbul.

KUTSCHERA, Chris, (2001), Kürt Ulusal Hareketi, Avesta Yayınları, İstanbul.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, (1978), Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, A.Ü.S.B.F.Yay., No: 412, Ankara.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, (1982), Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara.

KÜTÜKOĞLU Bekir, (1993), Osmanlı-İran Siyasî Münâsebetleri (1578-1612), İstanbul.

LEWIS, Bernard, (1996), Ortadoğu, Çeviri: Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları.

LUKE, H. C., (2007), Musul ve Azınlıkları, Nesnel Yayınevi.

MALMİSANİJ, (1999), Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi, 2. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif, (1986), Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İstanbul.

MARUFOĞLU, Sinan, (1998), Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, Eren Yayınları, İstanbul.

MEHMED HURŞİD PAŞA, (1997), Seyahatnâme-i Hudûd, Çevrimyazı: Alaattin

Eser, İstanbul.

MELEK, Abdurahman, (1986), Hatay Nasıl Kurtuldu, Ankara, TTK.

MERAY, Seha L., (1969), Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, c. I, Ankara.

MERÇİL, Erdoğan, (1985), Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın.

MERÇİL, Erdoğan, (1992). Türk Dünyası El Kitabı, Cilt: I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

MİNİSTERE DES AFFAIRES ETRANGERES (MAE), (1921), Serie E Levant Turquie, Volume 170, Pele'nin 28 Ocak 1921.

MİNORSKY V, Bois T.H., Mac Kenzie D.N., (2004), Kürtler- Kürdistan, Doz Yayınları, İstanbul.

MİNORSKY, Vladimir Bois, (1997), Şehrizur, Eskişehir: İ.A.

OĞUZ, Osman, (Ağustos 1987) "Kerkük Katliamı" Fuzuli, İstanbul.

OLCAY, Osman, (1981), Sevres Antlaşmasına Doğru, Ankara.

ORAN, Baskın., (2001), Türk Dış Politikası, Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖKE, Mim Kemal, (1987), Musul Meselesi Kronolojisi, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ÖKE, Mim Kemal, (1987), Musul Meselesi Kronolojisi, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ÖKE, Mim Kemal, (1992), Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

ÖKE, Mim Kemal, (1995), Musul Kürdistan Sorunu, İstanbul.

ÖZCAN, Mesut, (2003), Sorunlu Miras Irak, İstanbul.

ÖZÇELİK, İsmail, (1992), Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa), Ankara: Kültür

Bakanlığı Yayınları.

ÖZTOP, Fatma Anıl, (2010), Türk İngiliz İlişkileri (1939 – 1945), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

ÖZTÜRK, A., (1994), Milli Mücadele’de Gaziantep, Kayseri: Geçit Yayınları.

PEÇEVİ, İbrahim Efendi, (1981), Peçevi Tarihi, Cilt: I, Hazırlayan: Baykal, B. S. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayını.

RASİM, Ahmet, (1990), Muharrir Bu Ya (Yayına Haz. Hikmet Dizdaroğlu), İstanbul: M.E.B. Yayınları.

RASONYI, Laszlo, (1988), Tarihte Türklük, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

RAYMOND, Andre, (1999), Arap Eyaletleri, XVI-XVIII. Yüzyıllar, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, ed. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, İstanbul.

SAATÇI, Suphi, (2003), Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, Ötüken Yayınları, İstanbul.

SABİS, Ali İhsan, (1990), Harp Hatıralarım- Birinci Dünya Harbi, c. II, Nehir Yayınları, İstanbul.

SAKAOĞLU, Necdet, (2007), 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası, İstanbul: Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti.

SCHNEER, Jonathan, (2012), Balfour Deklarasyonu, Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

SHWADRAN, Benlamin, (1959), The Middle East, Oil and The Great Powers 1959, Second Edition Revised, Council For Middle Eastern Affairs Press, New York.

SİREL, Ziya Arif, (1962), İngilizler Musul’u Nasıl Aldılar, Yakın Tarihimiz, Cilt: I, İstanbul.

- SONYEL, R. Salahi, (1986), Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt: II, Ankara: TTK.
- SONYEL, R. Salahi, (1966), Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt I, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s.2'den, Harry N. Howard, The Partition of Turkey, Newyork.
- SOYSAL, İsmail, (1983), Tarihleri ve Açıklamalarıyla ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, Cilt: I, İstanbul: İkdam Basımevi.
- SOYSAL, İsmail, (2000), Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1943), c.I., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÖKMEN, Tayfur, (1978), Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar, Ankara.
- STIVERS, William, (1982), Supremacy of Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918–1930, London/Ithaca, Cornell University Press.
- STODDARD, Philip Hendrick, (2003), Teşkilat-ı Mahsusa, Çeviri: Tansel Demirel, İstanbul: Arma Yayınları.
- SUNAR, M. M., (2000), Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler: II. Abdülhamid'den II. Meşrutiyete, Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, Ankara.
- ŞEREF, Abdurahman, (2005), Osmanlı Devleti Tarihi/Tarih-i Devlet-i Osmaniyye, Hazırlayan: Musa Duman, İstanbul.
- ŞİMŞİR, Bilal N., (1990), Lozan Telgrafları I (1922–1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞİR, Bilal N., (2004), Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- ŞİMŞİR, Bilal N., (2006). Atatürk ve Cumhuriyet, İstanbul: İleri Yayıncılık.
- ŞİŞMAN, A., (1980), “Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin

Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar” Atatürk uluslararası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan- Kazakistan C.I Ankara.

TAŞKIRAN, Cemalettin, (1998), Atatürk ve Misak-ı Milliye Ait Bir Belge, Yeni Türkiye (Cumhuriyetin 75 inci Yılı Armağanı), Eylül-Aralık 1998, Sy: 23-24, c.II.

TEKER, M. F., (2007), Musul-Kerkük Meselesi Ve Türkiye'nin Güney Sınırları Güvenliği, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

TEKİN, Mehmet F., (1993), Hatay Tarihi, Antakya.

Tez Çalışması

TRİPP, C. (2002), A History of Iraq, London: Cambridge University Press.

TUNAYA, T. Z., (2007), Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt: 3, Ankara: İletişim Yayıncılık.

TURHAN, M., (1994), Kültür Değişimleri, İstanbul.

TUTAR, Filiz, (1992), Petrolün Bir Enerji Kaynağı Olarak Türkiye Ekonomisinde Önemi, Eskişehir,

TÜRKMEN, Zekeriya, (2001), ”Özdemir Bey’in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sy. 49, Ankara.

TÜRKMEN, Zekeriya, (2003), Musul Meselesi-Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925), Atatürk Araştırma Merkezi. Yay. Ankara 2003.

ULUĞBAY, Hikmet, (2003), İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2003.

ULUSAN, Şayan, (2006), “Musul ve Hatay Meselelerinin Türk Dış Politikasına Etkileri”, Tarih Yazıları (Doğumunun 65.Yılında Prof.Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan), İstanbul, ss.571-594.

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1954), Osmanlı Tarihi, Cilt: II, , Ankara: TTK.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1969), Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri, Ankara: TTK.
- ÜNAL, Tahsin, (1978), Türk Siyasi Tarihi, Ankara.
- ÜZEL, Sahir, İstiklâl Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak -Revandız Harekâtı Resmî Vesaike Müstenit Harp Tarihi, Gnkur. ATASE Kütüphanesi, Tasnif No: İstiklal 215, s.81.
- VİLLALTA Jeorge Blonco, (1991), Atatürk, (İspanyolcadan İngilizceye Çev.:William Campbell), Ankara.
- WEİSSER, M. R., (1982),Crime and Punishment in Early Modern Europe, Britain: The Harvester Press.
- YALÇIN, E. Semih, (1998), “Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Sorunu”, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- YERGIN, Daniel, (2003), Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, (Çev. Kamuran Tuncay),
- YEŞİL, Ahmet, (2002), Türkiye Cumhuriyetinde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Ankara: Cedit Yayınları.
- YILDIZ, M., (2012), Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, İstanbul (26).
- YILMAZ, Durmuş, (2003), Musul Meselesi Tarihi, Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- YILMAZ, Türel., (2009), Uluslararası Politikada Ortadoğu, İkinci Baskı, Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- YİNANÇ, M. Halil, (1944), Türkiye Tarihi- Selçuklular Devri, İstanbul: İ Ü. Edebiyat Fakültelsi Yayını.

İnternet

Balfour Deklarasyonu, http://insamer.com/tr/ortadogunun-kaderini-degistiren-mektup-balfour-deklarasyonu_965.html, Erişim Tarihi: 25.10.2018.

HATIPOĞLU, Süleyman, (2013), Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti, <http://isabecik02.blogspot.com/2013/08/birinci-dunya-savasnn-sonunda.html> Erişim Tarihi: 28.10.2018.

King-Crane Raporu, 26 Şubat 2008, http://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Commission_Report.

Misak-ı Milli Sınırları Haritası, (2018). <http://www.serenti.org/misak-i-milli-kararlari-ve-onemi/> Erişim Tarihi: 24.11.2018).

www.politicalresources.net/kurdistan.htm-29k-Washington Kurdish Institute

www.politicalresources.net/kurdistan.htm-Washington Kurdish Ins.

www.usiraqprocon.org/iraqpopulation.html.

YAVUZ, Bilge, (1994), 1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Bige-YAVUZ-1921-Tarihli-T%C3%BCrk-Frans%C4%B1z-9Fmas%C4%B1E2%80%99n%C4%B1n-Haz%C4%B1rl%C4%B1k-A%C5%9Famalar%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

EKLER

Ek 1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti

Hariciye Vekili

Mahsus

Aded

25541 / 3

Başvekalet-i Celileye

Musul Meselesi için Cemiyet-i Akvam tarafından mahallinde tedkikata me'mur Heyet-i Muntehibeye tefriki mukarrer me'murinden Cevad Paşaya beş ve Kamil, Fettah, Nazım beylere üç ve iki hizmetkara birer İngiliz Lirasının yevmiye olarak Ankara'dan yevm-i hareketlerinden itibaren hesap tesviyesi hususunun Heyet-i Vekilece taht-ı kara alınması arz ve rica olunur efendim.

Fî 6 / Kanun-ı Sani sene 341

Hariciye Vekili

Başvekalet 4 / 125

.....
.....
.....
.....
.....

دولت آرشیو
خارجیه و گالی
.....
.....

بارة دولتیه حلیه

۲۵۵۶۱
۲

مصلحتاً معارض ایچونه جمعیه اقوام کوفنده محلیده نه صفیا نه مهره لکته فتحیه رفقه
معه مهره نیه جهاد یاشا سیه و کامی قشاق دتلم بجه اوج و این خدمتاره
به انضیه به استنبوع اطرافه انقه ده بیم وکندنده اعیا اصحاب دسوریه
لکته ولیدیم کنه قاره انجه عهد و جا اطرافتم ایچونه ایچا

.....
.....
.....

.....

.....

.....
.....
.....

.....

.....

Türkiye Cumhuriyeti

Dahiliye Vekaleti

İdare-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi

Aded

Umumi

Hususi

932 / 2267

Bihi

BAŞVEKALET CELİLEYE

Musul Meselesinin mevzu-ı bahis olduğu şu sıralarda imale ve hüsn-i idareleri icab eden hudud üzerindeki aşair ve rüesadan ekserisi haklarında cereyan eden takibat-ı adliyeden ihtiraz etmekte olduklarından Musul meselesi ve cenub hudud-ı ihtilafı hal ve izale edilinceye kadar verilmiş olan maznuniyet kararlarıyla tevfik-i müzekkerelerinin te'cil-i icrası hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Celilesine 27 Kanun-ı Sani sene 341 tarihli ve 482 / 487 numarolu tezkere ile tevdi' buyurulan Yedinci Kolordu Kumandanlığının 16 Şubat 341 tarihli "34" numarolu tahriratı sureti leffen takdim kılındı.

Adliye Vekalet-i Celilesiyle bil-muhabere alınan cevab-namede takibat-ı kanuniyenin te'cili ve mukarrerat-ı Adliye'nin te'hir-i infazı ancak kanun-ı mahsus istihsali ile mümkün olduğundan Adliyece taleb-i vaki' dairesinde bir muamele ifasına İskan Kanunı bulunmadığı izbar buyurulmuştur. Vakıa Vekalet-i müşarunileyhaca beyan buyurulduğu üzere mukarrerat-ı Adliye'nin te'hir-i icrası için teklif-i kanunide bulunmak lüzumu derkar olub ancak esas maksad mukarrerat-ı mezkurenin bütün bütün icrasını te'hir olmayub bazen mesail-i mühimmenin derdest tedkik ve hal olduğunu, bu günlerde muvakkat bir müddet için imhali talebden ibaret olmasına ve ahiren Diyarbakır vilayetine gelen ve suret-i takdim edilen şifre telgrafnamede de aynı esbab ile aynı lüzum dermeyan olunmasına göre esasen

aranıldıkları zaman hudud haricine çıkmak ve aşair arasına karışmak suretiyle izlerini gaib ve bu gibi sebeblerle haklarındaki mukarreratın icrası tehhür eden bu adamlar hakkındaki mukarreratın Musul meselesinin ve cenub hududu ihtilafının ve Şeyh Said vak'asının halline kadar imhali musib bir tedbir-i idari olacağından icabının heyet-i vekilece tezekkürü tensib-i fehimanelerine arz olunur efendim.
22 / 2 / 341

Dahiliye Vekili

Başvekalet 4 / 1237 23 / 2 / 41

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden Beye taallüm tezkeresiyle (...)

دولت مجلسی
قانونی
تاریخ: ۹۲۴
۲۲۶۷

باسمه تعالی

مجلس سندنک مشروع مجلی اولریج شومره کرده اماله و سرکاره لری ایجابایدن حدود اوزرنده کی عمار و رسا و رسا کی
مقدسه جریانه به تعقیبات عملی و نه اقتدا ایتمکده اولدولندن نوس سلسلی و جنوب حدود اهنودنی من و نال ایلیج
قدر و رطله اولده نظوتی قدر لریج توشیف منزه لریج تاویل اجریی مقده ارعاده جریج مجریج ریاست جلیله سنه ۹۲۷ کابردن
تاریخی ۹۲۴ نوزدر منزه ایلم نوزج جریج یولده بیکی نوزدر و نوزدر اولمکت ۱۶ ساله ۹۲۱ تاریخی ۹۲۷ نوزدر
تجزیاتی قدری لغا تقدیم قدر . عملی و حالت جلیله سلیله بالجابیه انانه جریانه دره تعقیبات قدریج تاویل
و مقدرات عملیج تاخیر انعازی ایلیج قانونه مجریج استحقاقی ایلم مکده اولریج قدر جریج طلب و فتح لریج سنه ۹۲۷
ایفانته انعاده قانونی بر لریجی ایلم جریج لریج . ارتقا و حالت شایه ایلم بیانه جریجی اوزره مقدرات عملیج
تاخیر اجریی ایلمه تعلیق قانونیه بر لریجی لریجی قدر اولوب ایلیج اساس مقده مقدرات منزه لریج بقره
اجریی تاخیر اولوب بقره سائل کهرنک در دست نیش من اولریج لریج لریج بقره برست ایلمه امکانه طلبینه
عبادت اولنه لریج دیلمه دیلمه کلونه و قدری تقدیم ایلمه سنه سنه سنه سنه سنه سنه سنه سنه سنه سنه سنه سنه
عی لریج در میانه اولنه کوره اساس اولدولدی نیانه حدود خارجه هین و عمار آره سنه قدر سنه
مورد ایلمه عمار و بیکی سلیله مقده کی مقدرات ایلیج تاخیر ایلمه بر اولدولدی مقده کی مقدرات
مجلس سندنک و جنوب حدود . اقتدولک و نوس سلسلی و جنوب حدود اهنودنی من و نال ایلیج
ایجابیه حق و لریج لریج نوس سلسلی و جنوب حدود اهنودنی من و نال ایلیج

دولت مجلسی
۹۲۱

ایجابیه حق و لریج لریج نوس سلسلی و جنوب حدود اهنودنی من و نال ایلیج
۹۲۱

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti

Ankara

Kalem-i Mahsusu

15 / 12 /

336

Adet

Tezkere 5 / 3736

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Elcezire Cephesi Kumandanlığının teşkili ve mezkur kumandanlığın
salahiyeti hakkında olub müsta'celen elden tanzim edildiği cihetle (...) kalem-i
mahsus evamir ve mukarrerat kaleminde sureti bulunmadığı anlaşılan Heyet-i
Vekileye kararnamesi sureti musaddakasının irsalini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

İmza

Yazılmıştır.

تورکيا بويوک ملت مجلسی ریاستی

قلمخه وصی

عدد

تاریخ

۲۷/۲

آفرین

۲۲۶ / ۱۰ / ۱۵

ایکادہ عربیہ اسلامیہ

الحزبہ عربیہ سے تو ایضاً تکیہ و تذکرہ تو ایضاً تصدیق
مقتضیہ اولیہ ~~مستحق~~ امداد تنظیم ایدرین کے لئے
بائے قلم حضرت ادارہ و فوائد فائدہ صورتی لونی
آگلائیہ کھٹ و کبہ و ایبار سے صورتی عہدہ ہند

~~تو ایضاً قلم حضرت~~ ایسے جاہل

تورکيا بويوک ملت مجلسی
مصطفیٰ

تاریخ

بازیلہ

جو اباً بازیلہ حق اورا؛ جو اباً اول الذی محرراتک تاریخ و نومبر و سنک درجی و جا و لنور .

030	10			۱۱۵	۲۹۱	۴
-----	----	--	--	-----	-----	---

Türkiye Cumhuriyeti

Erkan-ı Harbiye-i Umumi Riyaseti

Ankara – 10 / 2 /

1341

Kısım Şube 2

Adet

İstihbarat Dairesi – 672 / 766

BAŞVEKALET-İ CELİLESİNE

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden mevrud 6 ve 8 / 2 / 41 tarihli ve 83, 93 numaralı şifreli telgrafnameler sureti leffen takdim kılındı. Cihet-i Adliyece maznun bu gibi eşhasın Kolorduca celb ve hükümet namına taltif edilmesindeki maksat ve gayeden tegafül eden Mardin Müdde-i Umumimisinin işbu faaliyeti vazifesi dahilinde bir hareket olarak kabul edilebilirse de bila teemmül yapılan bu gibi tevkifat ile şu zamanda olmayıp şarki hududlarımızda takip ettiğimiz siyasete münafi bir vaziyet ihdas edilmiş olacağı müstağni-i izahdır.

Buna zamimeten İbrahim Ağanın adam takibi kararını Diyarbakır Adliyesi daha 16 Ağustos 341 de Mardin Müdde-i Umummiliğine tebliğ etmiş olduğu da Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin merbut telgrafnamesinden anlaşılmaktadır. Musul meselesinin halline kadar hudud üzerindeki bu kabil maznunlar hakkında Hükümetçe bir karar ittihazi muvafık olacağını arz ve lazım gelenlere tebligat ifasına müsaade buyurulmasını rica ederim efendim.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

Müşir

Baş Vekalet 4 / 960 Numara iki 11 / 2 / 341

Heyet-i Vekileye 3 / 11

آقره

۱۳۴۶ / ۲ / ۱۰

تورکیمه جمهوری

اداره ثبت اسناد و املاک

شعبه ثبت اسناد

استخبارات دائره سی

۶۷۴

۷۶۶

باسم و لایحه

مجلس شورای اسلامی در جلسه مورده ۱۳۴۶/۱۱/۱۱ بجای ۹۲، ۸۴ نو و کوه سده بی
 تفوق و در صورت لغو تقدیم قوت. جهت عدلیه در قانون بوی ایمنی دولت اردو و هیئت
 حکومتی و تطیف ایستاده در مصلحت و لغای دره تفاسی ایون صادره مدعی موسسین بنوی
 قضایی و طبیعی در مصلحت دولت و در اول قول ایستاده دره بوی ایمنی بوی و قضایه
 ایمنه نو سده به هیئت شرفی محدود کرده تقصیر ایستاده بینه مافی و وضعیت
 ایستاده اولوی مستحق ایضا در نظر حقیقه از جهت ایستاده عدم تقصیر قاری در
 عدلیه و هیئت شورای ۱۳۴۶ دره صادره مدعی موسسین بینه اولوی دره ایمنی اردو
 مصلحت و بوی تفوق و سده ایستاده دره مصلحت بینه مصلحت دره محدود -
 اور زنده بوی مصلحت مصلحت مصلحت مصلحت مصلحت مصلحت مصلحت مصلحت مصلحت مصلحت مصلحت

ایستاده بینه مصلحت

هیئت و لایحه

Suret

Diyarbakır

6 / 2 /

341

7 Vürudu

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

83 numaralıdır.

1- Mardinde'de bulunduğu sırada Kolordu tarafından Nasturi hareketindeki fevkalade bir hidemat-ı mesbukasına mükafaten madalya ile taltif edilen ve taraf--acizîden de tebrik ve nasihat olunan hidematlı Kürd İbrahim Ağanın Mardin'den intikal etmezden bir saat evvel Müdde-i Umumilikçe derdest ve habs edildiği şimdi Kolorduya vaki' esnasında öğrendim.

2- Adliyemizin bu gibi icraatının bizlere ne gibi payeler bahş edeceği zat-ı risalet-penahileri şübhesiz takdir buyururlar.

3- Maksud maznunları yakalamak ise dolaştığım yerlerde otuzu mütecaviz görüştüğüm aşair kabilenin rüesası var ve [D D - H Y] bize tabiiyyet için de gayr-i maznun hem de adliyeden gayr-i müşteki bir ferde tesadüf etmişimdir.

Bu havalinin çok elim olan bu hastalığını vazifeme temas eden cihetini bulursam belki de arz edeceğim. Ancak yeter ki bu nazik zaman da bir kolordu kumandanımızın taltif ettiği bir adamı bir saat sonra bir memur tevkif etmesin. Çünkü esasen cahil olan bu halk sonra her iki cephemizden yüz çevirerek kendisine başka bir peygamber aramak zaruretine düşer... Fakat karşı taraf taraf-ı ukul ilan ediyorlar

Halklar iksa ...(p s y a e l t v r)(e y b 11) eyliyor efendim.

Üçüncü Ordu Müfettişi

Aslına mutabıktır.

جود

ارکانہ جود عموریہ سنہ

۷۶۱۰۱۶
۷ ووروس

۸۶ نووروس

۱- دینہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۲- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۳- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۴- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۵- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۶- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۷- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۸- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۹- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ
 ۱۰- ماریہ بولوی جودہ قوم اردو فرقتہ طور کٹانہ کھولہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ کھارہ

چند خطبہ
 ص

Büyük Millet Meclisi

Erkan-ı Harbiye–i Umumiye Riyaseti

1 Şube

Aded

3389

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

15 12.36 tarih ve kalem-i muhsus 3736 numaralı tahrirat riyaset-penahileri cevabıdır.

Elcezire Cephesi Kumandanlığının teşkili ve mezkur Kumandanlığın salahiyeti hakkında Hey'eti Vekile'nin 26 / Haziran / 36 tarihli kararname si sureti-i musaddıkası merbuten takdim kılınmıştır efendim.

Erkan-I Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili

Yazılısın Kayıt 6 / 3882 Evamire 20.12.36 Yarın Dahiliye ye cevap verelim.

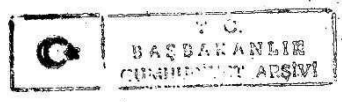
030-10 – 45 291 4

بۈيۈك مائت مېخلىنى
اركان حىرىيە ئىجۇمىيە پىيائىتى

۱ شىبە ۋ

عدد
۲۲۸۹

آقرو
۱۹-۱۰-۳۳۶

بۈيۈك مائت مېخلىنى ياست جىلدە

۱۰/۱۰/۱۹۲۲ تارىخى ۲۷۲۶ نۇمۇرىدىكى تىخىران ياشىدا ھەربى جۇمھۇرىيەت

ئىخۇرىيە جىيىنى قانداقلىقىنى تىكىلىدىغانلىقىنى دىكىلىدىغانلىقىنى ھەقىقىي ھەقىقەت ھېسەب قىلىدىغانلىقىنى ۱۹/۱۰/۱۹۲۲
تارىخى قىزىقارلىق ھەرىكەت ھەرىكەتلىرىنى بىرلىكتە تىكىلىدىغانلىقىنى

آقرو جۇمھۇرىيەتلىكى
قىممەتلىك

بىيە ۋەلىيە جۇمھۇرىيەتلىكى
۱۹۲۲/۱۰/۱۰
۲۸۸۹

030	10			۴۵	۲۹۱	۴
-----	----	--	--	----	-----	---

۲
ۋىرئە بىك جۈۋابىدە ھانكى شەبەئىك ھانكى تارىخى ۋەقەن نۇمۇرولى تىخىر براتىنى جۈۋاب اولدىنەنك ذكىرى مەجۈدۇر.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

İcra Vekilleri Hey'et-i Riyaseti

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Ankara/20.06.39

Ade

Zata Mahsusdur

6 / 1746

6 / 1746

Başkumandanlık Canib-i Samisine

İngilizlerin Musul mıntıkasında acilen icra eyledikleri hareket-ı taarruziyeye mukabil ifası muktazi tedabire dair olub 17 / 6 / 39 tarihli derkenar-ı samileriyle havale buyurulan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletinin 14 / 6 / 39 tarih ve 1 / 1620 numarolu şifreli telgrafnamesi

İcra Vekilleri Heyetinin 19 / 6 / 39 tarihli içtimamında ledel-müzekkere bu babda ittihaz edilen karar suretiyle mezkur şifrenin leffen ve iadeten takdim kılındığı maruzdur efendim

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Yazılmıştır 20 / 06 / 39

آقره

۹

تورکیا بویوک مات مجلسی

اجرا وکیلاری هیئتی ریاستی

قلم مخصوص مدیری

عدد

۲۹-۶-۲۰

بسمه تعالی

تعمیرات و نظارتون موصول نطقه سنده اهورا ایما ایلملاری موقعا ترمیم
 قیاسی اقیاس نطقه سنده اهورا ایما ایلملاری موقعا ترمیم
 در کتبه ایلملره مواله جوبورون ایلملره موقعا ترمیم
 ۱۶-۶-۲۹ تاریخ و ۱۶۲۰
 ایما ایلملاری کتبه ایلملره موقعا ترمیم
 ایما ایلملاری کتبه ایلملره موقعا ترمیم
 تعمیرات و نظارتون موصول نطقه سنده اهورا ایما ایلملاری موقعا ترمیم
 ایما ایلملاری کتبه ایلملره موقعا ترمیم

تعمیرات و نظارتون
 موصول نطقه سنده
 اهورا ایما ایلملاری
 موقعا ترمیم
 ۱۶-۶-۲۹

۸
 [Signature]

۱۶-۶-۲۹

ایما ایلملاری کتبه ایلملره موقعا ترمیم

Suret
Diyarbakır

8.2.341

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

7.2.341 ve 85 arizaya zeyl :

1- Mardin Adliyesini haberdar eylesesini Diyarbakır Adliyesinden rica etmiş olduğumu arz etmiştim.

2- Şimdi öğreniyorum ki hidematlı İbrahim Ağanın 'adem-i takib kararını Diyarbakır Adliyesi daha 16 Ağustos 340 tarihinde Mardin cinayet Müdde-i Umummiliğine tebliğ etmiş imiş.

3- Adliye Vekaletinin böyle bir cinayet mahkemesi Müdde-i Umumisini hangi Mahkemeye vereceği acizi alakadar etmez ise de ancak memleket menafine ve ordunun buradaki emir ve kumandası menfaatine mümaileyh efendinin acilen vazifiyeden alınmasını istirham ediyorum.

93 numeroludur.

3. Ordu müfettişi

Kazım

Aslına Mutabıktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Hariciye Vekaleti

Kalem-i Mahsus ve Şifre Müdüriyeti

Aded

Başvekalet-i Celileye

Musul tahkikat Komisyonunun Kanun-ı Evvelin yirmi yedisinde İstanbul'a vasıl olacağını ve Kanun-ı Sani bidayetinde Ankara'ya gelerek kara tarikiyle havali-i mezkureye azimet edeceği anlaşılmıştır.

Komisyonun Türkiye'de bulunduğu müddetçe Hükümet hesabına misafir edilmeleri münasib görülmekte olduğundan kendilerine tahsis edilecek otel vesaire masarifiyle Haydar Paşa'dan Ankara'ya ve karadan gidecekleri takdirde Ankara'dan Haleb'e kadar tahsis olunacak hususi trenle vagon salon ve matbah masarif ve ücretiyle otomobil, mihmandar vesaire ücretine mukabil olmak üzere şimdilik onbeş bin liranın tahsisat-ı gayr-ı melhuza tertibinden tesviyesi zımında icab eden muamelenin ifasını istirham ederim efendim.

Fî 18 Kanun-ı Evvel 340

Hariciye vekili

Şükrü Kaya

Şimdilik onbin liranın i'tası takarrür etti.

Başkatip 4/ 8755

قانون اساسی

خارجیه و کانی

قلمبر مخصوص و مستقیمه کانی
علاء

بابه دکالت جلیله

موصول تحقیقات قومسویونک کانون اولک بکرمس بدیننده استانبول و اصل اوله هین و
کانون تانی بدیننده آتقده بکدرک قره طریقیده هوای نکلوه به حریت ایدیه جکی
اکلا هیله - -
قومسویونک توکیده ده بولندین مدتی حکومت هابنه مافرا بدیلیری مناسب کویلمده
اولدیننده کنیلرینه تخصیه ایدیه جکی اول و سائرده مصافیده هید- باتارده آتقده به و
قاره ده کنیدکری تقدیرده آتقده ده هله قد- تخصیه اوله جبهه حضوره ترهله و اجوره
صالحونه و مطبخ و صراف و اجورانیله اوتومویل، سرکانتا- و سائرده اجورانه مقابل اوله
اونده شجریک اوده بیه بیگ برانک تخصیات غیر ملحوظه تریسینه نوعی حق
اجاب ایدیه معمله نیک انفاخی اشخام ایدیه مع افتم ۱۸۱ کانون اول ۲۶۰

خارجیه و کانی

کندی اوزن بکیرانک اعطاس قد- استی

۱۸۱

۸۷۵۵

Türkiye Cumhuriyeti

Başvekalet

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Adet

Zata Mahsusdur.

Şifrelidir.

13 Kanun-ı Evvel

1341

Hariciye Vekaletine

(..)

İcra Vekilleri Heyetinin 13 Kanun-ı Evvel 341 tarihli içtihadında ittihaz olunan karar üzerine tanzim edilmiş olan Kararnamenin musaddak sureti leffen takdim olunmuştur efendim.

Mezkur kararın Vekiller Heyetimiz Mali Riyasetine iblağ buyurulmasını rica eylerim efendim

Başvekil

۱۳۳۲

Harcama
9

جمهوری اسلامی ایران

باش وکالت

قلم مخصوص دبیریتی

عدد

۹

حضرت عالیجناب
چونکه اینجانب در امور فرهنگی و ادبی
در این کشور فعالیت داشته‌ام و در این زمینه
تجربه‌ای دارم و در این راستا در این
موضوع نظر اولیای محترم را
تقدیرات در این زمینه را
مستحق شمرده‌ام.

رایزنده
شیخ
محمد

۱۳۳۲

جواباً یازدهم جناب اورا نه ؛ جواب اولدینی محراتك تاریخ ونومروسنك درجی رجا اولتور.

Türkiye Cumhuriyet

Dahiliye Vekaleti

İdare-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi

Aded

Umumi

Hususi

1073

2807

Başvekalet-i Celileye

22 Şubat 341 tarihli ve 932 numarolu tezkere-i aciziye zeyildir.

Üç dört sene evveline aid bir mes'eleden dolayı Semiko İsmail Ağa hakkında Hakkari Vilayeti Adliyesince tevessül olunan takibatın tecili hakkında İran Hudud Komiserliğinin telgrafnamesi sureti leffen takdim kılındı. Şu sırada gerek aşair rüesası ve efradı gerek Şemiko hakkındaki takibat-ı Adliyenin te'cili muvafık olacağı arz olunur efendim

Dahiliye Vekaleti Vekili

3 Mart 341

Muhammed Muhsin

Mim

İmza

دانشگاه کابل

اداره محترم مدیریت آموزشی

کابل

شماره
تاریخ

۱۰۷۶
۴۸۰۷

باسمه و حال علیه

بسم الله الرحمن الرحيم
اولاً در خصوص اولاد خانم ...
تأیید حق و ابراهیم و ...
شروع ده گران ...
۴ / ۱ / ۱۳۴۱

دفاعه و کائنات

محمد ...

درباره ...

و ...

۱۷۰

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
ERKAN-I HARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ

ANKARA

19.12.336

1 ŞUBESİ

ADED

3389

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

15 / 12 / 36 tarih ve Kalem-i Mahsus 3736 numarolu tahrirat-ı riyaset-penahileri cevabıdır.

Elcezire cephesi kumandanlığının teşkili ve mezkur kumandanlığın salahiyeti hakkında Hey'et-i Vekilenin 26 / Haziran / 36 tarihli kararnameyi suret-i musaddıkası merbuten takdim kılınmıştır efendim.

Erkan-ı Harbiye-i Umumi Reisi Vekili

Yarın Dahiliyeye Cevap verelim.

Evamire 20 / 12 / 36

Kayıd

3882

آقره
۱۹-۴-۳۳

بۈيۈك مائت مجله‌ي
اركان حريه عموميه رياستي

شعبه ۵

عدد
۲۲۸۹

بۈيۈك مائت مجله‌ي رياسته جيلده

۱۵/۱۰/۲۲ تاريخ و قلم نوله ۲۷۲۶ نۆمردۈي تخميران باشندا هابري جوسيدير

المزبوره جيهي قانانلنك تئكله و نذكر قانانلنك صلاحي حقه هئت دئلدنك ۲۱/۱۰/۲۲ تاريخ قراياري صورت مئدرسي سربله قئدم قئلدنك ائتم

آقاره قوشمئوش دئلدنك
[Signature]

بایبە و اعلیم جیلده
۲۲/۱۰/۲۰
۲۸۸۹

030	10			۴۵	۲۹۱	۴
-----	----	--	--	----	-----	---

2
ورینه بلك جوارده هانكي شهبه نك هانكي تاريخ و قاع نومرولي تخميراتنه جواب اولدنه نك ذكرى موجودر

23 / 8 / 36

Bihi

Dahiliye Vekaletine

Ma'muretül Aziz Valisi Mazhar Müfit Beyin görülen luzuma binaen idarece azliyle vilayet-i mezkure vekaletine Musul Vali ve Kumandanı Abdulkadiri beyin bi-gayr ve müşarunileyhin muvasalatına kadar vekaletin Ma'muratülaziz ahz-ı asker Miralay Vehbi bey tarafından ifası Heyet-i Vekilenin fi 16 Eylül sene 36 tarihindeki içtima'da takarrür etmiş ve karar-ı mezkur sureti leffen takdim kılınmış olması (...) muktezasını rica ederim.

Yazılsın.

۱۹۰۸

۵

رافیه دکانه

سعوده الفيزه الدين نفلد بقيد قيد كوريلد لرتم ~~اداريه غايه~~ ولايت نكلره كونه معهود الى وراثته
عبد القادر بن نصير و ش - اربيه راحه قتمه ~~اداريه غايه~~ و كانه معموده الفيزه احد عنده براله و حجاب
طرقه انفاه كصيه و كيه نه ~~اداريه غايه~~ ۱۲ ~~اداريه غايه~~ كانه كانه كانه كانه كانه
وزيرة صدره لفا قتمه او كنه انبا قتمه لا ايه

اداريه غايه

۱۸۰

Türkiye Cumhuriyet

Maliye Vekaleti

Muhasebe-i Maliye Müdüriyeti

Numero

Hususi.....19

Umumi.....958

Bihi

Başvekalet-i Celile-i Huzur-ı Samisine

Musul Hey'eti tahkikiyesinin Türkiye'de bulunduğu müddetçe Hükümete misafir edilmeleri ve vukubulacak mesarifat ile tren ücretleri için on bin liranın masarif-i gayr-i melhuza tertibinden tesviyesi makam-ı Samilerinden meblağ 1286 numarolu kararname icabından bulunmuş ve meblağ-ı mezbur Hariciye Vekaleti Celilesinin iş'arına atfen tamamen sarf edilmiş ise de bu meyanda Anadolu Bağdad Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi Mutemetliğine avans suretiyle verilen yedi bin liraya mukabil iki bin sekiz yüz doksan lira fazlasıyla dokuz bin sekiz yüz doksan lira sarfiyat yapıldığı vürud eden senedatın tedkikinden anlaşılmıştır. Salifül-arz fazla sarf olunan İkibin sekizyüz doksan liranın da üç yüz kırk (T'si) maliye bütçesinin mesarif-i gayr-i melhuza tertibinden muamele-i mahsubiyesinin icrası için keyfiyetin Hey'et-i Celile-i Vekilece bit-takrir neticenin inba buyurulması ma'ruzdur efendim.

Fî 23 Mart 341

Maliye Vekili

Başvekalet 4 / 2034

İmza

24 3 341

تۆزگن ئىجتىمائىي ئىشلىرى ئىدارىسى

مەسئۇل خاتىرىگەر

مەسئۇل خاتىرىگەر

نومۇر

خىزمەت 19
ئومۇمى 901

بەسبە و تال قىلىنغان خەتەرلىك

~

بۇ كىتاپقا تەييارلىغۇچىسى بولۇپ، سىزنىڭ قولىڭىزدا بولغان خەتەرلىك مەبلەغ قانداق كىرىشكەن
 ۋە قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ
 قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ قانداق كىرىشكەن مەبلەغ

مەسئۇل خاتىرىگەر
(Handwritten signature)

۲۰۲۲
۲۰۲۲/۰۸/۰۲
۲۰۲۲/۰۸/۰۲

۱۹۷۷

۱۹۷۷

۱۹۷۷

Türkiye Büyük Millet Meclisi

A'zasına Mahsustur.

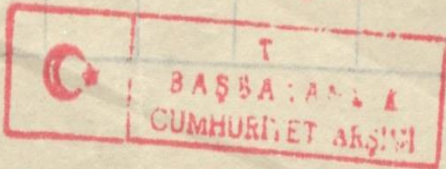
İtilaf Devletleri'nin Lozan Konferansı neticesi olarak Hey'et-i Murahhasamıza tevdi' ettikleri muahede projesi istiklalimizi mahall-i şeraiti ihtiva ettiğinden şayan-ı kabul görülmemiştir. İtilaf devletleri bu projenin aynen kabulünde ısrar ettikleri halde husule gelecek neticenin mesuliyetinden yeter kadar pek mühim ve hayati olan Musul mes'elesinin bir müddet-i muvakkate zarfında halli ve mali ve iktisadi ve idari mesailde millet ve memleketimizin hukuk-ı hayatiye ve istiklaliyesinin tam ve emin olarak istihsali ve sulhu müteakib memalik-i (...) sür'at-i tahliyesi esasları dahilinde sulh teşebbüsatına devam olunması için Hükümete ekser-i azimi ile mezuniyyet olmuştur.

توکل علیٰ اللہ العزیز

49

62

اعضائه مخصوصه

ائتلاف دولتتک نوزان قوتقانی تکی لایه وقت رهفته
 نوزع اشکده صاهه برورده استقلاتر محل اثر اکترا ایکنه ساه
 صید کورطامند - ائتلاف دولتتک برورده نده ~~برورده~~ عنه
 قورنده اوار اشکده حلهه صهده صهده تکی نده ~~برورده~~ تکی
 نده هم وهایانلان مهملکده نده ~~هانی برورده~~ برورده
 طرفه صه و مالی واقفانه و اداری مامله ملت و عملتزان هجره
~~صلی بنات کمالی برورده~~
 حیاته و استقلالیه ~~نظیر تام و امیه لایه~~ احصالی ~~برورده~~
~~تکی تکی~~ ~~برورده~~ ~~برورده~~ ~~برورده~~ ~~برورده~~
 صلح سیه ~~برورده~~ ~~برورده~~ ~~برورده~~ ~~برورده~~ ~~برورده~~

030	10			54	257	7
-----	----	--	--	----	-----	---

2

Türkiye Büyük Millet Meclisi

A'zasına Mahsustur.

6 / 3 / 39

399 49-62

Tezkere

6 / 574

okunamadı (.....) (.....) (....) aşair reisinin

sureti telgraf (.) dahil ve harici

Heyet-i Vekileye

Yazalım 6 Mart

Hüseyin

تولکینا بولکینا بولکینا

اعضائے مخصوصہ

Handwritten numbers and scribbles at the top.

Handwritten numbers: 460, 399, 49, 62.

Handwritten numbers: 2, 2.

TR
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Handwritten text: مصروف رہا ہے

Handwritten numbers: 2, 576

~~Handwritten text, crossed out with a thick line.~~

Handwritten text: صدری بکریٹ

Handwritten text: رافعہ و ضاع

Handwritten text: ف

Handwritten signature and red stamp.

MUSUL VİLAYETİ

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti

Umumi Numero 2543

Hususi Numero 78

AŞAIR VE MUHACİRİN MÜDÜRİYETİ UMUMİYESİ HUZUR-I
ALİSİNE

Hülasa :

Üsera-yı İslamiyye Hakkında

Atufetli Efendim Hazretlerine

İskan şubesi ifadesiyle Nezaret-i Celileden Makam-ı Ali-i Vilayet-penahiye varid olan 13 Mayıs sene 334 tarih ve 26240 / 206 numarolu tahrirat-ı aliyyede garnizonlara iade edilmiş olan üsera-yı İslamiyye hakkında malumat taleb edilmiş ise de bu mıntıkada böyle ise yevmiye üsera bulunmadığından mezkur defterin tanzimine hacet bulunmadığı ma'ruzdur. Ol babda emir ü ferman hazret-i men lehül-emrindir. Fî 1 Temmuz sene 334

Müdür Vekili

موسس ولایتی
کتابخانه و مرکز اسناد
۱۵۵۶
۶۸

عاشق دراج به مدیر عمومی خطبه

سلام
اسلام خطبه

DEVLET ARŞIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

خطبه اولم حضرت

کتابت تجرید فایده سطر نظاره جدید در مقام عالی دینیه در دارالامور ۱۴
نور و لو تجرید ایچیم در خطبه نروده احاده اولوم اسرول اسلام خطبه
بوم خطبه بوم فیداسه اولوم بنفنده مذکور و فرق تنظیم حاجت بوم بنم
مردود عدد اولیایه و اولوم

مدیر
خطبه

۱۵۵۶
خطبه اولوم

272 | 74 | 67 | 29 | 1

Türkiye Cumhuriyeti

Adana Vilayeti

İskan Müdüriyeti

HÜLASA

İSKAN

Aded

Umumi

Hususi 4723

DAHİLİYE VEKALET-İ CELİLESİNE

Mülga İmar ve İskan Vekalet-i Celilesinden (...) fı 17 Kanun-ı Sani sene 340 tarih ve 5870 / 56 numarolu Tebliğ-i Umuminin on dördüncü maddesinde mezkur olduğu üzere uhdesinden ayrılmamış olan Musul Vilayeti halkının ahali-i asliyeden ma'ruz bulunması cihetiyle hakk-ı iskanları olunacağı anlaşılmaqda ise de bu kere Musul Vilayetinın Muahede-i Mahsusa-i Ahira mucibince Irak Hükümetine terk edilmiş olmasına binaen vilayette bulunan ve takrir idairesince muamele-i tescileleri icra kılınmış olan Musul, Kerkük, Süleymaniye ve malhakatı ahalisinin iskana tabi tutulub tutulmamasından sair nerde edildiğinden bu babda muktezasının tevcihen iş'arı hususuna emir ü müsaadenin Vekalet-penahiye arz ve rica olunur efendim.

Fî 19 Ağustos 926

Adana Valisi

Dahiliye 2 / 1191

توكيب بويوتى

آطه ولايتى

اسكان مديريتى

عدد

نومبر ۹۷۰۰

خلاصه

DEVLET ARŞİVENİN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

اسكان مديريتى

سما جمہ - اسكان لون مہمہ - اسكان مديريتى
 قىدىق سىمى قىمىدىق اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى قىمىدىق اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى قىمىدىق اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى قىمىدىق اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى قىمىدىق اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى قىمىدىق اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى قىمىدىق اسكان مديريتى

اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى
 اسكان مديريتى

2

Dahiliye Vekaleti
İskan Müdüriyeti Umumiyesi

Li-Eclit- Tebyiz	Şubesi	Adana Vilayeti	Mübeyyizi	Müsveddi	Evrak Numarası
	Mümeyyiz Müdür	Aliyyesine			7345
Mukabele Edenler			Tarih-i Tebyiz	Tarih-i Tesvid	Kaleme Vürudu Tarihi
			3	3 Teşrin-i Evvel sene 926	95

İskan Müdüriyetinden yazılan 19 Eylül
sene 926 tarih 4727 numarolu tahrirat-ı
aliyyelerine cevabdır.

Muahede-i Mahsusa-i Ahire mucibince
Irak Hükümetine terk edilmiş olan Musul
ve Kerkük, Süleymaniye ve mülhakatı
evvelce memleketimize gelmiş Olan
ailelerin mülteci adıyla iskan hakkını haiz
olduklarının alakadarane tebliği rica
olunur efendim.

داخله وکالتی

اسطانه مدیریت عمومی سی

اوراق نومبروسی	مردی	میضی	شعبی	لاجل التبیض
۵۶۵			میز	
تاریخی	تاریخ تسوید	تاریخ میض	مدیر	مقابلہ ایڈیٹر
۵۵	۲۶	۲۶	نقص	
<p>اسطانه مدیریت عمومی سی، دکن، تاریخ ۱۹/۱۰/۱۹۷۷</p> <p>لہذا ترمیم کے لیے درخواست ہے۔</p> <p>معاملہ نمبر ۱۴۵۰ مورخہ ۱۰/۱۰/۱۹۷۷ء کے تحت ایسے اوراق</p> <p>میں، آرکائیو، بجائیہ و محکمہ تعمیرات اور دیگر محکمہ</p> <p>اور اس معاملہ کے تحت اسٹیم اسٹیم سے</p> <p>اسطانه قلمی حاز اور قدرتی عدالت دارانہ بین</p> <p>رہا ہوگا۔</p>				
<p>DEVLLET ARŞİVENİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ</p>				

272 12 49 101 16

Türkiye Cuumhuriyeti

Hariciye Vekaleti

Gayet

Müstaceldir. Kalem-i Mahsus ve Şifre Müdüriyeti

Aded

10615 / 106

BAŞVEKALET-İ CELİLEYE

Musul müzekeratına memur İngiliz Heyet-i Murahhasası arasında evvelce zabıt sıfatıyla Ordumuzda bulunmuş olan Tar Bey namında ahval-i mahalliyeye vakıf bir zat bulunduğundan bizim heyetimize dahi Süleymaniyeli Fettah Beyle Musul Mebusu olarak ahiren Ankara'ya gelen zevattan birinin iltihakına murahhası Fethi Beyefendi tarafından lüzum gösterilmekte olduğundan mümaileyh Fettah Bey ile beraber Musul Mebuslarından bir münasibinin heyete müşavir Unvan ve tahsisatıyla terfiklerihakkında karar ittihazı müsterhamdır. Kezalik Merhum Cemal Paşa'nın yaveri olup Fransızca ve İngilizce tahrir-i iktidar-ı tammı hasebiyle vücudundan istifade edebilecek olan İsmet Beyin dahi 12 lira yevmiye ile heyet-i murahhasa emrine verilmesi ve me'zunen İstanbul'da bulunmakta olan hariciye me'murlarından Şefkati Beyin dahi daktilograf sıfatıyla ve sekiz lira yevmiye ile heyete muayyene terfiki ve bir başkatib izamı müşrünüleyhden alınan 26 Mayıs 340 ve 15 numarolu telgrafnamede inha edilmektedir.

İsmet Bey elyevm Hariciye kadrosuna dahil bulunmadığı cihetle mümaileyhin tercüman sıfatıyla ve Şefkati Beyin daktilograf olarak Heyet-i Murahhasa emrine verilmeleri mümaileyhimaya verilecek yevmiyeler miktarının tesbiti ile neticenin emr ü iş'arı hususu arz kılındı efendim.

Fî 18 Mayıs 340

Hariciye Vekili Namına

Müsteşar

Başvekalete 4 / 3946

خارجیه رکارنی
قلم تحضوض و تشریح و تفسیر و ترمیمی
عکس

باسمہ و ملکیتہ بہ

عنا بن مسیحی

۱۰۶۱۵
۱۰۶

موصن فالانہ ما مور انکھنکیت مورخہ سارہ سندہ اولہ ضابطہ ضعیفہ اردومردہ بولنہ اولہ طریک
نامندہ اموال کلیتہ واقف بردتہ بولندیفقہ پنج حکمرانہ دخی سیمانہ فی قنایہ بعد موصن مبعوث اولہ - حد احرأ
آنقرہ کلمہ ذواتہ بیک الحاقہ مورخہ فخی بک افسہ رضنہ لزومہ کو سملکہ اولدیفقہ بولمقیقنای
بک ایہ بچار موصن مبعوثانہ برفنا بک لکیم شاد - عنوانہ و تخصصانہ ترفیقہ قصہ قرآنحادی سزید
کندک مورخہ جی پاشانک یاوری اولدی فرانسیس و انکھنک تحریرہ اقتدا نامی حیطلہ وجودنہ انفرادہ
ایدیہ بک اولدہ عمت بک دخی ۱۲ لیا بومد ایہ لکیمت مورخہ امرینہ ویلسی و ماڈوناً اسانولہ بولمقصہ
اولدہ خارجہ ما مورنہ شفقی بک دخی واقیوخرن صفیلہ و سز لیا بومد ایہ لکیمت معین ترفیقہ دبرایتہ
اخرامی شایرہ آذہ ۱۲۱۰ ۲۹۰ تاریخ و ۱۵ نومردوندا قنایہ ده ارا ایلکده در
عممت بک الیوم خارجہ قادونہ داخل بولندین بوجہ مورمارک توجیہ صفیلہ و لکیمت بک واقیوخرن
اولدہ - لکیمت مورخہ امرینہ ویلسی و مورمارجیہ وریہ بک بومد لکیمت بک بی ایہ تجم بک امر و اشعار
مقصہ عرہ قنایہ شفقی

خارجیه و کتبی نہ
مقتا -
نوشته

۱۸
۱۸

۱۸
۲۹۶۲

Handwritten signatures and notes at the bottom of the page.

Kelam-i Mahsus

13/10/326

Aded

234

Bihi

KARAR

Musul Cihetlerinde ikamet eden Şehir meşayihinden müteveffa Mecbul Bey Mahdumu Ali Beyin meşayih-i mezkurenin en birinci reisi “Ferhat” Paşazade Hamid ve biraderi Ahmet Beylerin bir mikdar maaşla taltifleri siyaseten ve maslahaten muvafık olacağı bunlardan Hamid Bey'e şehri beşbin, Ahmed ve Ali Bey'lere de şehri ikişer bin guruş maaş tahsisi mutazammın Diyarbakır Valisinin Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne keşide eylediği 19 / 9 / 36 tarih ve bila numarolu şifre mahlulü sureti Heyet-i Vekilenin 22 / 9 / 36 tarihindeki içtima'ında ledet-tezekkür teklifat vechile Dahiliye tahsisat-ı muhtelif kısmından te'diyesi takarrur etmiştir.

Fî 28 Eylül 36

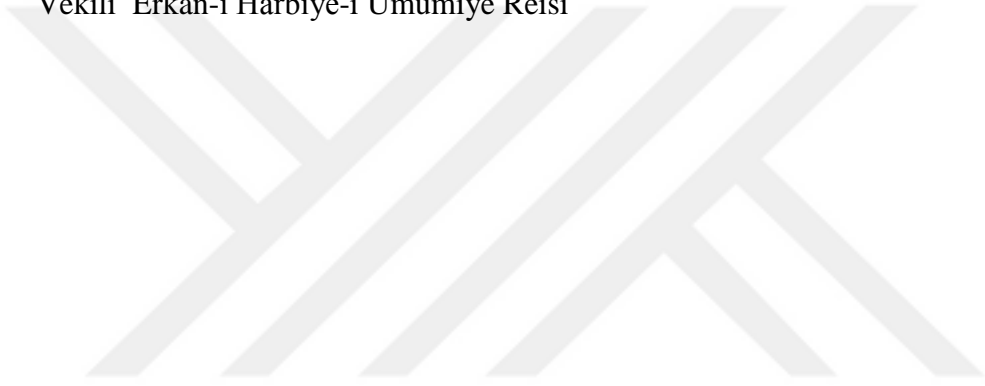
Büyük Millet Meclisi Reisi	Şer'iyeye Vekili	Müdafaa-i Milliyye Vekili	Adliye Vekili Namına	Dahiliye Vekili
İmza	İmza	İmza	İmza	İmza

Hariciye Vekaleti Vekili	Maliye Vekili	Maarif Vekili	Nafia Vekili	İktisad Vekaleti Vekili	Sıhhiye Vekili	Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
--------------------------	---------------	---------------	--------------	-------------------------	----------------	---------------------------------

İmza	İmza	İmza	İmza	İmza	İmza	İmza

Büyük Millet Meclisi Reis-i Şeriye Vekili Müdafaa-i Milliye Vekili Adliye Vekili
Dahiliye Vekili Hariciye Vekaleti Vekili Maliye Vekili Maarif Vekili Nafia Vekili
İktisat Vekaleti

Vekili Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

آخیره
۲۲۶ / ۱۰ / ۱۳

۹۰

96

توزکیا بویوک ملت مجلسی ریاستی

ق-۱

3

قلم مخصوص

عدد

۲۴۹

موصول مهتران اقامت ایسه کیم مائیکده موقی مجول بیه محدود علی
کفده مائیک مذکور هتک ان برنجیمیر " فرغانه " پاشا زار حیدر دیر اوره
احمد بھارت - مقدا - معاشه قفقدہ سیاق و سباقا مؤلفه اوجده
بوندده حیدرکده ستره به بیو احمد و بیو بکده ده ستره اکتس بیه فرود
کیمه قفقدہ مقننه دیا - کیمه دالینده بیوون مت بکیم - یاسه کیمه اکتس
۱۳۹۱/۹/۲۶ تاریخ دؤبد لندول شکره مودل حیدر لکبت دله نیت
۱۳۹۱/۹/۲۶ تاریخاً اجرائی لسه اندک تعیفان دجه راجه تحقیقات
مقننه قفقدہ تأیید تقد - اکتس -

خارجی کتایب دؤبدی داحیه دؤبدی علی کتایب دؤبدی
اصول دؤبدی
نازد دؤبدی
اقصاد دؤبدی دؤبدی
ایسده حیدر حیدر
دوسده حیدر حیدر
بیوون مت بکیم
مبارک دؤبدی
حیدر دؤبدی
حیدر دؤبدی
حیدر دؤبدی

جواباً باز بلجق اوراقه : جواب اولدنی محررانک تاریخ ونومره و سئو کدوجی رجا اولنورده

Büyük Millet Meclisi

Umur-u Maliye Vekaleti

Muhasebe-i Umumiye Müdür-i Umumisi

Aded 5337 / 827

Bihi

HEYET-İ VEKİLE RİYASET-PENAHİSİNE

Elcezire havalisindeki Arab Aşairinin en cesim ve nafizlerinden şehir aşireti rüesasından Mecbul Bey mahdumları Ali ve Ahmed Beylerin mukaddema Musul Vilayeti emvalinden muhassis olup istiladan beri verilmemekte olduğu anlaşılın ikişer bin guruş maaşlarının iadeten tahassus ve aşiret-i mezkurenin en büyük rüesası bulunan Ferhat Paşazade Hamdi ve Ahmed Beylere de beşer bin guruş müceddeden maaş itası hakkında tanzim kılınan kararname leffen takdim kılınmış olmağla tasdikine müsaade buyurulması babında ferman

Fî 11 Teşrin-i Evvel 336

Maliye Vekili

Dahiliye Vekaletine Bu Babda tebliğ olunan Kararname Suretini bir tezkereye (cevab) rabten gönderelim.

Heyeti Vekileye 12 / 10 / 36

196
3

ه. هبت دکیه یان سید سید

ک
234

بوزون مستحق
امور مالی و کانی
محاسبه کورده بوزون
عدد
۵۴۴۷
۱۴۷

الجزیره هولینه کی عربی ارنیک ال جسم و افاضه لرنده شو عریق رسونده مجول بان محمد و لری علی احمد بکار
مقدما موس و لری مولانه نه شخص اولوب ایستلارده بری و بر لرنده اولدنی اکلده شیده ایشیک غرض معانی
اعاده تقصیر و شرت مذکوره نیک ان بون روسی بولسا نه فرانه باسا ناره حمدی و احمد بکاره ره بر سیک
غرض مجد رأ معانی عطفی صقنه تنظیم قفان قرار نالفا تقسیم قفانه اولمغه تصدیقه مساعده بولسا باغ فرمان

دار کوبیل

۱۱۱۱۱۱

داخیه و کاله نوبده
بیغ اولانه خایانه
هویتی بر نکرده (هوای)
بطا کورده لم

هبت دکیه
۴ ۱۱ ۱۲۱

۱۲۱
۱۲۱

۳۲۵

۳۲۵

Bihi

KARAR

Elcezire havalisindeki Arab Aşairinin en mühim ve nafizlerinden şehir aşireti rüesasından Mecbul Bey mahdumları Ali ve Ahmed Beylere mukaddema Musul Vilayeti emvalinden ita olunan ikişer bin guruşun istiladan beri verilmemekte olduğu cihetle mumaileyhe ait maaşların iadeten tahsisi ve aşiret-i mezkurenin en büyük rüesası bulunan Ferhat Paşazade Hamdi ve Ahmed Beylere de müceddiden beşer bin guruş maaş itası suretiyle taltifleri siyaseten ve maslahaten muvafık olacağı Diyarbakır Vilayetinin iş'arına atfen

Dahiliye Vekalet-i Celilesinden teklif edilmiş olmağla Heyet-i Vekilenin 11 Teşri-i Evvel sene 336 tarihindeki içtimanda keyfiyet ledet-tezekkür teklif-i vaki' vechile Dahiliye tahsisat-ı muhtelif faslından mezkur maaşın tahsisi ve tediyesi takarrür etmiştir.

11 Teşrin-i Evvel sene 336

Büyük Millet Meclisi Reisi	Şeriye Vekili	Müdafaa-i Milliyye Vekili Namına	Adliye Vekili Namına	Dahiliye Vekili

Hariciye Vekaleti Vekili	Maliye Vekili	Maarif Vekili	Nafia Vekili	İktisad Vekaleti Vekili	Sıhhiye Vekili	Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi
--------------------------	---------------	---------------	--------------	-------------------------	----------------	----------------------------------

96

3

ه

قرا

الحیزه جو ایسده کی عسارینک اکیسم نافدرنه نه سمر عرقی رواسنه نه مجبور بل خودی علی وریکده بقدا
 مصل وری ای مولنه نه عطا اولسا نه ایکسینک غروشان استیلا نه بری وریکده ه اوله یعنی غرضه موی الجهم
 عامه معاندک اعاده تحفی عورت منوره ناک ال بونک - و ساسی بولسا نه فرمانه ماسا ناز ه جری .
 واحریکده ره مجد رابریک غرومه معاسه اعطاسی صورتی تطفیری سیاسه و مطاکنه موقوع اوله یعنی
 ربار بار وریک اعطاسیه عطفی راضیه وک ان جدید سنه نه تطفیر ایسده ولفله لیهنه و کسیر ناک امل اوقاف
 نایکده حجابنه ه کیفیت لسی کدر تطفیر واقع ووجه راضیه تحفی صانه مختلفه فصلنه نه مذکور معاندک
 تحفی تاریخی تقدیریمه - ایسده وریک

عناجید کلونی دیکه راضیه دیکه عدله دیکه نه
 مدافعه دیکه نامنه شریعه دیکه بونیون منج مجیدی دیکه
 ایلادریه مجیدی دیکه حجه دیکه اقتصاد کلونی دیکه
 نافع دیکه معارف دیکه مالک دیکه

Bihi

KARAR

Musul cihetlerinde ikamet eden şehir meşayihinden müteveffa Mecbul Bey Mahdumları Ali Beyle meşayih-i mezkurenin en birinci reisi 'Ferhat' Paşazade Hamid ve biraderi Ahmet Beylerin bir mikdar maaşla taltifleri siyaseten ve maslahaten muvafık olacağı, bunlardan Hamid Beye şehri beş bin, Ahmed ve Ali Beylere de şehri ikişer bin guruş maaş tahsisi mutazammın Diyarbakır Valisinin Büyük Millet Meclisine Riyasetine keşide edilen 19 / 9 / 36 tarih ve takarrürler şifre-i mahsusu sureti Heyeti Vekilenin 22 / 9 / 36 tarihinde ki içtimasında ledet-tezekkür teklifat vechile Dahiliye tahsisat-ı muhtelifeden te'diyesi takarrür etmiştir.

Yazalım 28 Eylül 36

۲۲۲

۱۶۰۸۰۷

۵

ق

مهد چندیزه افق ابدی شکر شایسته قونو لیل منور عدی شایسته لیل
 ار پش پش فرحان بیات راه چه و باره چه کله () بر بقدر
 ساند نطفه بیات و عشق مدافه هه جنو بوزر حبه کله شایسته
 محمدی کله () شایسته بی غور ساند نطفه دیار دانیس
 پیده ساند حبه کله ایله ۱۶۰۸۰۷ تاریخ و متدرل
 نطفه ساند حبه کله دینه ۱۶۰۸۰۷ تاریخ و متدرل
 ساند نطفه کله دینه رافه کله کله کله کله
 نطفه کله

تاریخ

تاریخ
 ۱۶۰۸۰۷

کله

Büyük Millet Meclisi

Sivas

Riyaset Kalem-i Mahsus

19 / 9 / 36

Şifre Kalem-i

Aded 356

Bihi

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİNE

Mardin sancağının Nisbiye (Nusaybiye) kazasında haymenişin bulunan ve (...) Musul cihetlerinde ikamet etmiş olan Şahr Aşireti Aşair-i seyyarenin en muhalliyelikli ve şeci' kısmından olub (B V N L Ş K Bunların) rüesası meşayih merkez vilayete gelib gerek vilayeti ve gerek Elcezire Kumandanlığını ziyaretle Hükümet-i Osmaniyeye mütehassis oldukları rabita-i kadime ve sadakat-i mahbubelerinde sabit ve hükümetin her emrine amade oldukları gibi Musul'un İngilizlerden istirdadı ve kema fis-sabık Hükümet-i Osmaniyeye ilhakı için her türlü fedakarlığı icraya müsaraat edeceklerini te'min ve ahd etmiştir. Ve kendileri münasib tarzda tatyib olunmuştur. Ancak bunlardan atiyen istifade olunmak üzere Şahr meşayihinden müteveffa “ Mecbul” bey mahdumu Ali beyin mukaddema Musul emvalinden aldığı şehri iki bin guruş maaşı Musul'un isitalasından sonra alamadığı ve meşayih-i mezkurenin en birinci reisi “Ferhat” Paşazade Hamid Bey ile Biraderi Ahmed beyin de maaşla taltifleri siyaseten ve “maslahaten“ muvafık olacağı muhakkak idüğinden bunlardan Hamid beye şehri beş bin Ahmed ve Ali beylere şehri ikişer bin guruş maaş tahsisi ile Mardin Sancağı emvalinden tediyesi Dahiliye Vekaletine yazıldığı beray-ı ma'lumat arz olunur.

Diyarbakır Valisi

Mazhar

21 / 9 / 36

Dahiliye

96

پروانه کت مجلسی

سوم

۲۶/۹/۱۹

نویسنده: محمد قاسمی

رایت قلمشوروی
شماره قلمی
عدد

۲۵۶

مادریه شماغلت زعیبه فغانده غیبیه بولنامه و سابقا فغانده در صلا فغانده
 افانده انبه اولاه شکر عسیره عاوسیه انکه ان غدره ای و سکیه فغانده اولاه
 (ب و نه ل سه ک) روسای شکرین ریز ولایه صلح کورک ولایه و کورک الجزیره فغانده اولاه
 زیارته کلونستمانیه شخصی اولادنی ایلوا قومی و صدقاً معلوم لرنده ناسب و معلومست
 هر اوسیه انماره اولادنی کی مصلک اهل لرنده استرداری و کلام ان لیه کلونستمانیه
 الحاقاً بجیره هر دو لوه فدا کالین اوابه صاینت ابدیه صهرتی ناصیه و عهد و اکتب
 و ندرتی مناسب طرزده زعیبه اولادند. آنچه بولندره انجا ان سفارده اولاده اولاده
 شکر مانجه منوی بکول، بک محمود علی لکله فقدا مصلحت اولنده اکتبیه سهری
 ایه بیج غدرسه عاوسی مصلک استلارنده کوره آلر بیجی و سابق مذکوره نکه ال
 برنجی بیجی "فغانه" یا سارنده حمید بیج ایه براری احمد لکله ده مصلحت اولنده
 سینا و صحتاً موقوفه اولادنی موقه ایدوننده بولندره حمید بیج سهری سه بیج
 احمد و عیله سهری بیج غوغه مصلحت تصدیق ایدو مادریه شماغلی اولنده نویسنده
 رافند و خانه باز کالین براری مصلحت اولنده

دیار بیدر
ظه

۲۶/۹/۱۹
۱۱

محمد

رافند و خانه باز کالین براری مصلحت اولنده

دیار بیدر
ظه

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

ERKAN-I HARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ

ANKARA

1ŞUBESİ

19.12.336

ADED

3389

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

15 12 336 tarih ve Kalem-i Mahsus 3736 numaralı tahrirat riyaset-penahileri cevabıdır.

Elcezire cephesi kumandanlığının teşkili ve mezkur kumandanlığın salahiyyeti hakkında hey'eti vekilenin 26 / Haziran / 36 tarihli kararname si suret-i musaddıkası merbuten takdim kılınmıştır efendim.

Erkan-ı Harbiye-i Umumi Reisi Vekili

Yarın Dahiliyeye Cevap verelim. Evamire 20/12/36 Kayıd 3882

بۈيۈك مائت مېخلىقى
اركان حرييه عموميه پىيائىتى

۱ شېخە ۵

عدد
۲۲۸۹

آقره
۱۹-۱۰-۳۳۶

بۈيۈك مائت مېخلىقى ياست جيلدا

۱۰/۱۰۰/۲۲ تاريخ دئام ئىشلى ۲۷۲۶ بۇرۇن تىخىران ياشىدا ھەربى ھۈسبىد

الغېرىھ جېزى قاندا ئىشلىك تىشلىك دىگىنر قاندا ئىشلىك ھەقىقى ھەقىقى دىگىنر ۲۲/۱۰/۱۰

تارىخى قىزىلارنى ھەقىقى بىر بولسا قىيىن قىيىن قىيىن

آقارە ھەقىقىتى دىگىلى

ھەقىقىتى

بايىق ۋەلىم جېزى دىگىلى

۱۰/۱۰/۲۲

۲۸۸۶

030	10			۴۵	۲۹۱	۴
-----	----	--	--	----	-----	---

۲ ورىئە بلك جۈباردە ھانكى شەبەئك ھانكى تارىخ ۋەقەن نۇمىرولى تىخىر پىيائىتى جۈاب اولدۇنەك ذكرى مەجۈدۇر

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Hariciye Vekaleti

Kalem-i Mahsus ve Şifre Müdüriyeti

Aded

Başvekalet-i Celileye

Musul tahkikat Komisyonunun Kanun-ı Evvelin yirmi yedisinde İstanbul'a vasıl olacağı ve Kanun-ı Sani bidayetinde Ankara'ya gelerek kara tarikiyle havalı-i mezkureye azimet edeceği anlaşılmıştır.

Komisyonun Türkiye'de bulunduğu müddetçe Hükümet hesabına misafir edilecekleri münasib görülmekte olduğundan kendilerine tahsis edilecek otel vesaire masarifiyle Haydar Paşa'dan Ankara'ya ve karadan gidecekleri takdirde Ankara'dan Haleb'e kadar tahsis olunacak hususi trenle vagon salon ve matbah masarifi ve ücretiyle otomobil, mihmandar vesaire ücretine mukabil olmak üzere şimdilik onbeş bin liranın tahsisat-ı gayr-ı melhuza tertibinden tesviyesi zımında icab eden muamelenin ifasını istirham ederim efendim.

Fî 18 Kanun-i Evvel 340

Hariciye vekili

Şükrü Kaya

Şimdilik onbin liranın i'tası takarrür etti.

Başkatip 4 / 8755

خارجیه و کانی

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
عکدا

باسمه و کالت جلیله

موصول تحقیقات قومسویونک کانون اولک بکریس بیسیفده استانبول و اصل اوله جی و
 کانون تانی بیایفده آتقده بکلرک قره طریقیده حوالی نکلوه به عریت ایده جکی
 آکلا بیلیمده قومسویونک توکیده ده بولندیفین مدتی حکومت هابنه مافرا بیلیری مناسب کولمکده
 اولدیفینده کندیلرینه تخصیص ایلمک اولق و سارده مصافیده هید. باشا ده آتقده به ده
 قاره ده کیدکلری تقدیرده آتقده ده هله قد. تخصیص اوله ججه حضوره تره نه و احواله
 صالونه و مطبخ مصارف و اجورانیله ادرنوموییل، سرکانتا، و سارده اجوراته مقابل اوله
 اوزره شیمیلاک اوبه بیه بیلک برانک تخصیصات غیر ملحوظه زیمینده توپوس شخص
 ایجاب ایده معمله ننگ انعامی اشخام ایده هم افق ۱۸۱ کانون اول ۲۶۰

خارجیه و کانی

سید علی ادن بایراند اعطاسی نقد - اسیری

۱۸۱

سید علی

۸۷۵۵

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

ANKARA

ERKAN-I HARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ

19.12.336

1 ŞUBESİ

ADED

SURET

21

HAZİRAN 36

19.15/..731 numarolu tahrirat mefufudur.

26 Haziran 36

1- Irak Hududumuzda Elcezire Cephesi Kumandanlığı ihdas olunmuş ve Kumandanlığa Mirliya Nihad Paşa Hazretleri tayin edilmiştir.

2- Elcezire Cephesi Irak'ta İngiliz mıntika-i işgaline karşı Şarken İran hududu Garben Fırat nehri ile mahdud olan cephesi ve dahilen Musul, Bitlis, Diyarbakır, Ma'murat'ülaziz, vilayetlerini ve Urfa, Cakari sancaklarını ihtiva eder. Fırat şarkındaki Fransız İşgal mıntikasına karşı halen mevcut cephe dahi Elcezire Cephesine merbuttur.

3- Elcezire Cephesi Kumandanlığına seferde Ordu Kumandanı salahiyyetini haiz olub kendi mıntikasındaki vilayet ve elviye-i müstakile rüesa-yı mülkiyesine asayış-i dahili ve mahsusat-ı askeriyyeye müteallik umurda doğrudan doğruya emir ve talimat vermek salahiyyetine maliktir.

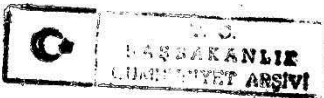
4- Elcezire cephesi karargahını 13 K Karargahı teşkil edecektir. 13 K Karargahı ilga edilecek mevcut firkalar doğrudan doğruya cephe kumandanlığı karargahına merbut olacaktır.

5- Elcezire cephesi kumandanlığı gerek harici düşmanlar aleyhine cereyan eden ve gerek asayış-i dahili ihtiyacatından tevellüd eden harekat-ı askeriyyeye müteallik hususatta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve umur-u idarece de Müdafa-i Milliye Vekaletine merbuttur.

Mustafa Kemal	Celalettin Arif	Fehm i	Nuri	Hami
İsmail (...)	Doktor Adnan	Hakkı (...)	Doktor Rıza Nur	İsmet

Telgraf :

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve bütün Vekaletlere

آقاره
۱۹ - ۱۰ - ۳۳۶

شماره ۲

عدد

۲۲ / ۱۹۸۵ / ۱۹

جمهور

۱۹۸۵ / ۱۰ / ۲۲
دوفوندي خيرات مکتوبونه

- ۱ - علمه حدود کرده الطبره جهدي قرآنه الله اهدان اولونه وقرآنه الله برلا نارا ياشا حقدني
تيمه ايستد
- ۲ - الطبره جهدي عرصه انکار منطقه اشغال قاضي سرتا ارايه حدودي عربا قران ندي ادم حدود
اولونه جهدي داواحد موضي تيمسي ، ديارلار ، صوره الفيز ، ولايتي رادفنه ، حکاري
سجاقادي اقمه ايدير . قران قرآنه الله خزان اشغال منطقه قاضي حاله برمودر جهدي ارايه جهدي بر اوجده .
- ۳ - الطبره جهدي قرآنه الله عرصه اردو قاضي صدمي حاز اولوب کدي منطقه کي دلايت و
الويه منطقه روستاي مکه سنه آسايه اهل و طهارات عکاريه منطقه اوردده خودونه
طبره امر و تعليمات ديمک صومعه مالدر
- ۴ - الطبره جهدي قرآني قرآني مکه قرآني مکه ايده حلد . قرآني قرآني انا ياد حلد
مردود فزدر دوردده دوردده جهدي قرآنه الله قرآني مکه بر اوجده اولوقده
- ۵ - الطبره جهدي قرآنه الله رن حاضي رشمه حله حله ايده دکن آسايه اهل احتياطي
نذر ايده جهدي عکاريه منطقه طهارتده آيه جهدي عمومي ياشه اورد اولوقده نذر

بد و تان بر اوجده
دوقورونه بر اوجده حاس حدي حاس
حقي باج دوقورونه حاست
تعليمات :
آرايه جهدي عمومي ياشه دوردده مالدر

030	10			45	25	11
-----	----	--	--	----	----	----

Türkiye Cumhuriyeti

Dahileye Vekaleti

Müdüriyet-i Umumiyesi

Aded

Umumi

Numarası

İran Hudud Kumandanlığının 26 Şubat 341 tarihli ve 170 numarolu telgrafnamesi sureti

C 16/1/341, 137/8032 şifreye:

Arismako İsmail hakkındaki takibat-ı adliyeye nihayet verilip bilahare icrası zımında buraca lazım gelen nezdinde teşebbüsatta bulunmuş ise de bir neticesi olamadı. Musul Vilayeti ile mesail-i malume-i hazıranın hüsn-i neticesine kadar merkumun elde bulundurulması maksadıyla hakkındaki takibatın cüz'ine ve külline şamil olmak üzere te'cili cihetine gidilmek için Adliye Vekaleti Celilesi nezdinde teşebbüsat-ı lazımede bulunulması hassaten arz ve istirham ederim.

Aslına mutabıktır.

وزارت بهداشت و آموزش پزشکی

معاونت امور درمان

تهران

تلفن
پست
کد پستی

ایراد به صورت زیر کتبی در تاریخ ۱۳۸۰/۰۵/۰۵
معاونت امور درمان

ع. ۱۲ / ۱ / ۴۴۱ و ۸۰۴۴
اینجانب به استحضار می‌رسانم که در تاریخ ۱۳۸۰/۰۵/۰۵
معاونت امور درمان در خصوص پرونده شماره ۴۴۱
مقرر گردید که نسبت به تکمیل مدارک و ارسال آن به
معاونت امور درمان اقدام گردد. در این خصوص
مقرر گردید که نسبت به تکمیل مدارک و ارسال آن
معاونت امور درمان اقدام گردد. در این خصوص
مقرر گردید که نسبت به تکمیل مدارک و ارسال آن
معاونت امور درمان اقدام گردد. در این خصوص

احمد محمدی
[Signature]

9017

882

Numara / 198

Bihi

Hey'eti Vekile Riyaset-i Celilesine

Hey'et-i Vekilece Elcezire Cephesi Kumandanlığına bahş ve tevdi olunan
salahiyeti müş'ir kararnamenin musaddak bir suretinin irsal buyurulması arz ve
istirham olunur efendim. Fî 14 Kanun-ı Evvel sene 336

Dahiliye Vekili Namına

Sıhhiye Vekili

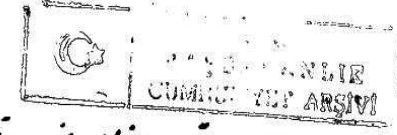
Dosyasına koyalım Evamire/ 15 /12 / 36 ...5 Kayıd 3736

نومبرو
۱۹۸

38
4. 32

۹۰۱۷
۱۱۵

کتابت کتب ریاست جلد نہ

کتابت کتب الجزیرہ گجراتی فرمانانہ نسخہ و ترویج اولیادہ صلاحی شعرا نامہ تک
صدفہ برصورتک ایصال بولی عرصہ دسترہام اولیادہ قسم اطوار اولیادہ

داخلہ و کتب نامہ
صحیحہ و کتب
رہبر

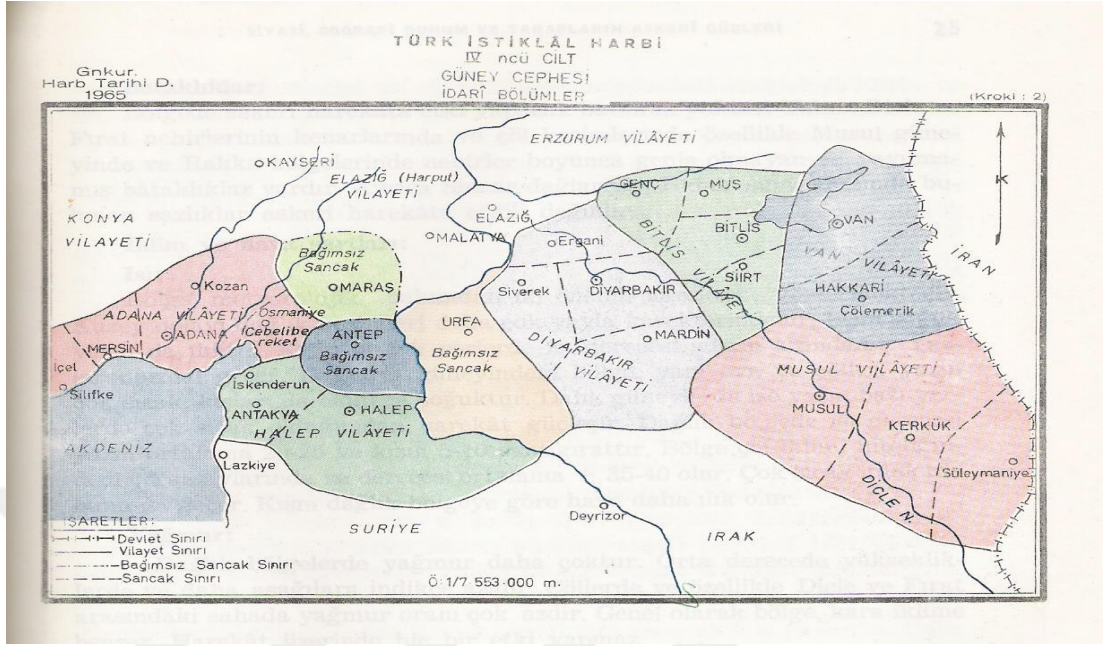
بے دستگیر نامہ
اطوارہ
۱۵ ۱۳ ۱۲
۲۷۲۶

030	10			۱۵	۲۹۱	۶
-----	----	--	--	----	-----	---

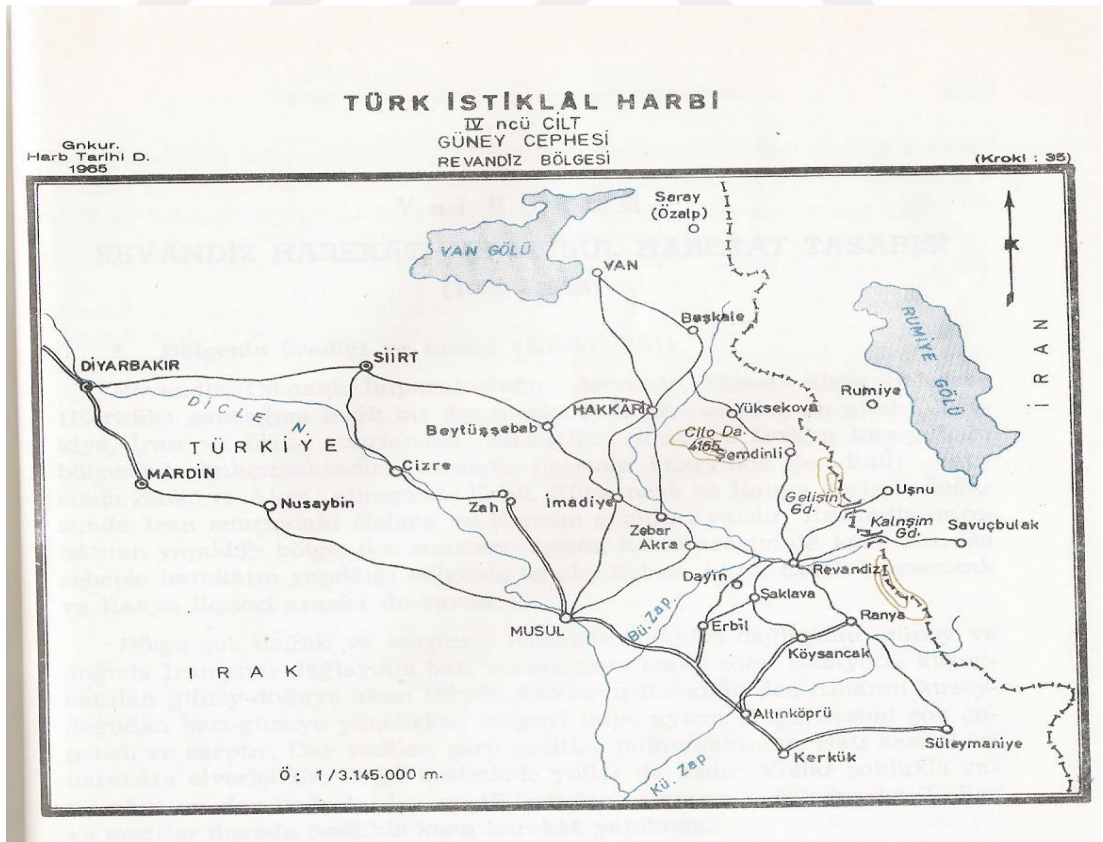
۲۷۱۶

۵۱

Ek 2. Kroki

KROKİ 1

KROKİ 2

TÜRK İSTİKLÂL HARBI

IV ncü CİLT

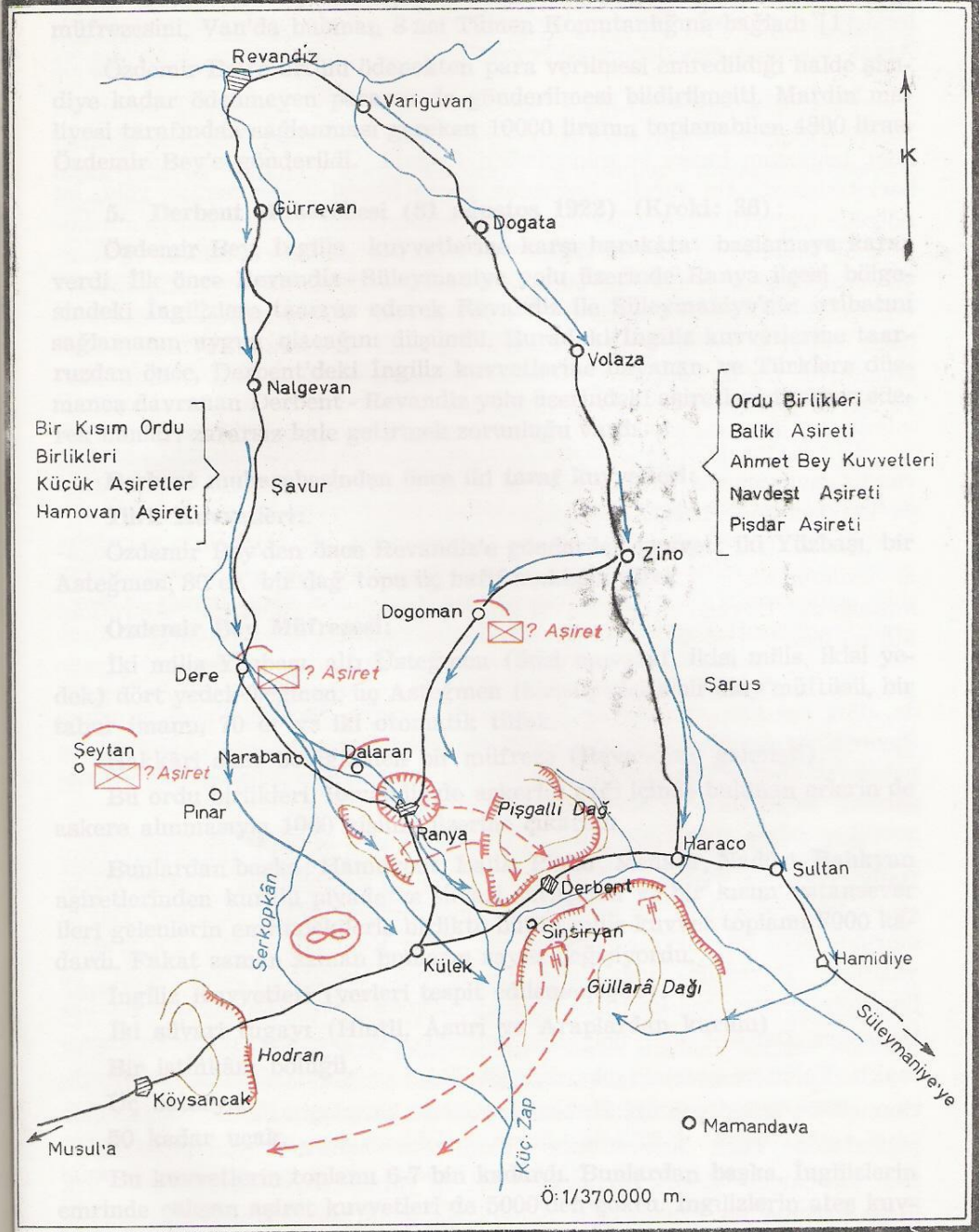
GÜNEY CEPHESİ

DERBENT MUHAREBESİ

(31 AĞUSTOS 1922)

Gnkur.
Harb Tarihi D.
1965

(Kroki : 36)

KROKİ 3

TÜRK İSTİKLÂL HARBI

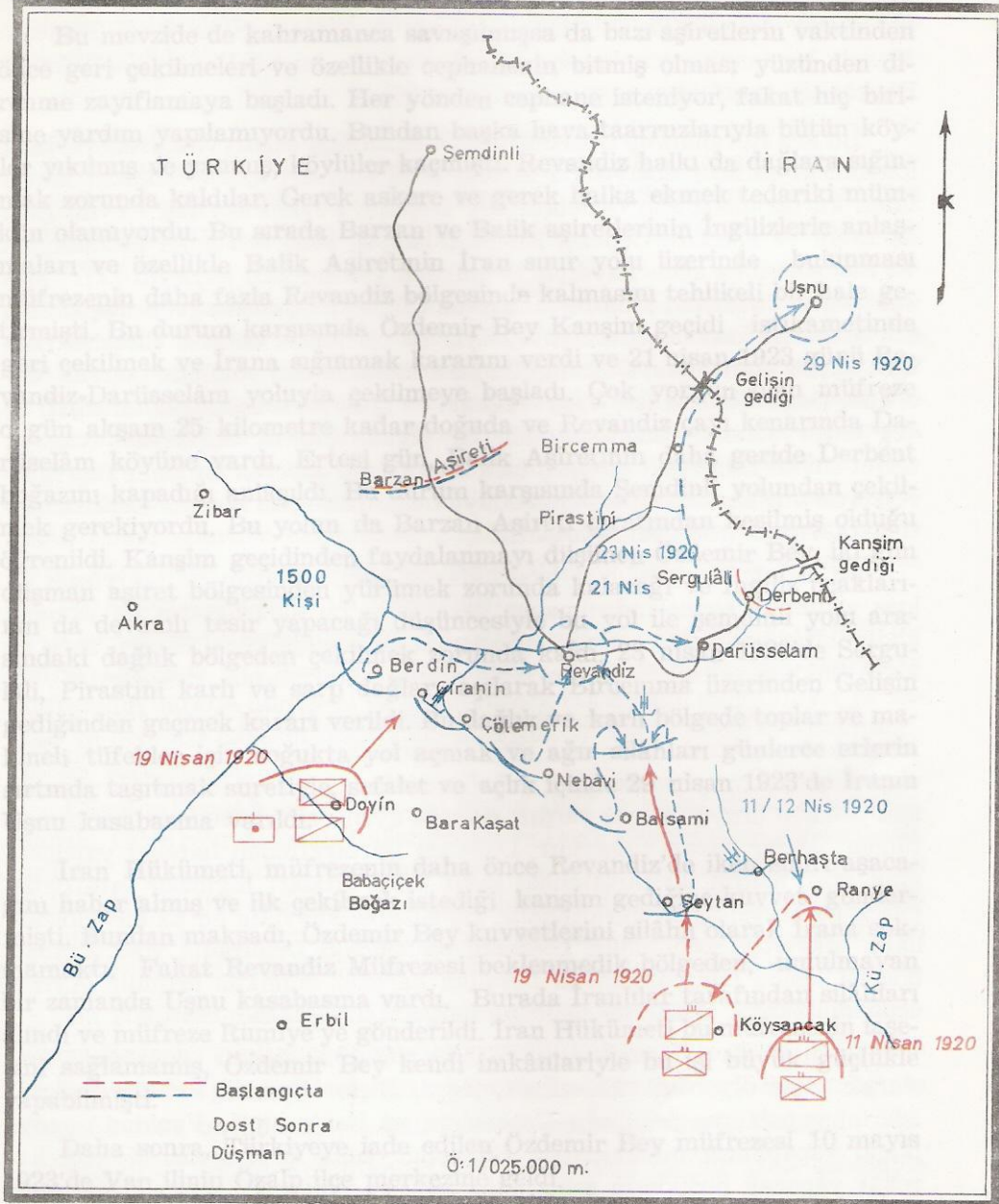
IV ncü CİLT

GÜNEY CEPHESİ

İNGİLİZLERİN REVANDİZ TAARRUZU

Enkur,
Harb Tarihi D.
1965

(Kroki : 37)

KROKİ 4

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	İLKER AYDIN
Doğum Yeri	SARIKAMIŞ
Doğum Tarihi	12.05.1989

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
Fakülte	FEN-EDEBİYAT
Bölüm	TARİH

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Görevi/Pozisyonu	JANDARMA ASTSUBAY
Tecrübe Süresi	4 YIL

İLETİŞİM

Adres	Yükseliş mah. No:12 Baydarlı Beldesi Reşadiye / Tokat
E-mail	ilkeraydin_89@hotmail.com